

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HRANT DİNK VAKFI

Hrant Dink Vakfı, 2007 yılında yaşanan büyük acıdan sonra, benzer acıların yeniden yaşanmaması, Hrant Dink'in daha adil ve özgür bir dayı yönelik hayallerini, dilini ve yüreğini yaşatmak amacıyla kuruldu. Etnik, dini, kültürel ve cinsel tüm farklılıklarıyla herkes için demokrasi ve insan hakları talebi, Vakfın temel ilkesidir.

Vakıf, ifade özgürlüğünün alabildiğine kullanıldığı, tüm farklılıkların teşvik edilip yaşandığı, yaşatıldığı ve çoğaltıldığı bir düzen arzular. Toprağın değil, üzerinde yaşayanların değerinin bilindiğı, geçmişe ve günümüze bakımımızda vicdanın ağır bastığı bir Türkiye ve dünya için çalışır. Hrant Dink Vakfı olarak 'uğruna yaşanması davamız', diyalog, barış ve empati kültürünün hâkim olduğu bir gelecektir.

HRANT DİNK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆԴ ԴԻՆԿ ՎԱԿԲԻ

© Uluslararası Hrnt Dink Vakfı Yayınları

Halaskargazi Cad. Sebat Apt.
No 74/1 Osmanbey, Şişli
34371 İstanbul
0212 240 33 65
0212 240 33 94
info@hrantdink.org
www.hrantdink.org

Çeviri

Işık Ergüden

Redaksiyon

Didem Danış

Dizi Kitap Tasarımı

Myra, Rauf Kösemen

Kapak Tasarım ve Sayfa Düzeni

Sera Dink

Kapak İllüstrasyon

Ayşegül Kantarcı

Baskı

Sena Ofset
2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11
Topkapı - İstanbul
Tel: (0212) 613 03 21
Sertifika No: 12064

İstanbul, Kasım 2011

ISBN 978-605-89900-8-1

DÍASPORALAR

STÉPHANE DUFOIX

Siyaset bilimi doktorasını Paris I Üniversitesi'nde aldı. Göç ve iltica konularında uzmanlaştı. Halen Paris X-Nanterre Üniversitesi sosyoloji bölümünde doçentlik görevini sürdürüyor. Birçok önemli devlet raporunun hazırlanmasında görev aldı, üç kitap yazdı: Politik sürgün (Politiques d'exil, 2002), Diasporalar (Les diasporas, 2003), Göç Kelimeleri (Les mots de l'immigration, Sylvie Aprile ile, 2009). M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren diaspora kelimesinin kullanımını konu alan kitabı, Ocak 2012'de yayımlanacak. Editörlüğünü yaptığı kitaplar: Kölelik, kolonizasyon ve sonrası... Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya (L'Esclavage, la colonisation, et après... France, États-Unis, Grande-Bretagne, Patrick Weil ile, 2005), Gözden ırak, kalbe yakın. Devletler ve gurbetçileri (Loin des yeux, près du cœur. Les États et leurs expatriés, Anne de Tinguy ve Carine Guerassimoff ile, 2010).

DÍASPORALAR

STÉPHANE DUFOIX

İÇİNDEKİLER

Sunuş, Murat Belge, 1

Türkçe Baskıya Önsöz, Stéphane Dufoix, 7

Giriş, 11

Bölüm I: Diaspora Nedir? , 17

‘Yahudi’ ve ‘Siyah/Afrikalı’ Diasporaları, 18

Kadim Bir Kelimenin Yakın Tarihi, 26

Diaspora Kavramı, 29

Klişe Bir Kelimenin Muğlaklıkları, 38

Bölüm II: Dağılma Uzanlıları, 43

Göçlerin Tarihsel İstikameti, 44

Dört Göçmen Halk, 46

Dağılma Hakkında Statik Düşünce, 58

Bölüm III: Bağları Korumak, Bağlanma ve Kopma, 63

Yurtdışındaki Kolektif Deneyimi Yapılandırmak, 64

Topluluk Kurmak, 72

Dine ve Ekonomiye Dayalı Bağlar, 76

Bölüm IV: Mesafeyi Yönetmek, 81

Devlet ve Yurtdışındaki Yurttaşları, 82

Uzaktan Milliyetçilik, 91

İkili Mevcudiyet, 96

Sonuç, 103

Kaynakça, 105

Dizin, 110

MURAT BELGE

‘Diaspora’ kelimesi ilk olarak Yahudilerin Filistin’den sürülmesini anlatmak için kullanılmıştır. Kelime Yunancadan gelir ve ‘dağılma’ anlamını taşır. Tevrat’ta, ‘Tesniye’de, Yahveh’in Yahudi kavmine vereceği ceza şöyle anlatılır: “Rab seni düşmanlarının önünde kırdıracak; onlara karşı bir yoldan çıkacaksın ve onların önünde yedi yoldan kaçacaksın; ve dünyanın bütün ülkelerinde serseri olacaksın.” Bu sürgün, İÖ 598 veya 587’de gerçekleştiği sanılan Babil Sürgünü’dür. Nabukadnezar’ın, Yahuda diyarını yakıp yıkması ve halkını tutsak edip Babil’e getirmesine bağlanır. Daha sonra II. Kiros (İÖ 538) onları serbest bıraktı ancak Yahudilerin büyük çoğunluğu bundan sonra dünyaya dağıldı ya da yayıldı ve ‘anayurda’ dönmedi.

Böylece kelime, anayurdu olarak bilinen yerin dışında yaşamak (bunun her türlü nedeni olabilir) durumunda olan toplulukları anlatmak için kullanılır oldu.

Ama böyle koşullarda yaşayan çok fazla örnek topluluk yok. Yahudilerden sonra belki Huguenotları, yani Fransa’yı dini nedenlerle terk etmek zorunda kalan Protestanları düşünebiliriz. Yakın dönemin en belli başlı ‘diaspora’ toplumları ise ağırlıklı Amerika’da ve Fransa’da yaşayan Ermeniler olmuştur.

Yahudiler, kendi Kutsal Kitap’larında, *Tevrat*’ta verilen açıklamaya göre, Tanrı’yı kızdırdıkları ve O’nun cezasına uğradıkları için böyle yaşamaya mahkûm olmuşlardı. Hatta bu nedenle İsrail’in kuruluşunun Tanrı iradesine karşı gelmek olduğuna inanan az sayıda Yahudi dahi vardır. Ermeniler için buna benzer bir şey söz konusu değildir. 1915 Kıyımı’ndan ötürü, canlarını kurtarabilenler, başka ülkelere göçmek ve orada yaşamak zorunda kalmışlardır. Durum hak edilmiş bir şey değil, hiç hak edilmemiş bir zulümün sonucudur.

‘Diaspora’ olmak, ‘göçmen’ olmakla benzer olsa da eşanlamlı veya eşdeğer bir durum değildir. ‘Göçmen’, göçtüğü yere uyum gösterebilen, zamanla ‘oralı’ olan biridir. Zaten kendisi öyle karar vererek oraya göçmüştür. Sürülmemiştir (koşulları kötü olsa da). Diaspora ise belirli bir kimliği koruyarak var olan bir topluluktur.

Bu ‘kimlik koruma’ durumu, bir ölçüde, göçülen yerin karakterine göre değişiklik gösterebilir. Göçülen yer, ülke, her neyse, *dışa kapalı* özellikleri ağır basan bir yere oraya göçenler de daha içine kapanık bir hayat yaşamak zorunda kalırlar ve böyle olunca da geçmişten taşıdıkları kimlik, kültür, hayat tarzı vb. daha az değişime uğrar. Göçmenlerin bir arada yaşamaları da değişimi yavaşlatır.

Ancak, ‘diaspora’ olarak adlandırdığımız toplumun, geldiği yerdeki koşullardan bağımsız olarak, ‘değişmeme’ yolunda bir iradesi vardır. Yahudilerde bu temel *din*’dir: *Tevrat*’a göre Yahveh’i kızdırmış olsalar bile, Yahudiler, Yahveh’in kendilerine vahyettiği dine bağlıdırlar. Bunun, yalnız kendilerine verilmiş özel bir din, bir ayrıcalık olduğuna inandıkları için, onlar kendileri de gittikleri ve yerleştikleri yerin yerlilerinden farklı kalmayı ister ve seçerler. Ermenilere gelince, onları bir arada tutan şey, öncelikle, göçmelerine yol açan şiddetli haksızlıktır. Bu olayın kendisi görece yeni, dolayısıyla anıları tazedir. Diaspora’nın somut bireysel üyeleri bütün etnik toplulukla birlikte kendi yakınlarının başına gelenleri hatırlamakta ve bu anıları kendilerini izleyen kuşaklara da aktarabilmektedir. Ermenilerin, başkalarına karışmamak, onlarla kaynaşmamak yolunda, Yahudilerinki gibi güçlü bir motivasyonu bulunmamakla birlikte, *ortak acı*, onlarda da topluluk bağlarını güçlendiren başlıca etkidir. Bu, başkalarıyla paylaşılması zor bir ‘yaşantı birliği’ yaratmaktadır. Kendileri istemeden, böyle bir karar vermeden anayurtlarından sürülmüş olmaları, gelenek bağlarını da güçlendirmektedir. İki sürgün arasında çok uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen, bu gibi koşullar Yahudiler ve Ermeniler arasında bazı benzerlikler yaratmaktadır.

Hangi nedenle olursa olsun, bir yerden bir yere göçen insanlar her şeyden önce bir geçim sorunuyla karşılaşacaklardır. Dünya tarihinin genel gidişinin oluşturduğu kendiliğinden kurallar çerçevesinde, göçmen ya da diaspora topluluklarının gittikleri yerde toprak sahibi olmaları imkânsız denecek kadar güçlüdür. Toprağın öteden beri sahibi vardır, bir toprak parçası uzun süre sahipsiz kalmaz; sonradan, dışarıdan gelen bir topluluk, bir fütuhât yaparak gelmedikçe, yerleşecek toprak bulamaz. Onun için böyle topluluklar kural olarak kentlere yerleşirler. Kent hayatı zaten birçok bakımdan etnik ve dini azınlıklar için daha çok avantaja sahiptir.

Kent, diaspora üyelerini, ticari ilişkililere, para ilişkilerine girmeye teşvik eder. Yahudilerin yayıldığı Hristiyan ülkelerinde Kilise faizi yasakladığı, dolayısıyla tefe-

ciliği günah olarak lanetlediği için, her zaman bir ihtiyaç olan tefecilik Yahudilerin serbestçe girebildiği bir alan oldu. Hem küçümsenen hem de onsuz yapılamayan bu meslek, öyle bir ideoloji çerçevesinde, Yahudiler için çok uygun görülmüştü. Demiryolu inşaatında veya madencilikte (altın avı) çalışmak için San Francisco'ya göçen Çinliler bu işleri pek yapamadılar ama dünyanın erken diaspora lokantalarını açtılar. Geline yerin özellikleri ve gelen topluluğun geleneksel becerileri ne gibi işlerin seçileceğini belirler. Ama bunların ticari işler olması gibi genel kurallar da geçerlidir.

Dünyanın birçok yerinde Çinli veya Hintli tüccar toplulukları yaşıyor, yalnız Asya'da değil, Afrika'da, Güney Amerika'da da... Böyle, para kazanmak için yollara düşen göçmen toplulukları herhalde ancak çok gevşek bir biçimde tanımlanmış bir 'diaspora' kategorisi içine girerler.

Öte yandan, diaspora'ların zenginleşmesi istisnai bir durum değildir. Göçmelerine yol açan koşulları, genel hayat koşulları, onları başarı kazanmak için ciddi çaba harcamaya teşvik eder. Varkalmak için başarılı olmaları gerekir. Bireysel yeteneklerine, diaspora üyesi olmanın getirdiği iç dayanışmanın avantajları da eklenebilir. Ne gibi etkenlerin yardımı oluyorsa (bir ortama sonradan gelenin oranının 'topografya'sını daha net ve önyargısız görmesi de düşünülebilir) sonuçta, çok zaman diasporalar ekonomik bakımdan başarılı olurlar.

Türkiye'de 'diaspora' kelimesi en çok Avrupa (Fransa) ve Amerika'daki Ermeni toplulukları bağlamında kullanılıyor. Böyle bir 'diaspora'nın var olmasına yol açan olaylar siyasi olduğu için, kelime de bazı siyasi çağrışımlar edindi ve bunlar genellikle olumsuz çağrışımlar. Bu 'diaspora' olmasa Türklerle Ermeniler arasındaki sorunların büyük ölçüde çözüleceği ama 'diaspora'nın 'haksız' olduğu ima edilen inadından ötürü sorunların çözülemediğine dair bir kanı yaygınlaşıyor. Bu benim kendi hesabıma paylaşmadığım bir kanı.

'Diaspora' kavramının temelinde bir 'zorlama' ögesi olduğuna değinmiştik. Bir topluluk, normal olarak, kendi isteğiyle bir 'diaspora' haline gelmez. Dolayısıyla, bu hale gelen toplulukta, buna yol açan koşullar, bireyleri birbirine güçlü bir şekilde bağlayan bir ortak temel oluşturur. Ermeniler, en dehşetlisi 1915 Kıyımı olan bir dizi şiddet olayı sonucunda 'diaspora' haline geldilerse, Marsilya'da veya Beyrut'ta veya Los Angeles'ta yaşayan bir Ermeni'nin "Ben neden buradayım?" sorusunu sormasından daha doğal bir durum olamaz. Bunun cevabı da o Ermeni'nin bir "Türk dostu" olmasını teşvik edecek mahiyette bir şey değildir.

Ermenistan'da yaşayan Ermeniler arasında Kıyım'dan kaçarak oraya gelenlerin

sayısı görece az (oysa ‘diaspora’da herkes böyle), dolayısıyla güçlü kişisel anıları da görece az. Ayrıca, Ermenistan yoksul, küçük bir ülke ve pek çok sorunu var. Türkiye’yle iyi ilişki kurması bu sorunları büyük ölçüde hafifletir. Türkiye’de yaşamaya devam eden az sayıda Ermeni’nin de tarihte yaşanmış olayları niçin büyütmediğini, sorun haline getirmediğini açıklamak için çok fazla kafa yormaya gerek olduğunu sanmıyorum.

Bu koşullarda, bazıları, ‘diaspora’nın sorun çıkardığını düşünme eğilimine giriyor. Oysa şu durumda sorun olarak, Türkiye’nin olmuş olanı inkâr etmek yolunda gösterdiği çabadan daha büyük bir sorun yok. Bu tutum değişmedikçe, başka *kimin*, *nasıl* sorun çıkardığının saptanması çok zor.

Son olarak, dünyada ‘diaspora’ların geleceğiyle ilgili düşündüklerimi söyleyeyim.

Diasporalar, kimse böyle yaşamak istediği için ortaya çıkmadı. Zaten güçlüklerle, yoksunluk ve acılarla dolu bir varoluş biçimi bu; istenecek bir şey değil. Gelgelelim, başlangıçtaki olumsuzlukları geride bırakan, iyi bir hayat standardı tutturan diasporaların bazı avantajlar elde ettiği bile söylenebilir. Dünyanın genel gidişi, “arılığını korumuş” etnik veya dini topluluklarda değil; kimlikler karışıyor ve melezleşiyor. Çağdaş hayatın nimetlerine daha yakın yaşayan kesimlerde bu tür melezleşmeler de artıyor. Onlar gibi gezme imkânı olmayan, farklı düşünce biçimleriyle tanışmayan, yoksul kesimler, kökenlerine daha fazla bağlı kalıyor.

Burada ‘köken’ derken, bunu yalnız ‘etnik’ anlamda söylemiyorum. Şüphesiz o da sözkonusu, karışık evlilikler gitgide artıyor; ama ben daha çok ‘fusion food’ veya ‘world music’ kavramlarında gördüğümüz çeşitleri, “kültürel geçişler ve karışımlar” anlamında kullanıyorum.

Diasporalar da yukarıda anlatılan nedenler ve ayrıca yoksulluğun da katkıda bulunduğu ‘izolasyon’ koşullarından ötürü, başlangıçta kapalı yaşamaya eğilimlidirler. Ama geçim sorunlarını, olabileceği ölçüde çözüp hayatın sanatsal-entelektüel alanlarına daha çok vakit ayırabilecek duruma geldikçe onlar da değindiğim melezleşme süreciyle karşılaşır. Çok zaman, öyle bir süreçte daha başarılı olmalarına imkân veren bir manevi donanımları da vardır. Bu bakımdan, eski diasporaların belki dünyanın (doğuştan edinilen kimliklerin birinci derecede önemli olmaktan çıktığı bir dünyanın) geleceğine şimdiye kadar olduğundan daha fazla katkıda bulunabilecek topluluklar olduğunu düşünebiliriz.

Ermenileri düşündüğümde, bu dediklerimi pekiştirecek bazı özellikler gözüme çarpıyor. Ermeni halkı kalabalık bir halk olmamıştır. Belki bundan ötürü, uzun

tarihlerinin önemli bir kısmını başka toplulukların siyasi egemenliği altında geçirmişlerdir. Hindistan'da uzun süre yaşamış, edebiyat da yapmış Ermeni cemaati vardır. Bugün Ukrayna sınırları içinde kalan Lvov'da (veya Lviv) yaşamış bir Ermeni tüccar kolonisi vardır. Türkiye'den başka Lübnan'da, Suriye'de, İran'da yaşayan Ermeni toplulukları var. Tabii Amerika ve Fransa'da yaşayanlar da var. Bu, yaşadığı yerin koşullarına, havasına uyum göstermek bakımından olağanüstü bir yeteneğe işaret eden bir durum. Ama sözünü ettiğim bu ayrı ayrı toplulukların hiçbiri genel Ermeni karakterini kaybetmiş de değil. Asıl olağanüstü yetenek, bu iki özelliği bir arada yaşatmak olmalı.

Onun için Ermeni diasporasında ya da diasporalarında, insanlığın geleceğine ışık tuttuğunu sandığım bir özellik görüyorum.

Ekim 2011

ÖNSÖZ

STÉPHANE DUFOIX

New York Üniversitesi'nden dört öğrenci, 15 Eylül 2010'da, yeni bir uluslararası sosyal ağın kaynak kodunu ortaya atarlar. Diaspora adı verilen bu ağ, yaratıcıları tarafından bir anti-Facebook olarak tasarlanmıştır. Facebook, yöneticilerinin uyguladığı denetim nedeniyle tümüyle merkezi ve internet kullanıcılarının sahiplenemediği bir şey olarak tanımlanırken, Diaspora daha demokratik, daha açık ve gerçekten çokkutuplu bir ağ olarak işleme iddiasındadır; herhangi bir merkez saptanamaz ve kullanıcıları aynı zamanda ağın gelişiminde fiilen rol oynarlar.

Bu durum, ikili bir gelişim açısından ayırdedicidir. Bir yandan '*diaspora*' teriminin kullanımının katlanarak artma eğilimine tanıklık etmektedir ki eğer bu yeni toplumsal ağ başarılı olursa bu enflasyon kuşkusuz yalanlanmamış olacaktır. Diğer yandan, '*diaspora*' teriminin yitim üzerinde, köken üzerinde, geri dönüş üzerinde ısrarla duran, bir merkeze odaklı geleneksel anlayışına taban tabana zıt ademimerkezci anlayışın, yakın dönemde ortaya çıkışını örnek bir şekilde açıklamaktadır. Genellikle 'postmodern' düşünce hareketleriyle birlikte görülen ademimerkezci anlayış, merkez yokluğunu, köken yokluğunu ve yersizyurtsuzlaşmayı öne çıkartır.

Bu küçük kitap '*diaspora*'nın bu iki çelişik versiyonu arasındaki karşıtlığı kısaca açıklıyorsa da –kısaca çünkü öncelikle kavramın tarihini açıklamak, keza bu kavramı kullanıp kullanmamanın temsil ettiği epistemolojik koz ve hedeflerin bir sentezi olmak amaçlanmıştır– bu soru, o zamandan beri beni meşgul etmektedir. MÖ 3. yüzyıldan itibaren, '*diaspora*'nın kullanımlarının tarihi üzerine bir el yazmasını da henüz tamamladım.

'Diasporalar'da mevcut öğelere bakıldığında, birkaç ekleme ve düzeltmede bulunmak isterim:

'*Diaspora*', Yahudi bilgelerin kaleminden İskenderiye'de Yunanca olarak doğuşunun ardından, kısa bir dönem, ilk Kilise Babaları tarafından yeniden ele alınmış ve onlar da Hristiyanların dağılmasını seçilmiş halk olma durumlarının

bizzat işareti olarak görmüşlerdir. MS 2. yüzyıldan itibaren bu terimden vazgeçip 'paroikia' terimini kullanmayı tercih etmişler ve 'diaspora'yı da Yahudi halkıyla sınırlandırıp onların dağılmasını örnek bir ceza olarak görmüşlerdir. Batı'da Yunan dilinin önemini yitirişyle birlikte, kelimenin kullanımı da yok olmaya yüz tutmuş ama 15. yüzyılın ortasına dek Bizans İmparatorluğu'nda varlığını sürdürmüştür.

Sekülerleşme, kelimenin kullanımında 20. yüzyılın ilk on yıllarında kendini hissettirmiş olsa da ancak adım adım, sonraki on yıllar boyunca, 'diaspora' giderek artan sayıda nüfus için kullanılır olmuştur: Öncelikle Ermeniler, Çinliler, Hintliler, Yunanlılar, Siyahlar, İrlandalılar, sonra, daha yakın dönemde Eritreli, Avustralyalılar, Ruslar, Sihler, Kongolular vs... Günümüzde her nüfus, bu terimle tanımlanmaya 'hak' sahibi görülmektedir, çünkü 'diaspora' terimi ulusal (veya böyle kabul edilen) hudutlar dışında bulunan her nüfus parçasını tarif edecek kadar esnek bir hal almıştır. Daha 1972 yılında, Britanyalı tarihçi Arnold Toynbee, ilk ciltleri 1934 yılında çıkmış *A Study of History*'sinin bütünlüğünü gözden geçirdiğinde, dünya diasporalarının «geleceğin dalgası»nı (*wave of the future*) temsil ettiklerini yazmıştır.¹

Fakat 'diaspora'nın kullanımlarının en ilginç evrimi, devletler ile vatanın dışında yaşayanların - bunlar ister vatandaş ister kökenleri bu ulusa bağlı kişiler olsun- arasındaki ilişkileri ilgilendirenidir. Bu mantığın özellikle ilginç bir örneği İsrail devletidir; 1948'deki kuruluşunda ilk hedefi bütün Yahudileri aynı topraklarda toplamaktı. Ancak pek çok Yahudinin, İsrail'e göç etmeyi reddetmesi karşısında İsrailli yöneticiler, bu Yahudi diasporalarını gözden düşürmeye yönelik alehte bir kampanya başlattı. İsrail dışındaki Yahudilerin bu devletle ilişkilerini, yurttaşı olmasalar bile özellikli bir durum kabul etmeleri ve İsrail ile uyruğu olmayanlardan oluşan bir diaspora arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için 1967'yi ve Altı Gün Savaşları'nı beklemek gerekir. Bu dönemde 'diaspora', 'galouth' adıyla değil 'tfoutsoth' adıyla, devletin yanında var olmaya başlar.

Bir üçüncü versiyon daha vardır ki bu, hem bir devletle bağ dolayısıyla merkezidir hem de zorunlu geri dönüşün reddi dolayısıyla ademimerkeziyetçidir. Bu anlamda, diasporanın devletleştiği, aynı zamanda devletin de devlet-dışlaştığı söylenebilir. Bu durumda ulus tanımı, yalnızca ulusal hudutlar dışına uzanmakla kalmaz, aynı zamanda vatandaşlarla yabancılar arasındaki ayrımın da ötesine uzanarak, ulusal kökene sahip ama yurttaşlığı olmayan kişileri içerebilir. Bu ulus anlayışı günümüzde yayılmaktadır. İrlanda'da, Ermenistan'da, Hindistan'da gözlemlenen budur. Genel anlamda, vatandan uzaklaştırılanların diaspora adı altında dikkate alınmasına giderek daha sık rastlanmaktadır ve Türkiye de bu kuralın istisnası değildir. Nisan 2009'da, Dış Ekonomik İlişkiler Bürosu Forumu dolayısıyla

1 Toynbee (Arnold), *A Study of History*, Oxford, Oxford University Press, 1972, p. 65-69.

Türkiye'nin Dış Ticaret Bakanı Kürşat Tüzmen, yurtdışında yaşayan Türkleri tanımlamak için 'diaspora' terimini kullanır ve onların Türkiye'nin ticaretine ve etkisine katkılarıyla övünür. *Today's Zaman*'ın bir muhabirinin belirttiği gibi, « 'diaspora' kelimesinin kullanılması önemlidir, çünkü bir Türk bakan, yurtdışındaki Türkleri belirtmek için kuşkusuz ilk kez bu kelimeyi kullanmaktadır. Analistler, bu savların Türkiye'nin dünyadaki yerine ve ülkenin ekonomik ağırlığına güvenin giderek arttığına işaret ettiği konusunda ikna olmuşlardır. Geçmişte Türk bakanlar, bu kelimeyi çıkarları Türklerin çıkarlarına aykırı olan, yurt dışında yaşayan kişileri belirtmek için kullanıyorlardı.»²²

Önceki gelişmeyle bağlantı içerisinde, 2000'li yılların başından itibaren, bazı uluslararası örgütlerin, özellikle de Göçler İçin Uluslararası Örgüt ile Dünya Bankası'nın 'diaspora' kavramına sahip çıkması ve yeni bağımsızlığını kazanan ya da ortaya çıkan devletlerin 'diaspora politikaları'nı giderek daha fazla saygı gösteriyor gözüktükleri 'iyi uygulamalar'ın (*best practices*) bir ögesi yapması önemlidir. Devletlere yönelik bu uzmanlık çerçevesinde, yeni bir 'diaspora' tanımı yerleşmektedir. Bundan böyle terim, devletlerin dikkate almak zorunda kaldığı ve bağ kurmayı sağlayacak özel politikalar -buluşmaların örgütlenmesi, ulusal meclislerde temsilci seçimi, yurtdışında oy kullanma imkânı, çifte vatandaşlık veya çifte yurttaşlık, ülkenin gelişimine katkıda bulunmak amacıyla ülke içinde yatırım kolaylıkları...- gerçekleştirmeyi güçlü bir şekilde itildikleri, vatanlarından uzaklaştırılmış nüfusları -bunlar ister vatandaş olsunlar isterse de kökenleri bakımından o topraklara bağlı olsunlar- belirtmektedir. Bu düzenlemelerin çoğu, -bu eserin dördüncü bölümünün gösterdiği gibi- 2000'li yıllardan önce kimi devletler tarafından zaten düşünülmüş olsa da artık uluslararası bir çerçevenin parçasıdır ve devletler de buna uymaya teşvik edilmektedir.

Bu sonuncu nokta temel önemdedir, çünkü kelimenin küreselleşmesinde ilave bir evreyi açıklamaktadır. Yaklaşık 2300 yıl önce İskenderiye'den yola çıkan 'diaspora' kelimesi -dinsel (Katoliklik, ardından Protestanlık), akademik, gazeteci dil-farklı genişlemelere tanık olmuş, böylelikle kullanımı giderek genişlerken daha da yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte, politik genişlemesi, özellikle uluslararası bürokratik versiyonu içinde, yaklaşık bir on yıldır kavramın dünya ölçeğinde sıradanlaşmasını ve artan sayıda dile resmen girmesini sağlamıştır. Vaktiyle yerel ve tekil bir terim olan diaspora, küresel dünyaya özellikle uyum sağlamış çağdaş bir terim olmuştur.

Saint Leu la Forêt, 10 Ekim 2010

2 Neylan (David), « Tüzmen endorses term "diaspora" to describe Turks Abroad », *Today's Zaman*, 13 Nisan 2009, gazetenin internet sitesinden ulaşılabilir: <http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=172110&bolum=105>.

Karşılaştırmalı araştırma, az bilinen tema ve konularla ilişkiyi gerektirir; uzmanlara danışmaya hiç olmadığı kadar mecbur eder. Valéry Amiraux, Martin Baumann, William Berthommière, Michel Bruneau, Christine Chivallon, James Clifford, Robin Cohen, Sergio DellaPergola, Dana Diminescu, Valérie Dufoix-Foucher, Sari Hanafi, Robert Hettlage, Martine Hovanessian, Christophe Jaffrelot, Riva Kastoryano, Theodor Ikonomu, Eva Østergaard-Nielsen, Carine Pina-Guerassimoff, Chantal Saint-Blancat, Gabriel Sheffer, Anne de Tinguy, Khaçig Tölölyan, Shmuel Trigano ve Johannes Tromp’la birçok noktadaki fikir alışverişlerime çok şey borçluyum.

Basit bir kelime; ‘diaspora’. Uzun süre boyunca, mekânsal olarak dağılmış, başka dini inançlar ve halklar arasında azınlık olarak yaşayan dini grupları (halklar, kiliseler, tarikatlar) tanımlamakla sınırlı kalmış bu eski kelimenin kullanımında, 1970’li yıllardan itibaren tam bir patlama yaşanmış, 1990’lı yıllarda ise kullanımındaki çeşitlilik doruğa ulaşmıştır. Diaspora ifadesi dünya nüfusunun çoğunluğu (Britanya, Çeçen, Somali, Tibet, Antiller, Cezayir, İran, Latin Amerika, Romanya, Rus, Afgan...diasporası) için kullanıldığı gibi, aynı ulusal nüfusun bileşenleri (Fransa örneğinde Korsika, Bröton, Auvergne ya da Alsace diasporası) ya da profesyonel gruplar (bilim insanları, entelektüeller, mühendisler, hatta Fransız ya da Nijeryalı futbolcular diasporası! Bkz. *Libération*, 16 Ağustos 2001, 11 Haziran 2002) için bile kullanılır olmuştur. Bu çok amaçlı kelime artık yazılı basın gazetecilerinin, radyo ve televizyonun gündelik dilinin; ulusal ya da dini cemaat temsilcilerinin yanı sıra eski göçmenlerin soyundan gelenlerle bağlarını korumaya özen gösteren devlet yetkililerinin söz dağarcının; keza, göç sorunlarıyla ilgili araştırmacıların kavramsal cephaneliğinin bir parçasıdır.

Böylelikle, ‘diaspora’ hem belirli bir noktadan başlayan dağılmayı tanımlamak için kullanılan bir terim; hem etnik, ulusal ya da dini bir topluluğun bir ya da birden çok ülkede örgütlenmesinin ifadesi; hem de birden çok yurda dağılmış bir nüfusu, dağılılan yerleri, toprakla sınırlı olmayan her türden ilişki uzamını belirtir olmuştur. Tanımdaki bu esneklik, kimilerine göre göç olgusunun çeşitliliğine işaret ederken, kimilerine göre ise kavramın anlamına ihanettir. Birinci durumda, ‘diaspora’, gerçek ya da hayali bir toprakla bağ korunurken yer değiştirme fikrinden başka bir anlama gelmez. İkinci durumda ise tek gerçek soru şudur: Bu nüfus ‘diaspora’ adına layık mıdır? Ben, her şeyi kavramın içine sığdıran mantık ile kapalı

kulüp mantığı arasında bir tercih yapmaktansa, bu iki uç yaklaşımın da kelimenin tarihine ait olduğunu göstererek, ikisini birden tutmayı seçtim.

Çünkü sonuçta, ‘diaspora’ bir kelimedir. Bütün kelimeler gibi gerçeğin ancak bir kısmını tanımlamaya yarar ve her kullanıldığında aynı kısmı göstermez. Hiçbir durumda, belirttiği şey değildir; ifade ettiği şeyi tarif etmeye tek başına yeterli olamaz. Her bir özel durumdan, ‘diaspora’ kelimesinin kullanımından ve farklı dillerdeki ‘denk’lerinden bağımsız, tekil bir ‘diaspora’ olgusu yoktur.

Bu kelimenin günümüzdeki kullanımı, ne kadar çelişkili olsa da halkların gönüllü ya da zorunlu göçüne, köken ülke ya da toprağa duyulan aidiyet hissinin sürdürülmesine ya da yeniden inşasına, bir yere bağlılıklarını ifade eden toplulukların varlığına ya da tersine mekânsal olarak dağılmış olmalarına bağlı sorunları gündeme getirir. Bazı halkların tarihlerinin diğer halklarındaki karşısında benzersiz gözüktüğü doğrudur. Bununla birlikte, basit bir istatistiki, zamandışı ve birleştirici gerçeklikle yetinilmedikçe, daha dikkatli bir analiz, ‘diaspora’nın en iyi şekilde tasvir etme iddiasında olduğu şeyin işleyişini (bir ‘gönderge-köken’ [*referent - origin*] ile ilişkisini sunmakta çoğu zaman yetersiz kaldığını gösterir.

Bu nedenle, gönderge-kökenin biçimlerine (devlet, ülke, ulus, toprak) ve böylelikle yaratılan topluluk mantığına göre bu gönderge-kökenle geliştirilen ilişkiden yola çıkarak yurtdışındaki kolektif deneyimin yapılanmasını dikkate alan, daha geniş ve daha karmaşık bir analiz çerçevesinin oluşturulmasından yanayım. Dağılma, mesafe anlamına gelir; dolayısıyla, bağların sürdürülmesi ya da kurulması, bu mesafeyi azaltmakta ya da en azından yönetmekte önemli bir amaç olur.

Dil, imkânsız var kılar ve bizi de buna inandırır. Kelimeler şeylerin şeklini çizer, onlara bir ya da birçok tanım verir; ve bu kelimeleri telaffuz edenlerin otoritesine bağlı olarak, anlamlı nesneler yaratma gücüne sahiptirler. Günümüzde ‘diaspora’ ötekilerin labirentindeki aşına bir ışık gibi, on binlerce kilometre öteden Ariadne’nin ipliğini dokuyarak* insanlar arasında ilişki kuruyor ve bu ilişkiye anlam kazandırıyor.

1 *Denizler tanrısı Poseidon’un oğlu olarak da kabul edilen, Kral Aigeus’la Kraliçe Aithra’nın oğlu Theseus, mitolojik hikâyeye göre Minotaurus adlı öküz başlı insan bedenli canavarı kurban etmek için Girit adası labirentine sevgilisi Ariadne’nin verdiği iplikte inmiştir. Theseus, Minotaurus’u öldürdükten sonra dolam-bağlı ve tuzaklı labirentten çıkışı Ariadne’nin ipliğini izleyerek bulur.

‘Diaspora’ kelimesi Yunancadır; *diaspeiro* fiilinden türetilmiştir. Bu fiilin kullanımı-na, MÖ 5. yüzyılda, Sofokles, Herodot ve Tukidides’te rastlanır. Bununla birlikte, terimin günümüzdeki kullanımı, İbranice Kitab-ı Mukaddes’in İskenderiyeli 70 Yahudi âlim tarafından yapılan Yunanca tercümesindeki kullanımıyla ilişkilidir. ‘Yetmişler İncili’ (MÖ 3. yüzyıl) olarak bilinen bu metinde, ‘diaspora’ on iki kez geçmektedir; ancak MÖ 587’de Kudüs’ün yıkılmasından sonra Babil’e esir götürülen Yahudilerin tarihsel dağılma durumunu ya da insan eliyle yaratılmış herhangi bir başka durumu tanımlamak için kullanılmamıştır. Çoğu zaman ileri sürülen aksine, ‘diaspora’ o dönemde İbranice *galut* (ya da *golah*) kelimesinin –ki Yunanlar bunu ‘sürgün’ ya da ‘esaret’ anlamına gelen bir kelimeyle tercüme etmişlerdir– karşılığı değildir. Burada ‘diaspora’, neredeyse her örnekte ilahi edimler bağlamında kullanılır: Günahkâr halkı dağıtan ve dağılanları daha sonra bir araya getirecek olan Tanrı’dır. Willem Cornelius van Unnik ve Johannes Tromp gibi diğer din tarihçilerinin eserlerine dayanan Martin Baumann’ın belirttiği gibi, ‘diaspora’ ancak geç dönem Yahudi geleneğinde anlam değiştirerek, hem dağılan halkı hem de dağılın mekânı tanımlamak için kullanılmıştır.²

Hristiyan geleneğinde –‘diaspora’nın üç kez geçtiği– Yeni Ahit, Kilise’yi, Tanrı’nın Krallığı’na geri dönüşü bekleyen hacıların dağılmış cemaati olarak gösterir. ‘Diaspora’ya bağlı eskatolojik (*kıyamet bilimsel*) beklenti, 4. yüzyıla doğru yok olur. Ancak Reform ve Karşı-Reform döneminde, Katolik ülkelerdeki Protestan azınlıkları (ya da tersini) tanımlamak üzere yeniden ortaya çıkar.

20. yüzyılın ikinci yarısında terimin nasıl popülerleştiğini anlamak için, hem birbirine bağlı hem de zıt iki örneği incelemek gerekir: ‘Yahudi diasporası’ ve ‘Siyah diaspora’.

2 Martin Baumann, “Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison,” *Numen* 47 (2000): 313–337. Bkz. Willem Cornelius van Unnik, “Das Selbstverständnis der jüdischen Diaspora in der hellenistisch-römischen Zeit” (Leiden, The Netherlands: Brill, 1993); Johannes Tromp, “The Ancient Jewish Diaspora: Some Linguistic and Sociological Observations,” *Religious Communities in the Diaspora: New Perspectives on Past and Present* içinde, ed. Gerrie Ter Haar (Leuven, Belçika: Peeters, 1998), 13–35.

'YAHUDİ' VE 'SİYAH/AFRİKALI' DİASPORALARI

YAHUDİ DİASPORASI

Yahudilerin dağılma deneyimini göz önünde bulundurmak, İsrail toprağının merkeziliği ve MÖ 586 ile MS 1948 arasında hiçbir egemen Yahudi iktidarının bulunmadığı bu toprağın dışında bir veya birçok merkezin gelişimi arasındaki sürekli salınımların damgasını taşıyan bütün bir Yahudi tarihinin açıklanması anlamına gelir. Sosyolog Shmuel Trigano, dünya Yahudiliği içinde en az dokuz 'geon', yani 'jeopolitik yapı' sayar.³

Trigano, MÖ 1250 ile MÖ 586 arasındaki coğrafi istikrarsızlık dönemi için, "tamamlanmamış uzam" der. Bu evrede kabileler yurdu/toprağı paylaşırlar; ardından Davud Krallığı kurulur, sonra da kuzey ve güney olmak üzere iki krallığa bölünür ve sonunda Asur Kralı Nabukadnezar'ın Kudüs Tapınağı'nı yıkmasıyla dönem kapanır. 'Çiftkutuplu dünya' (MÖ 586 - MÖ 332), halkın birliğinin, İsrail kutbu ile Yahudilerin çoğunluğunun (*galut*) sürüldüğü Babil kutbu arasında parçalanmasına işaret eder. Babil'de bulunanlardan kimileri geri dönüş mümkün olduğunda bile dönmeyi tercih ederler. Bu çiftkutupluluk İskender'in İsrail'i fethetmesiyle sürerken, Babil, 'Yahudi-Batılı sistem' (MÖ 332 - MS 224) içindeki merkezi etkisini yitirir. Genellikle Yahudi 'diaspora'sının başlangıcı olarak gösterilen 70 yılında, Romalılar tarafından İkinci Tapınağın yıkılmasından sonraki dönem de dahil olmak üzere, Yahudiler, siyasi olarak bağımsız olmasalar da İsrail toprağındadırlar. Yahudi halkı İsrail'i ancak 4. yüzyılda Batı Roma İmparatorluğu'nun yok olmasından sonra, Bizans İmparatorluğu altında maruz kaldığı kıyım nedeniyle terk eder.

Bu yeni geon, 'parçalanmış dünya' döneminde (224-630), Babil kutbu, İsrail dışındaki ilk Yahudi merkezi olur. 7. yüzyıldan itibaren Arap yayılması, Yahudi dünya-

3 Shmuel Trigano, "Espaces, ruptures, unités: essai d'introduction à une morphologie générale de la société juive," *La société juive à travers l'histoire*, içinde ed. Shmuel Trigano (Paris: Fayard, 1993), 4:15-73.

sına ortak bir jeopolitik çerçeve sağlar. Bu 'birlik gölü' (630-1250) içinde, Babil'e ilaveten, İber yarımadasında yeni bir kutup doğar. Burası, sanatsal, bilimsel, entelektüel ve siyasi alanlarda Yahudi Altın Çağı'nın yeri olur. Bu dönemde, Ortaçağ İbrancesinde 'İspanya' anlamına gelen *S'farad* kelimesine atıfla 'Sefarad' denen İber Yahudi cemaatleri ile İsrail'den gelip İtalya yoluyla Fransa'ya, İtalya'ya, Ren ülkesine yerleşen Aşkenaz (İbranicede Germen topraklarını tanımlamak için kullanılan *Ashk'naz* teriminden gelir) cemaatleri arasındaki ayrım yerleşir. 13. ve 14. yüzyıllardaki anti-Semitist kıyımlardan kaçarak, hoşgörülü Polonya'yı 'Kuzeyin Yıldızı' (1250-1492) yapacak olanlar onlardır. Bu sırada, Katoliklerin 'yeniden fethi' ve Moğol istilaları 13. yüzyılda Avrupa'daki Arap varlığına ve Bağdat hali-feliğine son verir. Böylelikle Yahudi dünyasındaki İber ve Babil kutupları fiilen sona ermiş olur. Sefaradların 1492 yılında İspanya'dan sürülmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'na, Kuzey Avrupa ülkelerine, Celile'ye, İstanbul'a ve Amerika kıtasına dağılması Yahudi dünyasını bir 'rüzgâr gülü'ne (1492-1700) çevirir. Esasen ticaret ve bankacılıkla uğraşan küçük merkezlerin çoğaldığı bu dönemde, İspanya'dan sürülenlerin gizli olarak sürdürdükleri Musevilik inancı olan Marrancılığın geçirdiği kriz sonucunda, önceki kutuplar çöker ve Prusya ile Fransa, Yahudilerin yurttaşlığına imkân tanıyan ülkeler olarak ortaya çıkar. Yahudilerin özgürleşmesi, yani özel yasaların sonu ve hak eşitliğinin ilanı Fransa'da 27 Eylül 1791'de gerçekleşirken, 19. yüzyılın ilk yarısında bazı Germen devletlerinin benimsediği ilkeler, Alman topraklarının bütününde ancak 1871'de imparatorluğun birliğinin sağlanmasından sonra uygulanabilir.

Bu gelişmelere paralel olarak, Rus kutbunun sayısal önemi artarken, Osmanlı ile Ortadoğu kutbunun nüfuzu azalır. Bu 'üçlü dünya' çağı (1700-1948) 19. yüzyıl sonunda Fransa'da (Dreyfus Olayı), Almanya'da, keza çarların Yahudi köylerine karşı pogromlar başlattığı Rusya'da anti-semitizmin gelişimiyle düşüşe geçer. Bu dönemde Batı'ya doğru göçler başlar. 1881-1914 arasında 2,7 milyon kişi, 1915-1939 arasında ise 860 bin kişi göç eder. Ardından, 1933 yılında Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi (kıyımlar, İkinci Dünya Savaşı, Mihver Devletleri'nin de desteğiyle 'nihai çözüm'ün uygulanması) 'Avrupa Yahudilerinin yok olması'na yol açar; 6 milyon Yahudi Shoah sırasında öldürülür. 1850 yılında dünya Yahudi nüfusunun %72'si, 1939 yılında %57'si, savaştan sonra %32'si yok edilir. Mayıs 1948'de İsrail devletinin kurulmasıyla bugün içinde bulunduğumuz dönem başlar. 1948 sonrası 'iki kutuplu' dönemde, bir Yahudi devleti ile merkezi artık Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan, İsraili olmayan bir Yahudiliğin bir arada sürdüğü görülür.

Amerikalı siyasetbilimci Daniel Elazar'a göre, Yahudi halkı, kökeni olan topraklar üzerinde iki bin yılı aşkın süre boyunca siyasi iktidarı olmamasına rağmen

'etnik-dini bütünlüğü'nü koruyabildiği için, 'klasik diaspora olgusunu temsil etmektedir.'⁴ Dahası, bu iki bin yıl boyunca süren Yahudi göçleri, ortak bir toprağın paylaşımından ziyade, aynı zamansal ritmin paylaşımı üzerinde temellenen dinsel bir aidiyeti öne çıkarmaktadır. Yahudilerin siyasi anlamda bir halk (İbranice *eda*) olarak varlığı, Tanrı ile on iki İsrail kabilesi arasındaki ittifak fikrine dayanır. Bu ittifakın ilkeleri, hem Kitab-ı Mukaddes'in ilk beş kitabının adı olan hem de Yahudi yaşamının kurallarının bütünü (Talmud ve yorumları) içeren Torah'ta bulunmaktadır. *Eda* hem bir yurttan ayrılmayı hem de kendini tam anlamıyla gerçekleştirebilmek için bu yurda ihtiyaç duymayı ima etmesi açısından, alışılmadık bir durumdur. Dağılma, mekânsal çerçevelerin yeniden tanımlanmasını gerektirdiğinde, Yahudi halkının baştan beri coğrafi olmaktan ziyade mekânsal çevreler (yerel, bölgesel, küresel birlikler) halinde örgütlenmesi, yaygın aile ve kabile düzeylerinden daha geniş kademelere geçişi sağlar. Yerel çevre genellikle bir şehrin sınırları içinde yer alır; bölgesel çevre, bir devlet ya da bir kıta ölçeğindedir; *eda* ise 5. yüzyıldan 11. yüzyıla dek, Babil'deki Yahudi sürgünlerin liderliği *Reş Galuta* kuru-mundan destek almıştır. Müslüman imparatorluğunun sonuyla birlikte bu konum yok olduğunda, Museviliği birleştiren tek güç artık Torah'a gösterilen saygı olur.

19. yüzyıl sonunda Siyonizmin ortaya çıkışıyla, yeni temsil biçimlerine geçilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Orta ve Doğu Avrupa'da Yahudilerin maruz kaldığı kıyımlar, Filistin'de tarım kolonilerinin kurulmasını hedefleyen küçük toplulukların oluşmasına yol açar. Sion'a (Kudüs'e hâkim dağ) kavuşmak amaç haline gelir. Siyonizm, 1882 yılında Rus İmparatorluğu'nda şekillenir. Ancak Siyonizmin bir Yahudi devletinin kurulmasını savunan bir siyasi hareket olarak doğuşu, 1895 yılında Theodor Herzl'in *Yahudi Devleti*'nin yayımlanmasıyla gerçekleşir. Basel'de toplanan 1. Siyonist Kongresi (1897), bütün cemaatlerden delegelerin seçilmesiyle Yahudi halkının Ulusal Meclisi'nin kurulmasını ve program olarak da Filistin'e göç yoluyla ulusal bir odağın oluşturulmasını hedef olarak belirler. Birinci amaç, Dünya Siyonist Örgütü'nün kurulmasıdır. Örgütlenme, bireysel katılım yoluyla, 1897 yılında on binlerce, 1939 yılında da bir milyon Yahudi'yi bir araya getirir. 1936 yılında kurulan Dünya Yahudi Kongresi, ulusal temelli gruplaşmaları mümkün kılar. Fakat Siyonist hareket, anayurtla ilgili iki konuda bölünmüştür: Din ile politikanın karşılıklı yeri ve bir devlet kurmanın yöntemleri. İki dünya savaşı arasında, 1917 tarihli Balfour Bildirgesi'nin başarısızlığından sonra giderek daha çok sayıda Yahudi Filistin'e göç ederken, Siyonistler bu kez de şiddet sorunu konusunda bölünürler. Sosyalistler şiddet içermeyen bir yaklaşımı ve göçün sürdürülmesini savunurken,

4 Daniel J. Elazar, "The Jewish people as the classic diaspora: A political analysis", *Modern Diasporas in International Politics*, içinde G. Sheffer (ed.) Londra, Croom Helm, 1986, 212-257.

Jabotinsky'nin 'revizyonistler'i ve onun askeri kanadı olan İrgun 1936'da Arap terörizmine, ardından Britanya tahakkümüne şiddetle yanıt vermeyi tercih eder.

Dünyadaki Yahudi nüfusu ve bu halkın coğrafi dağılımı hakkında tahminde bulunabilmek için, kimin Yahudi olduğunu bilmek gerekir. Günümüz istatistikleri, Yahudi yaşamının her veçhesini yöneten ve Yahudi bir anneden doğmayı ya da törenlere uygun şekilde din değiştirmeyi şart koşan *halakha*'nın (gelenek) buyurduğundan daha geniş bir tanımı kabul etmektedir. Toplam nüfusa, genellikle, demograf Sergio DellaPergola'nın "Yahudi nüfusun çekirdeği" olarak adlandırdığı, kendini Yahudi kabul eden herkes dahil edilir.⁵ Bu, öznel bir Yahudilik anlayışına dayansa da İsrail'de Geri Dönüş Yasası çerçevesinde yürürlükte olandan daha dar bir tanımdır. Söz konusu yasanın son şekli, Yahudi olmayan eşleri, çocukları ve torunları, keza onların eşlerini de kapsamaktadır.

Sergio Della Pergola'ya göre, 2006 başında, dünyadaki Yahudi nüfusu yaklaşık 13,1 milyon kişiye yükselmiştir. Bu nüfusun yaklaşık %81'i iki ülkede yaşamaktadır: Amerika Birleşik Devletleri (yaklaşık 5,3 milyon) ve İsrail (ülkenin yaklaşık 7 milyon olan nüfusunun 5,3 milyonu). Yahudi nüfusun % 95'i on ülkede toplanmıştır: Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail dışında, Fransa (491 bin 500), Kanada (373 bin), Birleşik Krallık (297 bin), Rusya (228 bin), Arjantin (184 bin 500), Almanya (118 bin), Avusturalya (103 bin) ve Brezilya (96 bin 500).⁶

SİYAH / AFRİKA DİASPORASI

'Diaspora' kavramının, Afrika kökenli olup başka kıtalarda yaşayanlar için kullanılması bir tesadüf değildir. Bu kelime kullanılmadan önce bile, 19. yüzyılda 'Pan-Afrikacılık' davasının öncülerinden olan W.E.B. Du Bois ve Edward Blyden gibi düşünürler, Yahudilerin ve Siyahların dağılması arasında paralellikler kurmuştu. Siyahlar için, Kitab-ı Mukaddes'teki 'Çıkış' (kölelikten kurtuluş ve vaat edilmiş topraklara varış) bölümünün özel bir anlamı vardır. Yahudiler ve Siyahlar, Yahudi tarihinde Afrika'nın oynadığı rolle birbirlerine bağlanmışlardır. Blyden, Yahudi sorununu "sorunların sorunu" olarak kabul eder; anayurda dönüş fikrini ortaya atan ve bunu örgütleyen Siyonizme hayrandır. Kendisi de 1820'li yıllarda başlatılan ve sonunda Liberya'nın kuruluşuna varan eski kölelerin yerleştirilmesi programı çerçevesinde, 1850 yılında Afrika'ya 'dönmüştür'. Amerika Birleşik Devletleri'nden ya

5 Sergio DellaPergola, "La population juive dans le monde à l'aube du XXIe siècle: tendances, perspectives et conséquences," *Les diasporas: 2000 ans d'histoire* içinde, ed. Lisa Anteby-Yemini, William Berthomière ve Gabriel Sheffer (Rennes, Fransa: Presses universitaires de Rennes, 2005), 163-64.

6 Sergio DellaPergola, "World Jewish Population 2006," *American Jewish Year Book 2006* (New York: American Jewish Committee, 2006), 559-601.

da İngiltere'den Afrika'ya geri dönüş niyeti, 1787'de, Britanya hükümetinin Sierra Leone'ye yerleşimi desteklemesiyle şekillenmeye başlamış ve 20. yüzyıl başına dek sürmüştür. 1920'li yıllarda, *Universal Negro Improvement Association*'ın [Dünya Zencilerini Geliştirme Birliği; UNIA] başında bulunan Jamaika doğumlu Marcus Garvey, Afrika'da siyah bir ulusun kurulmasını savunur. 1920 tarihli 'Dünya Zenci Halklarının Hakları Bildirgesi', siyah ırk için kendi kaderini tayin hakkını ilan eder ve kırmızı, yeşil ve siyahı 'Afrika ulusu'nun renkleri olarak seçer. Fakat, bu projeyi hayata geçirmek için kurulan denizcilik şirketi *Black Star Line* [Siyah Yıldız Hatları] mali sıkıntılar sonucunda iflas eder. Hapse atılan Garvey, Amerika Birleşik Devletleri'nden ve UNIA'dan uzaklaştırılır. Böylece 'Afrika'ya Dönüş' planları sona erer.

Yahudi ve Siyah halklar arasında anayurda dönüş fikriyle kurulan bağa rağmen, bu militan düşünürlerin hiçbirisi 'diaspora' kelimesini kullanmamıştır. Genellikle birbirini yerine kullanılan 'Siyah diaspora' ya da 'Afrika diasporası' terimleri akademik dilde neredeyse aynı anda, 1965 yılında ortaya çıkar. 'Siyah diaspora', ilk olarak, Abiola Irele tarafından, Ekim 1965'te *The Journal of Modern African Studies*'te [Modern Afrika Araştırmaları Dergisi] yayımlanan 'Negritude or Black Cultural Nationalism' [Zencilik ya da Siyah Kültürel Milliyetçiliği] başlıklı makalede; 'Afrika diasporası' ise, Georges Shepperson tarafından, Darüsselam'da düzenlenen Uluslararası Afrika Tarihi Kongresi'nde sunduğu 'The African Abroad or the African Diaspora' [Dışarıdaki Afrikalılar ya da Afrika Diasporası] başlıklı tebliğde kullanılmıştır.⁷ Bununla birlikte, her iki metinden de, söz konusu terimlerin yeni icatlar olmadığı, 1950'li yılların ortasından beri entelektüel çevrelerde dolaşımda olduğu anlaşılmaktadır.

2003'ten beri yaptığım araştırmalar, yalnızca fikrin değil terimlerin de daha erken ortaya çıktığını göstermektedir. Bu terimler genellikle Yahudi tarihi ile Siyahların tarihi arasında benzerlik kurmak için ya da her iki grubun da yaşadıkları ülkelerde ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade etmek için, özellikle kullanılmıştır.

Afrikanlı Amerikalı düşünür ve Doktor Charles Victor Roman, 1916 tarihli *American Civilization and the Negro* [Amerikan Medeniyeti ve Zenciler] adlı kitabında, Afrika'daki ve Amerika'nın güneyindeki Siyahların geleceği konusunu gündeme getirir: "Zenci, iki nedenden dolayı, burayı terk etmeyecektir: Birincisi, *burası onun evidir*; ikincisi, *gidecek bir yer yoktur*. Nasıl ki Beyaz adam Avrupa'ya ya da Yahudi Filistin'e dönmüyorsa, o da Afrika'ya dönmeyecektir. Filistin eski haline kavuşa-

7 George Shepperson, "The African Abroad or the African Diaspora," *African Forum* 2 (1966): 76-93. Özgün metin, Eylül 1965'te Darüsselam'da toplanan Uluslararası Afrika Tarihi Kongresi'ne sunulan bir tebliğdir; Abiola Irele, "Negritude or Black Cultural Nationalism," *Journal of Modern African Studies* 3, no. 3 (Ekim 1965): 321-48.

bilir ve Avrupa Amerikanlaştırılabilir, fakat Yahudi, dünya yurttaşlığını yitirmeyecektir, Amerika da dünyanın çekim merkezi olarak coğrafi varış yeri olmaktan çıkmayacaktır. Zenci, medeniyet ışığını dünyanın karanlık köşelerine, özellikle Afrika'ya taşıma görevini yerine getirecektir; karanlık, esrarengiz, anlaşılmaz Afrika'ya; geçmişin muamması ve geleceğin bilmecesi, uygarlıkların ve halkların ağırbaşlı anası Afrika'ya. Köle ticareti Afrikalı'nın diasporası oldu ve bu yabancılaşmanın çocukları Amerikan cumhuriyetindeki yurttaşların daimi bir parçası oldular.”⁸ Hemen ardından, 1917 yılında, bu benzerlik Yahudiler tarafından da dile getirilir. Yidiş dilinde çıkan *The Jewish Daily Forward* gazetesi 2 Temmuz'da Doğu Saint Louis'de ırkçılık nedeniyle patlak veren çatışmalar ile 1903'te Kişinev'de yaşanan ve elliden fazla Yahudi'nin öldürüldüğü pogrom arasında bağ kurar: “Kişinev ve Saint-Louis; aynı toprak, aynı halk. Bu iki şehir arasında dört bin beş yüz mil mesafe var ama birbirlerine çok yakın, çok benzerler... Gerçekten de ikiz kardeş olan bu iki şehir birbiriyle kolaylıkla karıştırılabilir. Dört bin beş yüz mil bir yana, ikisinde de olaylar aynı... Aynı kaba sertlik, aynı vahşet, aynı canavar insanlar.” Başyazı şöyle devam eder: “Amerika'daki Zencilerin durumu Rusya'daki (...) Yahudilerin durumuna çok benzer. Zenci diasporası, özel yasalar, kararnameler, pogromlar ve Zencilerin şikâyetleri, Zencilerin umutları, biz Yahudilerin (...) yaşadıklarına çok benzer.”⁹ Yahudi başyazar, ‘Zenci diasporası’ndan söz etmektedir. Fakat bu iki vakadan yola çıkılarak terimin genel kabul gördüğü söylenemez. Terimin kullanımı, 1950’lerden ve 1960’lardan önce, örneğin Basil Davidson¹⁰ gibi İngilizce konuşan Afrika tarihçileri ve özellikle Fransız akademisyenler ve entelektüeller arasında yaygınlaşmış değildir.

1951 yılında, Fransız etnolog ve büyük Haiti uzmanı Alfred Métraux, Afrika'nın Haiti'de varlığını sürdürmekle kalmadığı, orada fiilen sağlıklı bir şekilde yaşadığı, bu dirimselliğin, kölelerin ve evlatlarının maruz kaldıkları vahşi muameleye direnirken gösterdikleri ‘fiziksel enerji’den ve ‘ruh gücü’nden kaynaklandığı fikrini ileri sürer: “Siyah ‘diaspora’ Yeni Dünya için bir kazanç olmuştur. Çok çeşitli alanlarda yetenekleriyle kendini belli eden Siyahların değerini anladıkça bu kazancın farkına vardık.”¹¹ Franz Fanon, 1961 tarihli kitabı *Yeryüzünün Lanetlileri*’nde şu ifadeyi kullanır: “Zenci diasporası, yani Amerika kıtasına dağılmış on milyonlarca Siyah.”¹²

8 Charles Victor Roman, *American Civilization and the Negro: The Afro-American in Relation to National Progress* (1916; sonraki baskı Philadelphia: F. A. Davis, 1921), 194-95. İtallikler özgün metindendir.

9 *The Jewish Daily Forward*, 28 Temmuz 1917, akt. Hasia Diner, *In the Almost Promised Land: American Jews and Blacks, 1915-1935* (Westport, CT: Greenwood Press, 1977), 75-76.

10 Basil Davidson, *Which Way Africa?* (Londra: Penguin Books, 1964).

11 Alfred Métraux, “L’Afrique vivante en Haïti,” *Haïti, poètes noirs* (Paris: Seuil, 1951), 21.

12 Frantz Fanon, *Les Damnés de la Terre* (1961; sonraki baskı, Paris: Maspéro, 1970), 148. Türkçe çevirisi: *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Cahit Koytak, (İstanbul: Versus, 2009).

1970'li yılların ortasından itibaren, 'diaspora' kelimesinin, Atlantik ötesine uzanan köle ticaretinin yanı sıra, Ortadoğu ve Asya'daki Müslüman köle ticaretini ve gönüllü göçleri de içeren, giderek genişleyen bir nüfusa atfen kullanıldığı çalışmalar çoğalır. En geniş tanım, tarihçi Joseph Harris'in 1982 yılında yaptığı tanımdır: "Afrika diasporası kavramı şunları kapsar: Tarih boyunca Afrikalıların gönüllü ya da gönülsüz olarak yeryüzüne dağılması; köken ve toplumsal konum üzerinde temellenen kültürel bir kimliğin ortaya çıkışı; ve anavatan Afrika'ya psikolojik ya da fiziksel geri dönüş."¹³

Bu dağılmanın kökeninde önemli bir olgu vardır: Köle ticareti. Kölelik, Antikçağ toplumlarında da vardır ama Müslüman dünyasında, Avrupa toplumlarında ve sömürgelerinde eşi benzeri görülmemiş oranlara ve sistematikliğe varır: Siyahlar esir alınır, alınıp satılır, yer değiştirir ve çalıştırılır. Müslüman uygarlığın 7. yüzyıldan itibaren Batı'ya doğru yayılması çerçevesinde, 650-1900 yılları arasında yaklaşık 7,5 milyonluk bir nüfus, Sahra üzerinden köle ticaretine tabi tutulur. Bu sayıya 19. ve 20. yüzyıllarda Afrika'nın doğu sahillerinde satın alınan ya da zorla kaçırılan, ardından kuzeye doğru götürülen 3,5 milyon köleyi de eklemek gerekir. Yani bu dönemde, Afrika'dan Avrupa'ya toplam 11 milyon kişi köle olarak götürülmüştür. 16. ve 19. yüzyıllar arasında Atlantik ötesine uzanan ticaret sırasında Amerika kıtasına taşınan toplam köle sayısının da 11 milyon olduğu kabul edilmektedir: Brezilya'ya 4 milyon, İspanyol sömürgelerine 2,5 milyon, Britanya Antillerine 2 milyon, Fransız Antillerine ve Guyana'ya 1,6 milyon, Kuzey Amerika'ya (Britanya sömürgelerine, ardından Amerika Birleşik Devletleri'ne) 500 bin, Hollanda Antillerine ve Surinam'a 500 bin kişi götürülmüştür.¹⁴

Bu erkek ve kadınlar Afrika toprağından sökülüp kopartılmış, ailelerinden ve topluluklarından yüzyıllarca ayrı kalmış, kurumlarından yoksun bırakılmış ve tarihçi Orlando Patterson'un "toplumsal ölüm"¹⁵ olarak nitelediği bir yaşama mahkûm edilmişlerdir. Onlar ile sonraki nesiller ortak bir kimliği hâlâ paylaşmakta mıdırılar ya da hiç paylaşmış mıdırılar? Cevap 'evet'se, bu kimlik hangisidir? Afrika'daki kökenleri mi? Derilerinin rengi mi? İbadet ve inançların okyanus ve kuşaklar ötesine taşınması mı? Yoksa kölelik deneyiminin kendisi mi? Siyah/Afrikalı topluluk(lar) üzerindeki tartışma bu sorulara yoğunlaşmıştır. Tartışmanın ekseninde, Afrika'yla bağın sorgulanması vardır: Kökenle bağın sürekliliği ya da kökenden kopma, veya

13 Joseph Harris, "Introduction", *Global Dimensions of the african Diaspora* içinde, ed. Harris, Washington, Howard University Press, 1993 (1. baskı, 1982), 3.

14 Hugh Thomas, *The Slave Trade: The History of the Atlantic Slave Trade, 1440-1870* (New York: Simon and Shuster, 1997), 804-5.

15 Orlando Patterson, *Slavery and Social Death* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982).

tersine, köken yokluğu ve özellikle melezlik üzerinde temellenen ortak bir kültürün gelişimi. ‘Diaspora’ her ikisine de anlam verir.

Afrika’ya yapılan atıflar birçok düzeyde işlev görür: Kültürel miras, deri rengine sahip çıkmak, Afrika-merkezcilik... ‘Afrika diasporası’nda “Afrikalı kimdir?” sorusuna cevap verilirken, kültürel, ırksal ya da tarihsel boyutlarıyla düşünülen bir Afrika kökeniyle bağ göz önünde bulundurulur. Fransız antropolog Christine Chivallon, Antillerdeki ya da Amerika kıtasındaki bazı toplulukların, ailelerin veya dini geleneklerin Afrikalılığına dair akademik ve aktivist tartışmaların üç eksenini olduğunu belirtir: Kusursuz ve katıksız bir süreklilik; iki dünya arasındaki buluşma anlamında Kreolleşme ve kültürel bakımdan karmaşık, yeni bir evrenin oluşumu; yabancılaşma.¹⁶ özellikle Fransız Antillerine ilişkin çalışmalarda ele alınan ‘yabancılaşma’ meselesinde, sömürgeci yapıların içselleştirilmesine, ve Antillerde yaşayanlar için, köken taleplerini engelleyen cumhuriyetçi bir çerçevede kendi tarihlerine sahip çıkmanın imkânsızlığına vurgu yapılmaktadır. Deri renkleri nedeniyle tecrit edilen ve ayrımcılığa uğrayan Siyahlar bu lekeyi tersine çevirip birlik bayrağı yapmışlardır. Fakat ‘Siyah milliyetçisi’ olmanın farklı halklar için farklı anlamları vardır. ‘Zencilik’ hareketi içinde, Aimé Césaire ve Léopold Sédar Senghor, atalardan kalma bir Afrika’ya sembolik geri dönüşü savunurken, Pan-Afrikacılık, Afrika Afrikalılarının kendi kaderlerini tayin etme hakkını talep eder; Afrika-merkezcilik ise Batı’nın etnik-merkezciliğini tersine çevirerek Mısır’ı ve/veya Etiyopya’yı ilk uygarlık olarak kabul eder. Afrika’ya gerçek ya da hayali bir geri dönüşün muğlaklığı Jamaikalıların Rastafari hareketinde çok net bir biçimde görülür. 1930’lu yıllarda doğan bu hareket, Etiyopya imparatoru Haile Selassie’yi yaşayan Siyah tanrı olarak görür ve Beyaz insanı Siyah insandan aşağı kabul eder. Bununla birlikte, geri dönüş bir kurgudan başka bir şey değildir; toprakları, bizatihi dağılmanın anısı olan bir Afrika’yı, bu dağılımşlık içerisinde, birlik halinde olacağından daha canlı tutmanın ve yeniden icat etmenin bir yoludur.

16 Christine Chivallon, *La diaspora noire des Amériques. Expériences et théories à partir de la Caraïbe*, (Paris: CNRS Éditions, 2004).

KADİM BİR KELİMENİN YAKIN TARİHİ

‘Diaspora’ eski bir Yunanca kelime olsa da, 19. yüzyıldan önce diğer dillerde nadiren kullanılmıştır. Modern Yunancanın ilk sözlüğünde (1659) hem geniş anlamda dağılmayı hem de dünya çapında Yunan varlığını tarif etmektedir. Iosipos Misiodax’ın *Ahlak Felsefesi*’nde (1761) çoğul olarak kullanılmıştır: O dönemde Yunanistan “Yunanların bütün diasporalarıdır.”¹⁷ Günümüzde de bu anlamda, çoğu zaman tekil olarak kullanılmaktadır.

Bu özel durum dışında, ‘diaspora’ Avrupa dillerinde 20. yüzyıl ortasına dek yalnızca ilahiyat ya da din incelemeleri alanının konusudur. 1754 yılında, Edward Weston’ın, İngiltere’deki Yahudilerin durumunu konu alan bir metnin başlığında ortaya çıkar.¹⁸ *Dictionnaire historique de la langue française* [Fransız Dilinin Tarihi Sözlüğü], terimin ortaya çıkış tarihini 1908 olarak belirtse de,¹⁹ Ernest Renan tarafından 1890’ların başlarında *Histoire du peuple d’Israël*’de [İsrail Halkının Tarihi] daha önce kullanılmıştır.²⁰ ‘Diaspora’ kelimesine 19. yüzyıl boyunca Almanya’da, İngiltere’de ve Amerika Birleşik Devletleri’nde sıkça rastlanır. O dönemde şu referanslarla kullanılmıştır: 1) Eski Ahit’te Yahudilerin dağılmasını ya da Yeni Ahit’te paganlar arasında dağılmış Hristiyan kilisenin durumunu belirtmek için İncil’e gönderme yapar 2) İncil’de yer almayan, dağılmış ancak dinleri etrafında birleşmiş halk ya da gruplara (örneğin Ermenilere ve Moravya Biraderleri mensuplarına) gönderme yapar. Moravya örneği özellikle ilginçtir. 15. yüzyılda Çeklerin ülkesindeki reformcu Jan Hus hareketinden doğan, 1620 yılında Katoliklere karşı Beyaz Dağ Muharebesi sonrasında sürgüne gitmek zorunda kalan Moravya Ki-

17 Iosipos Misiodax, *Ithiki Philosophia* (Venedik: 1761), akt. Michel Bruneau, *Diasporas et espaces transnationaux* (Paris: Anthropos, 2004), 8.

18 Edward Weston, *Diaspora. Some Reflections upon the Question relating to the Naturalization of Jews, considered as a Point of religion*, Londra: J. Robinson, 1754.

19 *Le Robert. Dictionnaire historique de la langue française*, c. 1 (Paris: Le Robert, 1998), 1076–77.

20 Ernest Renan, *Histoire du peuple d’Israël*, c. 4 (1893; sonraki baskı, Paris: Calmann-Lévy, 1953), 1135.

lisesi, 1722 yılında Saksonya’da örgütlenir. 1742’de, İsa’nın öğretisini yaymak ve Avrupa’daki müminler arasında bağları güçlendirmekle görevli bir misyon sistemi kurulur ve 1750 yılında, Petrus İncili’ne referansla, ‘Biraderler Kilisesi Diasporası’ olarak adlandırılır. 1859’da yayımlanan *The Moravian Manual*’ın yazarı Edmund de Schweinitz’e göre, bu diaspora o dönemde yaklaşık 80 bin kişiden oluşuyordu.²¹ 19. yüzyıl sonunda Amerika’da yayımlanan ansiklopedilerde görülen ‘diaspora’ terimi Yahudi halkıyla değil, Moravya Kilisesi’yle ilişkilidir.

20. yüzyıl başında, terim sözlüklere kimi zaman çoğul kullanımıyla girer. Örneğin, 1913 tarihli Britanya baskısı *Webster’s Revised Unabridged Dictionary of the English Language* adlı sözlükte, kelimenin ilk ortaya çıkışında taşıdığı anlam şöyle belirtilir: “a) Sürgün sonrası Eski Dünya’ya dağılmış Yahudiler ve ardından paganlar arasında yaşayan Yahudi Hristiyanlar; b) ilaveten, topluluklarından uzak kalmış Hristiyanlar ve Moravyalılar gibi çoğu zaman misyoner olarak tarikatlarının dışında yaşayanların tümü.”²² Buna karşılık, 1929 tarihli *Larousse du XXe siècle*’de kelimenin anlamı Yahudi örneğiyle sınırlanmıştır: “*Din tarihi*. Yahudilerin, tarihlerindeki olaylar nedeniyle ülkelerinden sürülerek Antik dünyaya dağılmaları.”²³

1950’lere dek, ‘diaspora’nın, dini anlamı dışında olası bir başka anlamı yoktu. Bu konuda tek bir istisna görülür: 1931’de Amerika’da çıkan *Encyclopedia of the Social Science*’ta [Sosyal Bilim Ansiklopedisi] yer alan ‘diaspora’ maddesinin yazarı tarihçi Simon Dubnov, terimin ne Yahudilerin tarihiyle ne de din tarihiyle sınırlandırılabilirliğini düşünmektedir: “Diaspora, kendi devletinden ya da yurdundan ayrılmış ve başka uluslar arasında dağılmış, ancak kendi ulusal kültürünü koruyan bir ulus ya da ulusun bir parçası için kullanılan, Yunanca bir terimdir. Bir anlamda, Magna Graecia antik Roma İmparatorluğu’nda Yunan diasporasını oluşturmuştu. Diasporanın tipik bir örneği, çoğu yüzyıllardır kendi ulusal küçük yurtlarının dışında gönüllü olarak yaşayan Ermenilerdir. Bununla birlikte, terim genellikle Filistin dışında yaşayan Yahudilere atfen kullanılır.”²⁴

Dubnov’un metni, ‘diaspora’ teriminin yayılmasında önemli bir rol oynar; genel olarak sekülerleşmesini, özel olarak da Yahudi halkının tarihsel deneyiminden yavaş yavaş kopmasını sağlar. Bazı akademisyenler onun bu ansiklopedi maddesini, terimi Yahudi örneğiyle sınırlama çağrısı olarak okurken, diğerleri ise bunu bir

21 Edmund de Schweinitz, *The Moravian Manual: Containing an Account of the Protestant Church of the Moravian United Brethren or Unitas Fratrum* (Philadelphia: Lindsay and Blakiston, 1859).

22 Webster’s Revised Unabridged Dictionary of the English Language (Springfield: Merriam, 1913), 1978.

23 Paul Augé, *Larousse du XXe siècle*, c. 2 (Paris: Larousse, 1929).

24 Simon Dubnov, “Diaspora,” *Encyclopedia of the Social Sciences*, c. 4 (New York: Macmillan, 1931), 126.

açılım olarak görürler. 1949 yılında, Amerikalı sosyolog Rose Hum Lee, Dubnov'a atıfla (Yunanlar ve Ermenilerle ilgili cümleyi özenle gözardı ederek daha önceki bir dipnottan uzun uzun alıntı yapar) şöyle der: "Çin mahalleleri, kendi anavatanlarından uzak düşmüş insanların ayrıma maruz kalmış topluluklarına bir örnektir, fakat onların dağılmaları Yunan-Roma dünyasına dağılmış Yahudi halkının tarihsel 'diaspora'sından farklıdır."²⁵

Ondan on yıl önce, sosyolog Robert Park, daha önceki eserinde 'marjinal insan' (Georg Simmel'in pek sevdiği yabancı sorunu) üzerinde odaklanmışken, tamamen farklı bir rota benimser.²⁶ 'Özgürleşmiş Yahudi'de iki kültür arasında sıkışmış insanın bir tür modelini bulan Park, 1939 yılında Dubnov'un kavramsallaştırmasını yeni bir çerçevede ele alıp, 'diaspora'yı Asyalılar için de kullanarak terimin kullanım alanını genişletir: "Günümüzde yaklaşık 16 milyon ila 17 milyon Asya kökenli insan diasporada yaşamaktadır; tabii, eğer bu terimi yalnızca bir durumu değil, halkların dağılım yerini belirtmekte de kullanabilirsem."²⁷

Zamanla, Park'ın kullanımı, Dubnov'unkinin yerine geçer. Hatta kimi zaman bu tanımın kaynağı olarak Park'a gönderme yapılır.²⁸ Gerçekten de Dubnov *Encyclopedia*'nın 1968 tarihli baskısında artık yoktur; 'Diaspora' maddesi ancak 2001 yılında, İngiliz sosyolog Robin Cohen'in metniyle yeniden ortaya çıkar.²⁹

Bu genişlemiş kullanım 1960'lı yıllarda gazete ve sözlüklerde görülmeye başlar. *Le Monde* 1968 yılında 'Çek diasporası' terimini kullanırken,³⁰ *Dictionnaire des mots contemporains* 1980 yılında tanımın "Yahudilerin yanı sıra başka halkları kapsayacak şekilde"³¹ genişletilmesini benimser. 1961'de *Webster* yeni bir tanım ekler: "(ortak ulusal kökene ya da inanç ortaklığına sahip insanların) dağılması" ve "bir ülkenin başka ülkelere dağılmış halkı."³²

25 Rose Hum Lee, "The Decline of Chinatowns in the United States," *American Journal of Sociology* 54, no. 5 (Mart 1949): 422. Ayrıca Arnold Rose, ed., *Race Prejudice and Discrimination* içinde (New York: Knopf, 1951), 147-60.

26 Robert Park, "Human Migration and the Marginal Man," *American Journal of Sociology* 33, no. 6 (Mayıs 1928): 881-93.

27 Robert Park, "The Nature of Race Relations," *Race Relations and the Race Problem* içinde ed. Lewis Cope-land ve diğerleri (Durham, NC: Duke University Press, 1939), 28.

28 Örneğin bkz. Marvin Harris ve Charles Wagley, *Minorities in the New World* (New York: Columbia University Press, 1958), 250.

29 Robin Cohen, "Diaspora," *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (Amsterdam: Elsevier, 2001), 3642-45.

30 *Le Monde*, 12 Eylül 1968.

31 Pierre Gilbert, *Dictionnaire des mots contemporains* (Paris: Le Robert, 1980), 171.

32 *Webster's Third New International Dictionary* (London: Bell and Sons, 1961), 1: 625.

DİASPORA KAVRAMI

Bir halkın ya da dini grupların tarihsel durumunu belirten bir kelimenin genel kapsamı bir terime dönüşümü, özellikle toplum bilimlerinde kendini gösterir.

Yukarıda belirtilen Dubnov'un makalesi dışında, 'diaspora', bir kavram olarak 1960'lardan önceki toplum bilimleri sözlüklerinde yer almaz.

1- GENEL BİR KAVRAMIN DOĞUŞU

1980'li yılların ortasına dek 'diaspora', gerçek bir tanımlama çabası olmaksızın, birbirinden bağımsız iki farklı şekilde kullanılmıştır. Bir köken yurdun dışında yaşayan kimi toplulukları belirten bir ad olarak kullanılırken; Afrika'nın ticaret ağlarını belirtmekte özelleşmiş kavram olarak da kullanılır.

Bu dönem boyunca, araştırmacılar terimi genellikle dört halk grubu için kullanırlar: Yahudiler, Afrika kökenliler, Filistinliler ve Çinliler. Gördüğümüz gibi, 'Siyah diaspora' ya da 'Afrika diasporası' kullanımları 1970'li yılların başında öne çıkmış ve yayılmaya devam etmiştir.³³ 'Deniz aşırı ülkelerdeki Çinliler'in 'diaspora' olarak nitelendirilmesi ise, en azından 1940'lı yılların sonuna uzanmaktadır. Fakat bu kullanımın popülerleşmesi, 1950'lerde ve 1960'larda, antropolog Maurice Freedman'ın Çin aile yapıları üzerine yaptığı çalışmalardan kaynaklanır.³⁴ Filistin örneği daha da ilginçtir. 'Diaspora'nın Filistinlilerle bağlantılı ilk kullanımı 1965 tarihli bir BM raporunda görülür ve 1973 yılındaki Yom Kippur savaşından sonra yaygınlaşır. Filistinlilerin dağılmasının kökeninde İsrail devletiyle çatışma olmasından dolayı terimin kullanımı özellikle etkili olur. Araştırmacı Walid Khalidi 1985 yılında şunu yazar: "Nasıl ki diasporadaki bütün Yahudiler İsrail'de yaşayamazsa

33 "Afrika diasporası" ve "Siyah diaspora" ifadelerinin 1960'ların sonu ve 1970'lerin ortasındaki yaygınlığının analizi için bkz. Stéphane Dufoix, "W. E. B Du Bois: Race et 'diaspora noire/africaine,'" *Raisons politiques* 21 (2006): 97-116.

34 Örneğin bkz. Maurice Freedman, "Immigrants and Associations: Chinese in Nineteenth-Century Singapore," *Comparative Studies in Society and History* 3, no. 1 (Ekim 1960): 25-48.

ya da yaşamak istemezse, bütün Filistinliler de Filistin devletinde yaşayamaz ya da yaşamak istemez. Fakat, tıpkı İsrail'in kendi büyüsunü diaspora Yahudilerine dayandırması gibi, egemen Filistin devleti de (...) kendi büyüsunü Filistin diasporasına dayandıracaktır.”³⁵ Bu dönemde kelime adım adım, Ermeniler, Dominikliler, İrlandalılar gibi başka gruplara da uygulanır.

‘Ticaret diasporası’ kavramı, 1960’lı yılların sonunda Afrika tarihçileri arasında Ivor Wilks ile Abner Cohen’in Batı Afrika halkları, özellikle de Haussalar ve Mandeler üzerine yürüttüğü çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Paul Lovejoy ile Philip Curtin’in popülerleştirdiği kavram, ticaret yolları boyunca uzak mesafeli ticaret ağlarını belirtmektedir. Cohen’in “toplumsal bakımdan birbirine bağımlı ama mekânsal bakımdan dağınık topluluklardan oluşan bir ulus” olarak tanımladığı ticaret diasporası, Asya’daki ve Güney Amerika’daki ticaret ağları için kullanılan, geniş bir kategoridir. Bu diasporanın içinde ticaret ve din (özellikle Kuzey ve Batı Afrika örneğinde İslam) kaynaşmayı sağlayan bir bağ rolü oynar.³⁶

1976 yılında, Amerikalı siyasetbilimci John Armstrong, ‘diasporalar’ için ilk tipolojiyi önerir: ‘Proleter’ ya da ‘seferber edilmiş’ diasporalar.³⁷ Ancak 1986’da, İsrailli siyasetbilimci Gabriel Sheffer’in editörlüğünde, *Modern Diasporas in International Politics* [Uluslararası Politikada Modern Diasporalar] adlı kitabın yayımlanmasıyla, karşılaştırmalı perspektif üzerinde temellenen (Yahudiler, Ermeniler, Türkler, Filistinliler, Çinliler, Hintliler, vs.) genel bir kuramsal yaklaşıma geçilir. Temel sorun, Alman sosyolog Robert Hettlage’ın 1991’de ileri sürdüğü gibi,³⁸ bir diasporalar kuramından ziyade, terimin toplumbilimleri alanında tanımlanması olur. Üç tür tanımdan söz edilebilir: Açık olanlar, kategorik olanlar ve tezatlık içerenler.

Açık tanımlar: İncelenen konuya ayırmısız ve gevşek bir bakış önerirler ve *a priori* olarak belirsiz sayıda örneğe açık kapı bırakırlar. En erken tanım Armstrong’unkidir: “Verili bir politik toplumun içinde toprağa bağılı bir temele sahip olmayan, yani bu politik topluluk içinde nispeten cılız bir azınlık olarak kalan her etnik topluluk.”³⁹

35 Walid Khalidi, “A Palestinian perspective on the Arab-Israeli conflict”, *Journal of Palestine Studies*, 14 (4), Yaz 1985.

36 Abner Cohen, “Cultural Strategies in the Organization of Trading Diasporas,” *The Development of Indigenous Trade and Markets in West Africa* içinde, ed. Claude Meillassoux (Londra: Oxford University Press, 1971), 267; Paul Lovejoy, *Caravans of Kola: The Hausa Kola Trade, 1700–1900* (Zaria, Nijerya: Ahmadu Bello University Press, 1980); Philip Curtin, *Cross-Cultural Trade in World History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).

37 John Armstrong, “Mobilized and Proletarian Diasporas,” *American Political Science Review* 70, no. 2 (Haziran 1976): 393–408.

38 Robert Hettlage, “Diaspora: Umriss einer soziologischen Theorie,” *Österreichische Zeitschrift für Soziologie* 16, no. 3 (1991): 4–24.

39 Armstrong, “Mobilized and Proletarian Diasporas,” 393.

Bu bakış, göçebe avcı ya da çoban gruplarını ve Çingeneleri kapsar. Sheffer'in tutumu da bir açık tanımdır, fakat çok daha gelişkindir. 1986 yılında derlediği kitabın önsözünde, Armstrong'un tutumundan göçebelik olasılığını çekip alır ve temel bir öge ekler: Kökenle bağın sürdürülmesi. "Modern diasporalar azınlık etnik gruplardır, göç kaynaklıdır, kendilerini kabul etmiş ülkelerde ikâmet eder ve faaliyette bulunurlar, aynı zamanda köken ülkeleriyle – anayurtlarıyla – duygusal ve maddi bakımdan güçlü bağlarını koruyup sürdürürler."⁴⁰ Böylece "diaspora"nın çeşitli öğeleri içermesi gerektiği anlaşılmaktadır: gönüllü ya da zorunlu göç kökeni; bir ya da birçok ülkeye yerleşme; topluluk kimliğinin ve dayanışmanın korunması ve böylece gruplar arasında temas kurulması ve bu kimliğin korunmasını hedefleyen faaliyetler örgütlenmesi; son olarak, geride bırakılan devlet, göçü kabul eden devlet ve diaspora arasındaki ilişkiler – diasporalar, kendilerini kabul eden devletlerle köken ülke devleti arasında aracı olabilir. 2003 yılında Sheffer artık 'etnik-ulusal diasporalar' diye adlandırdığı tanımlı gözden geçirir.⁴¹

Kategorik tanımlar: Bunlar, incelenen konuyu, 'diaspora' gibi bilimsel bir adlandırmayı hak edebilmek için mutlaka olması gereken çok sayıda kesin ölçüt içerisinde ele alırlar. Hem kesin hem de kategorik olan bu ölçütler 'doğru' diasporaları 'yanlış' diasporalardan ayırt etmeyi hedefler. Hatta, "Falanca nüfus bir diaspora mıdır?" sorusu kimi incelemelerin öncelikli odağı olur. 'Diaspora'nın bir ya da birden çok ölçüte tabi olmasına bağlı olarak, kategorik tanımları iki türe ayırabiliriz. Birincilere dair bir örnek için, Yves Lacoste'un, *Hérodote* dergisinin 'diasporaların jeopolitiği'ne odaklanan özel sayısındaki (1989) başyazısını anabiliriz. Lacoste'a göre, 'doğru' diasporalar "bir halkın çoğunluğunun dağılmış olması"yla tanınabilir.⁴² Buradaki ölçüt mutlak bir sayı değil, toplam ülke nüfusuna orandır. Örneğin, Güneydoğu Asya'daki Çinliler (yaklaşık 20 milyon kişi) 'diaspora' olduklarını iddia edemezler, çünkü bu, Çin'de yaşayan Çinlilerin nüfusu karşısında önemsiz bir sayıdır. Bu durumda yalnızca beş diasporadan söz edilebilir: Yahudiler (Aşkenaz ve Sefarad), Lübnanlılar, Filistinliler, Ermeniler ve İrlandalılar.

Birden çok ölçüte dayalı, kapalı bir kavramsal model inşa etme yönündeki ilk girişim, 1991 yılında William Safran'dan gelir. "Terimin bütün anlamını yitirmesinden çekinen"⁴³ Safran, yalnızca, mensupları şu altı özelliğin çoğunu paylaşan vatan-sız azınlık toplulukları için kullanılmasını önerir: kendilerinin ya da atalarının bir

40 Gabriel Sheffer, "A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics," *Modern Diasporas in International Politics* içinde, ed. Gabriel Sheffer (Londra: Croom Helm, 1986), 3.

41 Gabriel Sheffer, *Diaspora Politics: At Home Abroad* (New York: Cambridge University Press, 2003).

42 Yves Lacoste, "Editorial: Géopolitique des diasporas," *Hérodote* 53 (Nisan-Haziran 1989): 3.

43 William Safran, "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return," *Diaspora* 1, no. 1 (İlkbahar 1991): 83.

'merkez'den yola çıkarak en azından iki yabancı periferik bölgeye dağılması; anayurtlarıyla ilgili kolektif bir belleğin korunması; evsahibi toplumdan kabul görmelerinin imkânsızlığı; idealize edilen anayurtlarına geri dönüş niyetinin korunması; köken ülkenin varlığını koruması, yenilenmesi ya da güvenliği için kolektif yükümlülüğe inanç; ve köken ülkeyle bireysel ya da kolektif ilişkilerin sürdürülmesi. Sheffer'in tanımının tersine, Safran'ın, doğrudan doğruya ifade etmese de tarihsel olarak Yahudi diasporasında somutlaşmıştır. Yahudi diasporası bu durumda tüm diğerlerinin arketipidir – hepsinin öncülü, orijinali ve hepsinden daha yükseğidir. – Eğer karşılaştırma olabilecekse ya da olmalıysa, bu, mevcut diasporalar arasında değil, bunların her biri ile Yahudi diasporası arasında yapılmalıdır; ölçüt budur. Diasporalar üzerine tek bir araştırmacının yazdığı ilk uzun genel inceleme olan *Global Diasporas*'ta (1997) Robin Cohen'in sunduğu 'putkırıcı' anlayışlarda da bu görülür.⁴⁴ Cohen, Safran'ın ölçütlerini kullanır ama bunları hafifçe değiştirir: Köken ülkenin idealleştirilmesini, bu ülkenin varlığını sürdürmesi ve güvenliği için seferber olmakla birleştirir; buna bir de nihai olarak bir devletin kurulması amacını ekler. Ardından, bunlara dört ölçüt daha ilave eder: Gönüllü göç (ticaret, çalışma veya sömürgeleştirme için), uzun soluklu ve dayanıklı bir etnik bilinç, yeni bir yaratıcılığın ortaya çıkışı ve başka ülkelerde bulunan 'soydaşlar'la empati ve dayanışma duygusu. Böylece, 'diasporanın ortak özellikleri' listesini dokuza tamamlamış olur. Buna bir de diasporaları temel kimliklerine göre ayıran tipoloji eklenmiştir: Kurban diasporaları (Yahudiler, Afrikalılar, Ermeniler, Filistinliler), emek diasporaları (Hintliler), ticaret diasporaları (Çinliler), kültürel diasporalar (Karayipler) ve imparatorluk diasporaları (Britanyalı, Fransız, İspanyol, Portekiz).

Tezat barındıran tanımlar: Bunların temelleri 1980'li yıllarda postmodern düşüncenin belirişiyle ortaya çıkar. Moderniteyi eleştiren çeşitli akımların, özellikle de Michel Foucault'nun düşüncelerinin mirasçısı olan postmodern düşünce, Fransa'da Jean-François Lyotard, Gilles Deleuze ve Félix Guattari gibi filozoflar etrafında şekillenir. Akla, ilerlemeye, evrensel ve istikrarlı olana inancı temsil eden modern toplumların karşısına, kuşkunun, parçalanmanın, büyük hakikat söylemlerinin sonunun, melezliğin ve akışkan kimliklerin egemen olduğu, oluşum halindeki postmodern toplumlar çıkar. Postmodernizm toplumsal bilimlerin çoğunda, özellikle sosyoloji ve antropolojide yaygındır. 1980'li yıllarda, madun ya da postkolonyal 'alt-kültürler'i (işçiler, azınlıklar, göçmenler, vs.) inceleyen İngiliz Kültürel İncelemeler akımıyla karşılaşır. Bu çerçevede, açık ve kategorik tanımlardan kökten farklı bir 'diaspora' anlayışı gelişir. Bu iki tanım bir çıkış noktasına ve dağılmaya rağmen kimliğin korunması üzerinde ısrarla dururken, postmodern düşünce, paradoksal kimliği, merkezsizliği ve melezliği öne çıkarır.

44 Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction* (Londra: UCL Press, 1997).

Bu bakış açısının yerleşmesinde üç Anglosakson yazar önemli bir rol oynamıştır: Stuart Hall, James Clifford ve Paul Gilroy. Hall, 1990'da yayımlanan "Cultural Identity and Diaspora" [Kültürel Kimlik ve Diaspora] başlıklı makalesinde, 'diaspora' konusunda şunu yazar: "Ben bu terimi düz anlamıyla değil, metaforik olarak kullanıyorum: Diaspora, kimliği ancak kutsal bir köken ülkeyle ilişki halinde korunabilen ve ne pahasına olursa olsun (öteki halkları denize dökmek anlamına da gelse) anayurda dönmeleri gereken bu dağılmış kabilelere gönderme yapmaktadır. Etnisitenin emperyalist ve hegemonik özellikler taşıyan eski biçimi böyledir. (...) Benim burada düşündüğüm diaspora deneyimi özle ya da saflıkla değil, zorunlu bir heterojenlik ve çeşitliliğin kabulüyle; farklılığa rağmen değil, farklılık sayesinde, *melezlikle* yaşayan bir 'kimlik' anlayışıyla tanımlanır."⁴⁵

Böylelikle, postmodern bakış açısı, diasporanın, arketipi Yahudi modeli olan modern biçimleri ile arketipi 'Siyah diaspora' olan yeni biçimlerini birbirinden koparmaktadır. Paul Gilroy'un, 'Siyah diaspora'yı konu alan *The Black Atlantic* (1993) adlı eseri, Kültürel İncelemeler alanının klasığı olmuştur.⁴⁶ Gilroy, 1994 tarihli bir makalesinde, terimin tarihte görülen 'çoğul statüsü'nü vurgular: 'Dağılma diasporası' ile 'aidiyet diasporası' zıtlık içerisinde bir aradadır; ilki dağılmanın sonuna doğru yönelirken, ikincisi canlı belleğin içine yazılmıştır. 'Diaspora fikri' bu ikinci anlamda ele alındığında, bazı karşıtlıkların (süreklilik/kopuş, merkez/periferi) basitliğini aşmayı ve böylelikle karmaşıklığı, yani Aynı ile Öteki'nin, yerel ile küreselin, Gilroy'un "değişen aynı"⁴⁷ olarak adlandırdığı her şeyin birlikte varlığını düşünmeyi mümkün kılar. Gezgin kültürler (*traveling cultures*) incelemesiyle tanınan antropolog James Clifford, 1994 tarihli bir denemesinde, 'postmodern' etiketini reddederken, iki 'diaspora' bakış açısını karşı karşıya getirir: Ölçütlere uygunluk temelinde şekillenen, bir merkeze göre inşa edilmiş 'ideal-tipik' bakış açısı ile diasporanın neye karşı durduğunu anlamak için diasporanın merkeziyle değil sınırlarıyla ilgilenen, merkezsizleşmiş bakış açısı. Clifford'a göre, diasporanın karşı çıktığı şey, ulus-devletin durağan doğasıdır: "Diasporalar ender olarak ulus-devlet kurmuşlardır; İsrail bunun ilk örneğidir. Bu tür 'eve dönüş'ler, tanım gereği, diasporanın inkârıdır."⁴⁸

45 Stuart Hall, "Cultural Identity and Diaspora," *Identity: Community, Culture, Difference* içinde, ed. Jonathan Rutherford (Londra: Lawrence and Wishart, 1990), 235, italikler özgün metindedir. Hall kavramın anlamını gözden geçirmiştir: "Thinking the Diaspora: Home- Thoughts from Abroad," *Small Axe* 6 (Eylül 1999): 1-18.

46 Paul Gilroy, *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993).

47 Paul Gilroy, "Diaspora," *Paragraph* 17, no. 1 (Mart 1994): 211

48 James Clifford, "Diasporas," *Current Anthropology* 9, no. 3 (Ağustos 1994): 307.

2- DİASPORALAR ÜZERİNE FRANSTZ DÜŞÜNCEST

Fransa'da, 2005-2006'da, 'diasporalar' sorunu üzerine iki kolektif çalışma yayımlanır.⁴⁹ Fakat Fransa, 'diaspora' terimini kavramlaştırmaya –yani soyut ve açık biçimde düşünmeye– ancak 1980'li yıllarda başlamıştır. Önceleri, Fransa'da da Fransızcada adında 'diaspora' geçen yayınların büyük çoğunluğu Yahudi halkıyla ilgiliydi. Calman-Lévy Yayınları'nın 1971'de başlattığı 'Diaspora' dizisinin yanı sıra, Yahudi halkının tarihi üzerine ya da İsrail devleti ile başka ülkelerde yaşayan Yahudiler üzerine birçok kitap ya da broşür mevcuttur. 1976'da yayımlanmaya başlanan *Les Cahiers de diaspora* adlı süreli yayında, terim başka topluluklar için, özellikle Ermeniler ve Afrikalılar, daha ender olarak da Çinliler için kullanılır.⁵⁰ Ama bu kullanımlarda tanımlamadan kaçınıldığı görülür.

Coğrafyacı Michel Bruneau ile antropolog Denys Cuche'un hatırlattığı üzere, 'diaspora' kelimesini bir kategori haline getirme olasılığından ilk kez söz edenler ve tanımlamaya çalışanlar coğrafyacı ve tarihçiler olmuştur.⁵¹ 1957 yılında Fransız coğrafyacı Maximilien Sorre, ulusal azınlıkların yabancı topraklarda kapladığı uzamı belirtmek için 'diaspora'yı kullanır.⁵² Fransız coğrafyacı Pierre George, *Géopolitique des minorités*'de (1984) kavramın ilk tanımını yapar: Zorunlu ya da gönüllü dağılma ve art arda göçlerle beslenme; etno-kültürel ayrışma; keza, çevre nüfusla temaslara rağmen kültürel pratiklerin korunması... "Bir topluluğa mensup olmayı simgeleyen işaretler, diaspora merkezleri arasındaki ilişki ve bu merkezler ile başlangıçtaki odak arasındaki bağ korunuyorsa, tanım geçerlidir."⁵³ Dağılmış merkezler arasında tarih, inanç, yurt referansı ve dil ortaklığı bulunması, diasporaların ayırt edici ölçütüdür. Bununla birlikte, bu kategori de Yahudi diasporası arketipi üzerinde temellenmektedir. Richard Marienstras, *Être un peuple en diaspora* (1975) adlı kitabında, bir yurda bağlı olmadan 'diasporada' bir yaşam tarzının sürdürüldüğü tek vaka olan Yahudi örneğinin uluslar sistemi açısından anormal olmadığını belirtir.⁵⁴ 1985 tarihli bir makalesinde, başka diasporaları mümkün kılmış olan koşullar üzerinde duran Marienstras, "ev sahibi topluluğun içinde sayısıyla görünür olan herhangi bir göçmen topluluğu belirtmek için" diaspora kelimesi-

49 Lisa Anteby-Yemini, William Berthomière ve Gabriel Sheffer, *Les diasporas: 2000 ans d'histoire* (Rennes, France: Presses universitaires de Rennes, 2005); William Berthomière ve Christine Chivallon ed. *Les diasporas dans le monde contemporain* (Paris: Karthala, 2006).

50 Jean Ziegler, *Le pouvoir africain. Éléments d'une sociologie politique de l'Afrique noire et de sa diaspora aux Amériques* (Paris: Seuil, 1971); François Debré, *Les Chinois de la diaspora* (Paris: Olivier Orban, 1976).

51 Denys Cuche, "Diaspora," *Pluriel Recherches: Vocabulaire historique et critique des relations inter-ethniques* 8 (2001): 14-23; Michel Bruneau, *Diasporas et espaces transnationaux* (Paris: Anthropos, 2004).

52 Maximilien Sorre, *Rencontre de la géographie et de la sociologie* (Paris: Marcel Rivière, 1957), 95, akt. *Diasporas*, ed. Michel Bruneau (Paris: Reclus, 1995), 15.

53 Pierre George, *Géopolitique des minorités* (Paris: Presses universitaires de France, 1984), 74.

54 Richard Marienstras, *Être un peuple en diaspora* (Paris: Maspéro, 1975).

ni kullanma yönündeki yeni eğilime karşı, ‘gerçek diasporalar’ın saptanmasında zamanın belirleyici bir rol oynadığını vurgular: “Çinlilerin, Çingenelerin, Ermenilerin, Yahudilerin ‘diasporada yaşadıklarından’ ve daha epey uzun süre orada yaşamaya devam edeceklerinden aşağı yukarı eminiz. Başka göçmen topluluklar için durum bu kadar kesin değildir.”⁵⁵

1980’li yılların sonunda monografiler dönemi başlar. 1989’da *Hérodote*’un özel sayısının çıkmasını takip eden on yıl boyunca, bazı ‘diasporalar’ın ya da bir nüfusun içindeki ‘diaspora benzeri’ olguların incelenmesini bir özgüllük haline getiren falanca ‘göçmen topluluğu’ hakkında akademisyenlerin yaptıkları çeşitli incelemelerin yan yana yer aldığı kolokyumlar, kolektif eserler ve tematik dergi dosyaları çoğalır. Bu Fransız uzmanlar arasında, Yunanlılar konusunda çalışan coğrafyacı Georges Prévélakis ve Michel Bruneau; Çinliler konusunda çalışan tarihçi Pierre Trollet, coğrafyacı Emmanuel Ma-Mung ve sosyolog Live Yu Sion; Ermeniler konusunda çalışan antropolog Martine Hovanessian ve tarihçi Anahide Ter-Minassian; Antiller ve ‘Siyah diaspora’ konusunda çalışan antropolog Christine Chivalon sayılabilir.

Bu arada, çekingen adımlarla da olsa, kavram ve kullanımı, ‘diaspora’ının anlam(lar)ı, kullanım koşulları ve muğlaklıklarına ilişkin olarak daha geniş bir şekilde düşünölmeye başlamıştır. Tartışmanın bu yönüne ilişkin olarak dört araştırmacıdan söz etmek gerekir.

1993 yılında, Fransız sosyolog Alain Médam, terimin geçirdiği dönüşöme dikkat çeker. “Uzun süre boyunca cins isim olma eğilimi göstermiş bir özel isim” olan bu kelime, istisnai niteliğinin yanı sıra olumsuz yan anlamını da yitirmiştir: Ekonominin ve kültürün küreselleştiği bir çağda “‘diasporalılar’ hain değil, arabulucudurlar.”⁵⁶ Médam, tanımlar konusundaki tartışmayı bir kenara bırakıp, ‘diaspora’ durumlarına ilişkin mevcut çeşitliliği, diasporaların yaşlarına, tanınmalarına, örgütlenmelerine ya da yaşam sürelerine dayanan tipolojik karşıtlıklar yoluyla kavramayı önerir: ‘Diasporalar’ katılmış ya da akışkan olabilir, resmi ya da yasadışı, dinamik ya da amorf olabilir, geri dönüşlü ya da dönüşsüz olabilir. Médam, her bir durumun tekilliğine dikkat etmekle birlikte, paradoksal bir şekilde, “temel özelliklere biraz daha yaklaşabilmek için” Yahudi diasporası arketipine geri dönmenin zorunluluğundan söz eder. Her diasporanın temel ölçütü olan kalıcılık, ancak özel bir toprak parçasıyla sınırlanmayan ve sınırsız bir yurdun varlığıyla mümkündür. Yahudiler için bu soyut yurt, Torah olmuştur.

55 Richard Marienstras, “On the Notion of Diaspora,” *Minority Peoples in the Age of Nation-States* içinde, Gérard Chaliand (Londra: Pluto Press, 1989), 125. Orijinali Fransızca olarak 1985’te yayımlanmıştır.

56 Alain Médam, “Diaspora/diasporas: Archétype et typologie,” *Revue européenne des migrations internationales* 9, no. 1 (1993): 63.

Antropolog Christine Chivallon'un bakış açısı çok farklıdır. 1997 yılında, 'diaspora' kelimesinin Antiller için kullanılmasının sonuçlarını sorgulamaya girişir.⁵⁷ Britanyalıların çokça kullandığı kelime, Fransızların araştırmalarında neredeyse hiç yer almamaktadır. Fransızların incelemelerinde 'diaspora', dağılmaya rağmen topluluk bilinci ve bağının kalıcılığıyla eşanlamlıdır; insan ticaretinin, köleciliğin ve asimilasyonun damgasını vurduğu Antil kimliğinin parçalanması, hatta yokluğuyla tezat oluşturan bir anlayıştır bu. Buna karşılık, diasporanın Britanyalı postmodern kuramcılar (Hall ve Gilroy), yukarıda görmüş olduğumuz gibi, göçebeliliği ve melezliği öne çıkarmaktadırlar. Antil dünyası (Hall) ya da *Black Atlantic* (Gilroy), "akışkan ve hareketli" olarak görülen diasporanın prototipleri olmuştur. Fransa'da bu anlayışın tek temsilcisi, Kreol edebiyat hareketidir (Patrick Chamoiseau ve Édouard Glissant). C. Chivallon daha da ileri gider. Rasyonel düşüncenin, düalist kategorilerinin dışlama ve aşağılama kapasitesini teşhir eden bu teoriler, değerleri tersine çevirmekle birlikte, aynı mantığı takip etmekten başka bir şey yapmazlar: "İstikrarsız kimlik artık saygıdeğerdir", sabit ve merkezli kimlik ise açıkça kınanır. Nötr bir şekilde sunulan bu kavramlar çeşitli niyetlerle yüklüdür ve Manş-ötesinde olduğu gibi başka yerlerde de ifade ettikleri ikilikler dolayısıyla zımni sınıflandırmaların taşıyıcısıdır. Chivallon, 2004 yılında, Karayiplilerin perspektifinden Siyah diaspora sorununu inceleyen, öncü nitelikte bir kitap yazar.⁵⁸

Ermeniler hakkında araştırmalar yapan antropolog Martine Hovanessian da toplu sürgün ve anayurdun kaybıyla tanımlanan, uç sürgün durumu üzerinde çalışmaktadır. Hovanessian, 1998 yılında, diaspora kavramına ilişkin araştırmaların altı yıllık bilançosunu çıkarır. Bu kavramın bir kurgu olduğunu ileri sürdükten sonra, kavramın kâh grupların kendileri (kendini tanımlamak amacıyla), kâh 'gerçek' ve 'sahte' diasporaları ayırtırmaya çalışan araştırmacılar tarafından kullanıldığına dikkat çeker ve bu kullanımlar üzerine kafa yorulması gerektiğinin altını çizer. Burada önemli olan, "toplumsal gerçeklik ile kavram arasındaki bağ çözmek"tir.⁵⁹ Terim, diasporaların ağ yapıları nedeniyle (ulus devletin parçalanması ve tartışma konusu edilmesi) çağdaş dünyanın dönüşümlerini kusursuz bir şekilde yansıtmaktadır. Gerçekte diasporalar, ulus devletler arasındaki ekonomik ve kültürel ilişki uzanları olasılığını dikkate alarak, ayrılan ülke ile varılan ülke arasındaki tekil ilişkiyi aşmayı sağlayan göç uzamının küreselleşmesi sayesinde ortaya çıkarlar. Azınlık sorunlarının ve 'etnik faktör'ün dikkate alınmasına sıkı sızıya bağlı olan diasporalar genellikle "azınlık kültürü ile evsahibi ülkenin ulusal

57 Christine Chivallon, "De quelques préconstruits de la notion de diaspora à partir de l'exemple antillais," *Revue européenne des migrations internationales* 13, no. 1 (1997): 149-60.

58 Chivallon, *La diaspora noire*.

59 Martine Hovanessian, "La notion de diaspora: Usages et champ sémantique," *Journal des anthropologues* 72-73 (1998): 12.

kültürü arasında aktarım kanalları⁶⁰ olarak düşünülür. Fakat Hovanessian için daha da önemli olanı, bağ ve toplumsal anlam sorunudur: Çoğunlukla ulusal bir toprağın yitirilmesinden doğan diasporalar, sürgün yerinde bir kimlik bilinci yaratır, dağılma içinde dayanışmanın sürdürülmesini sağlayan bir ulusal imgelem inşa ederler. Kökene ya da geri dönüşe dair mitlerin korunması, bu durumda, diasporaların devletler arası varoluşları için bir *modus vivendi* olur.

1999'da yayımlanan bir makalesinde, sosyopolitik çevre açısından kelimenin değerini sorgulayan sosyolog Dominique Schnapper, 'diaspora'nın küçümseyici anlamından olumlu anlamına geçişi ile ulusal modelin önemini göreceleştiren ulusötesi olguların gelişimi arasında bağlantı kurar.⁶¹ Ulus devlet çerçevesinde siyaset, kültür ve ekonomi alanlarının birbiriyle kesişmesi olgusu geçerliliğini yitirirken, insanların ikamet ettiği, aidiyet duyduğu ve geçimini sağladığı topraklar arasındaki bağların kopması öne çıkmıştır. Bu durum diaspora düşüncesini teşvik eder. Fakat çağdaş kullanımında, basitçe 'etnik grup'un eşanlamlısı olarak görülecek denli gevşek tanımlanmış bir terimin sınırlarını belirlemek elzemdir. 'Diaspora'nın bilimsel açıdan faydalı olmasının iki koşula bağlı olduğunu belirtir Schnapper: İlk olarak, kullanımı ne küçümseyici ne de yüceltici olmalıdır, kullanımda yansızlık önemlidir; ikinci olarak, dağılmanın koşullarına bakılmaksızın, "yalnızca Yahudileri, Ermenileri, Yunanlıları ya da Çinlileri değil, nasıl tanınıyor olursa olsun, aralarındaki bağları koruyan bütün dağılmış nüfusları" kapsamalıdır. Bu bağlar "kurumsallaşmış, nesnel ya da sembolik" olmalıdır. Schnapper burada gündelik kullanımı içindeki bir kelime ile bilimsel düşünce kategorisi arasındaki farklılıklara temas etmektedir.⁶²

60 Age., 19.

61 Dominique Schnapper, "From the Nation-State to the Trans national World: On the Meaning and Usefulness of Diaspora as a Concept," *Diaspora* 8, no. 3 (İlkbahar 1999): 225-54.

62 Age., 249, 251. Schnapper, 1991 tarihli makalesindeki fikirleri, sosyolog Chantal Bordes-Benayoun'la yazdıkları bir kitapta genişletti: *Diasporas et nations* (Paris: Odile Jacob, 2006).

KLİŞE BİR KELİMENİN MUĞLAKLIKLARI

‘Diaspora’, on beş yıl içinde, giderek artan bir nüfusu tarif etmekte kullanılan, çok amaçlı bir kelimeye dönüştü. Medyada (televizyon, basın, radyo) olduğu gibi, bilimsel yayınlarda da ‘sürgün’ ya da ‘yabancı topluluk’ gibi terimlerin yerini aldı. Kullanımı gitgide her türlü tanımın dışına çıkan ‘diaspora’, geniş ve gevşek kapsamlı bir kelimeye dönüşen ‘diaspora’, artık ‘devlet sınırlarıyla ayrılmış etnik topluluk’ ya da ‘ulusötesi topluluk’ anlamına gelmektedir. Schnapper, kelimenin anlamının değişiminde ulusötesi olguların oynadığı rolün önemini vurgulamakta haklı olsa da terimin sınırlarının genişlemesinde sosyal bilimcilerin oynadığı rolü de göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Bu genişleme iki olguyla ilişkilidir: 1980’li yıllardan itibaren küreselleşme ve postmodernizm teorilerinin etkisi ve başlıklarında ‘diaspora’ ifadesini kullanan, özellikle ‘ulusötesi’ denen olgulara yönelik yayınların ortaya çıkışı.

1980’li yılların başından itibaren sosyal bilimler sözlüğünde ortaya çıkan üç yeni terim diaspora kavramının boyutlarının genişlemesini teşvik etti: ‘Postmodernizm’, ‘küreselleşme’ ve ‘ulusötesicilik’ (*transnationalism*). İlkinin taşıdığı öne daha önce dikkat çekmiştik. ‘Küreselleşme’, 1980’li yılların başında, özellikle sosyolog Roland Robertson’un kaleminde, dünya ölçeğinde ilişkilerin yoğunlaşmasına ve bütünsel bir dünya bilincine vurgu yapan bir kavramdır.⁶³ Ardından, Anthony Giddens, Ulf Hannerz, Ulrich Beck, Zygmunt Bauman gibi çok sayıda sosyolog ve antropolog, akışların (insan, ekonomi, finans ama özellikle bilgi ve kültür akışlarının) artan önemini dikkate alarak, toplumsal incelemeleri gezegen düzeyinde düşünmeye başladı. Kültürel yersiz-yurtsuzlaşmanın, olası birçok yaşamın hayal edilmesinin yolunu açtığını öne süren Amerikalı antropolog Arjun Appadurai, ayrıca, “İçinde yaşadığımız değişen dünyayı oluşturan kişiler manzarası: Turistler, göçmenler, mülteciler, sürgünler, misafir işçiler ve hareket halin-

63 Roland Robertson, Frank Lechner’le birlikte, “Modernization, Globalization, and the Problem of Culture in World-Systems Theory,” *Theory, Culture, and Society* 2, no. 3 (1985): 103-18. Robertson’un en etkili kitabı: *Globalization: Social Theory and Global Culture* (Londra: Sage, 1992).

deki diğer kişi veya gruplar, dünyanın temel bir özelliğini oluşturmaktadır” der ve bu tarif çerçevesinde *ethnoscape* terimini kullanır.⁶⁴ Bazı faaliyetler ve bağlar, bütün anlamlarını ulus devletler bağlamında bulurlar. Uluslararası ilişkiler uzmanları bu ‘ulusötesi’ boyutun altını çizmiştir. Robert Keohane ve Joseph Nye, 1972 yılında yayımlanan bir çalışmalarında, ısrarla, devletle bağlantılı olmayan ağlar ve aktörlerin (sivil toplum örgütleri, çokuluslu şirketler) büyüyen önemi üzerinde duruyorlardı.⁶⁵ Amerikalı uluslararası ilişkiler kuramcısı James Rosenau, 1990’da yayımlanan *Turbulence in World Politics* [Dünya Siyasetinde Çalkantılar] adlı kitabında, “devlet merkezli dünya”nın karşısına, devletle bağlantılı olmayan bireysel ve kolektif aktörlerin ‘çokmerkezli dünya’sını koyar.⁶⁶ 1990’lı yılların başında, kendi kültürlerinden ve kökenlerinin bulunduğu ülkeden kopmak zorunda olmayan göçmenlerin yaşamını tarif etmek için yeni bir kavramın gerektiğini öne süren antropologlar Linda Basch, Nina Glick Schiller ve Cristina Blanc-Szanton, 1994 tarihli kitapları *Nations Unbound*’da [Sınırsız Uluslar] şöyle derler: “Biz, ‘ulusötesicilik’i göçmenlerin, köken ülkelerini yerleştikleri ülkeye bağlayan toplumsal alanlar oluşturdukları süreçler bütünü olarak tanımlıyoruz. Günümüzde birçok göçmenin coğrafi, kültürel ve siyasi hudutları kat eden toplumsal alanlar inşa ettiklerini vurgulamak için, bu süreci ulusötesicilik diye adlandırıyoruz.”⁶⁷ Bu ‘göçmen ötesi’ (*transmigrant*) kişiler, geldikleri yerle her türden (ailevi, dini, ekonomik, politik) ilişkiyi geliştirip sürdürerek, bir toprağa bağlı olmayan ulusal temeller atarlar. Bu yazarlar, bu tür ulusun ‘diasporaya özgü’ olmadığı üzerinde ısrarla dursa da ‘ulusötesicilik’ gibi yeni kavramların yayılmasının, birçok kişi için devletler *dolayısıyla* işleyen her şeyi sentezlemiş olan ‘diaspora’nın kullanımını etkilemiş olduğu inkâr edilemez.

Ayrıca, ‘diaspora’ entelektüel bir parola da olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri’nde, on yılı aşkın bir süre boyunca yayımlanan *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* adlı dergi, bu gelişmede inkâr edilemez bir rol oynamıştır. Derginin 1991 yılında çıkan ilk sayısında, başyazar Khaçig Tölölyan, ulus devlet politik örgütlenmenin ana biçimi olarak kalsa bile, dünyanın “ulusötesi evre”ye girdiğini, devletle ilgili olmayan güçlerin sınırların istikrarına meydan okuduğunu yazar: “‘Diaspora’ terimini kullanırken, vaktiyle Yahudilerin, Yunanların ve Ermenilerin dağılmasını tarif eden bu kelimenin, artık ‘göçmen’, ‘vatansız’, ‘mülteci’,

64 Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996), 33.

65 Robert Keohane ve Joseph Nye, ed., *Transnational Relations and World Politics* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972).

66 James Rosenau, *Turbulence in World Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1990).

67 Linda Basch, Nina Glick Schiller ve Cristina Blanc-Szanton, *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States* (Basel: Gordon and Breach, 1994), 7.

'misafir işçi', 'sürgün topluluğu', 'yurtdışı topluluğu', 'etnik topluluk' gibi terimleri kapsayan daha geniş bir anlambilimsel alana ait olduğuna inanıyoruz."⁶⁸ 2002 yılından beri, Diaspora Araştırmaları Merkezi (Toulouse - Le Mirail Üniversitesi) yeni bir dergi yayımlamaktadır: *Diasporas, histoires et sociétés*. Derginin hedefi, diasporalardan ziyade, 'diaspora sorunları'nı (hayal edilen ve vaat edilen topraklar, geri dönüşler, inanç değişiklikleri ve bağlılıklar) incelemektir; "diasporaları incelemek, göçmenlik tartışmasını (...) bıkıp usanmadan tanımlayan geniş sözlük ve anlam alanını sorgulamak anlamına gelir."⁶⁹

'Diaspora' teriminin altında toplanan olgu ve nüfus enflasyonu ya kelimenin kuramsal güçsüzlüğüne ya da kimi olguları tanımlamaktaki yetersizliğine odaklanan çok mantıklı eleştirilere hedef olmuştur. Sosyolog Floya Anthias, bir 'tipolojik alet' (Cohen) ya da ulus devletlere meydan okuyan bir 'toplumsal durum'un tanımı olarak kullanılan kavramın, diasporaların *bağrındaki* farklılıkları, özellikle etnisitenin algılanması ya da oluşumunda cinsiyet ve sınıf farklılıklarının oynadığı rolü ortaya koymakta güçlük çektiğini belirtir.⁷⁰ Diğer yandan, Kürtler üzerine incelemelerde uzman olan Östen Wahlbeck, haklı olarak, kısıtlayıcı ölçütlere dayalı gerçekçi tanımlardan, ideal-tipik bir diaspora tanımına geçme zorunluluğu üzerinde durmaktadır.⁷¹ Alman sosyolog Max Weber'e göre, ideal tip gerçekliğin bir tarifi değil, gerçekliği daha iyi anlamayı sağlayan kavramsal bir alettir. 'Diaspora'nın betimleyici olmaktan çok kavramsal olan bu kullanımı, nüfusların ortak özelliklerini belirtmeyi sağlar, ancak 'gerçek diaspora' gibi bütünsel bir tanıma girmez. Eleştirinin bir başka veçhesi ise daha ziyade kelimenin 'şişmesi' üzerinde durarak, kavramı tamamen sulandırılmaktan 'kurtarmaya' çabalar⁷² veya böyle bir 'diaspora endüstrisi'nin⁷³ ne tür bir 'meydan okuma'ya işaret ettiğini anlamaya çalışır.

Sınırlar ötesinde kurulan, korunan ya da bozulan her türden bağı konu edinen araştırmaların inanılmaz sayıdaki çokluğu, '-dışı / ötesi' (ulus-ötesi, yerel-ötesi, kültür-ötesi, göçmen-ötesi...) soneki ya da 'siber-' (siber-kültür, siber-kullanıcı, siber-topluluk) öneki etrafında inşa edilmiş, keza 'ulusötesi', 'diasporik', 'küresel' gibi sıfatların klasik kavramlara eklenmesiyle (ulus-ötesi toplumsal mekân, ulus-

68 Khaçig Tölölyan, "The Nation-State and Its Others: In Lieu of a Preface," *Diaspora* 1, no. 1 (İlkbahar 1991): 4.

69 Chantal Bordes-Benayoun ve Patrick Cabanel, "Projet éditorial," *Diasporas, histoire et sociétés* 1, no. 1 (2002): 9.

70 Floya Anthias, "Evaluating 'Diaspora': Beyond Ethnicity?" *Sociology* 32, no. 3 (Ağustos 1998): 557-80.

71 Östen Wahlbeck, "The Concept of Diaspora as an Analytical Tool in the Study of Refugee Communities," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28, no. 2 (Nisan 2002): 221-38.

72 Rogers Brubaker, "The 'Diaspora' Diaspora," *Ethnic and Racial Studies* 28, no. 1 (Ocak 2005): 1-19.

73 Phil Cohen, "Rethinking the Diasporama," *Patterns of Prejudice* 33, no. 1 (1999): 3-22.

ötesi ağ, kamusal alan ya da küresel veya diasporik kamusal mekân, ulus-ötesi toplumsal hareketler) çok miktarda bilimsel terim üretmiştir. Antropoloji, siyasetbilimi veya sosyoloji gibi çok sayıda disiplinin sözlüğü son on beş yıldan beri ciddi bir şekilde yenilenmiştir; öyle ki bu sorunlar üzerine çalışan kimi uzmanlar, 1990'lı yılların sonunda, bu kavramları, 'ulusötesi' ve 'küresel'in giderek genişleyen analizine katabilmek için yeniden telaffuz etme evresine girmişlerdir. Böylelikle giderek kapsayıcılığı artan yeni terimler (örneğin 'küreselleşmiş topluluklar' ve 'küresel ağlar') gün yüzüne çıkmıştır. Bu terimlerin ilki, ulusötesi olguların genel haritasını çıkarmaya çalışan sosyologlar Paul Kennedy ile Victor Roudometof'un çalışmalarının meyvesidir.⁷⁴ Bu sosyologlar, küreselleşmiş toplulukları beş türe ayırırlar: Aidiyetin etnik ya da ulusal kökenlerden kaynaklandığı, ulusötesi ulusal cemaatler; vaktiyle kökenlerinin bulunduğu bir ülke üzerinde temellenmiş ama artık bir vatanla bağı yalnızca sembolik olan topluluklar; spor ya da kültür etrafında kurulmuş yaşam tarzı ve faaliyet toplulukları; politik ya da etik sorunlara küresel çözümler arayan aktivist topluluklar; son olarak da ortak bir meslek ya da faaliyete dayalı gruplar. İkinci kavram olan 'küresel ağ', *British Transnational Communities Program*'ın [Britanya Ulusötesi Cemaatler Programı] öncüleri tarafından, 2001 yılında yayımlanmaya başlayan *Global Networks* [Küresel Ağlar] adlı derginin kurulmasının altında yatan temel ilkedir. Bu yayının misyonu, "bireyler, aile üyeleri, işletmeler, toplumsal gruplar ve örgütlenmeler arasındaki dinamik ve çoğu zaman esnek bağlantılar"dan oluşan bütün "toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel ağlar"ın incelenmesidir. Dünya çapında "küreselleşmenin insani yüzünü temsil edenler", "doğmakta olan ulusötesi aktörler"dir.⁷⁵

İkinci kavram olan 'küresel ağ', Britanya Ulusötesi Topluluklar Programı'nın (British Transnational Communities Programme) liderleri tarafından, 2001 yılında *Global Networks* [Global Ağlar] adlı yeni bir dergi kurulmasının ilkesel zeminini de oluşturmuştur. Bu derginin misyonu, "bireyler, aile üyeleri, iş, sosyal gruplar, ticari işletmeler ve dernekler"ın yarattığı "dinamik ve çoğu zaman esnek bir nitelik taşıyan sosyal, iktisadi, siyasi ve kültürel ağlar"ın incelenmesidir.

'Diaspora', bütün kullanımları içinde ele alındığında, tanrı Janus gibidir; hem geçmişe hem de geleceğe bakar. Dağılmayı kâh bir eksiklik, kâh bir tamamlanma hali olarak düşünmeye davet eder ve her iki durumda da, köken meselesi karşımıza çıkar.

74 Paul Kennedy ve Victor Roudometof, ed. *Communities across Borders: New Immigrants and Transnational Cultures* (Londra: Routledge, 2002).

75 "About the Journal," *Global Networks* editörlerinin notu, www.globalnetworksjournal.com/about.htm, erişim 23 Mayıs 2007.

DAĞILMA UZAMLARI

Dağılımlık üzerine değerlendirmelerde bulunabilmek için, dağılanların ortak çıkış noktasını tanımlayabilmek gerekir. Bir dağılma olabilmesi için, insanların öncelikle bir arada olması gerekir. Ama dağılanlar kimdir? Hangi dağılmış nüfustan ya da nüfuslardan söz ediyoruz?

Tarihçi William McNeill, “Atalarımızın, tam anlamıyla insan olduklarında hali hazırda büyük avların peşinde koşan göçebeler olduklarını kesin olarak söyleyebiliriz” der.¹ Paleoantropologlar *Homo* türünün Afrika dışına ilk göçünün, bundan 2 ila 1,5 milyon yıl önce yaşandığını belirtmektedirler. 1980’lerde ileri sürülen ‘out of Africa’ hipotezine göre, modern insanların (*Homo sapiens sapiens*) tek kökeni Afrika’dır ve buradan yola çıkarak dünyanın geri kalanını adım adım ‘kolonileştirmişlerdir’: Yakındoğu (100 bin yıl önce), Güneydoğu Asya ve Avustralya (60 bin yıl önce) ve Amerika (35 bin - 15 bin yıl önce). Bu ‘tek köken’ varsayımı doğruysa dağılma, insanlığın ruhuna kazınmış bir olgudur.

¹ William McNeill, “Human Migration in Historical Perspective,” *Population and Development Review* 10, no. 1 (1984): 1.

GÖÇLERİN TARİHSEL İSTİKAMETİ

Bireylerin ya da grupların yer değiştirdikleri gerçeği, tek başına bir anlam ifade etmez. Keza, bu yer değiştirmelerin gerekçelerini siyasi-ekonomik, zorunlu-gönüllü, geçici-kesin gibi basit karşıtlıklara indirgemek de pek mümkün değildir. Bu hareketliliklerin, dahil oldukları anlam çerçeveleri içinde değerlendirilmesi gerekir.

Yerleşiklik, insanlık tarihi açısından yeni bir gelişmedir. Binlerce yıl boyunca, avcılık, tarım ve çobanlık, göçebe faaliyetler olarak sürmüştür; gemilerin gelişmesi, açık denizasıırı toprakları yavaş yavaş erişilir kılmıştır. Sonunda, Emmanuel Kant'ın yazmış olduğu gibi, insanların, “küre şeklinde olduğundan üzerinde çok da uzağa dağılamayacakları dünyanın”² tüm yüzeyini kapladıkları bir dönem gelir. McNeill'e göre dört tür göç vardır: Bir nüfusun, bir diğer nüfusun zorlamasıyla yer değiştirmesi; bir halkın, bir diğerinin yaşadığı yeri fethetmesi ve ardından ikisinin kaynaşması; yabancıların, o yerin sakinleri tarafından hoş karşılanan geliş; topraklarından bütünüyle sökülmüş birey ya da halkların kabul edilmesi. Birinci tür, göçebelige denk düşer; ikincisi, fetih girişimlerine; üçüncüsü, ticari faaliyetlerin yerleşmesine; dördüncüsü ise köleliğe.

Bu konuda geniş modeller oluşturabilmek için, 15. ve 16. yüzyıllar arasında yaşanan ve insan göçünün uzamını niceliksel olarak değiştirmenin ötesinde bir etki yaratan, önemli bir yapısal dönüşümü hesaba katmak gerekir: Avrupa'da bir devletler sisteminin oluşması. Son beş yüzyıl içinde – aralarında Roland Robertson ve Immanuel Wallerstein'in de bulunduğu bazı yazarlar, bu dönemi küreselleşme sürecinin şekillendiği dönem olarak kabul eder – bazı Avrupa devletleri, dünyanın çeşitli yerlerini birbirine bağlayan ulaşım, iletişim, ticaret ve nüfus yönetimi ağları oluşturmaya başlamıştır.³ Daha önce belirttiğimiz gibi, kölelik bu dönemde

2 Emmanuel Kant, “Perpetual Peace,” *Kant on History* içinde, ed. Lewis White Beck (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1963), 103. Özgün Almanca baskı: 1795.

3 Roland Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture* (Londra: Sage, 1992); Immanuel Wallerstein, *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century* (New York: Academic Press, 1974).

sistematik ve benzeri görülmemiş bir boyuta ulaşır. Böylece, daha eski olguların devlet prizmasından geçerek dönüşmesi sonucunda iki yeni olgu ortaya çıkar: Sömürgeleştirme ve göç.

Sömürgeleştirmede, bir devlet, herhangi bir yöneticisinin bulunmadığını varsaydığı topraklar üzerinde kendi hâkimiyetini yayar. Göçte ise kişiler, yaşadıkları toprakları siyasi ya da ekonomik nedenlerle, az veya çok baskı görerek terk eder. Her iki durumda da insanlar yer değiştirir. Sömürge yayılcılığı, sömürgelere doğru iki farklı akışa yol açmıştır: Sömürgecilerin akışı ve işgücü (köleler, daha sonra da sözleşmeli çalışanlar) akışı. 19. yüzyılda, birçok unsurun (liberal demokratik, demografik devrimler ve sanayi devrimi) bir araya gelmesi, hem ‘yeni topraklar’a (Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Kanada) doğru göç etme özgürlüğünü hem de Avrupa ülkelerinde ucuz işgücü ihtiyacını artırır. Ulaşım araçlarındaki ilerlemeler, on milyonlarca insanın göç etmesini mümkün kılar. 1820-1945 arasında, 52 milyon Avrupalı kıtayı terk eder. Bu olgu, 20. yüzyılda büyümeye devam etmiştir: Emek göçlerinin yanı sıra mülteci akınları, savaşlar ve sınır değişimleri nedeniyle yerinden olan nüfuslar, vasıflı işçi göçü, ailelerin yeniden birleşmesi... Bu göçler her yönedir: Güney-Kuzey istikametinde yasal ya da yasadışı işçi göçleri; Kuzey-Kuzey istikametinde vasıflı işçi göçleri ve daha ender olarak mülteci akınları; Kuzey-Güney istikametinde sömürgeleştirme amaçlı göçler ya da teknik eleman veya mühendis göçleri; ve özellikle Güney-Güney istikametinde mülteci göçleri. Günümüzde, yaklaşık 155 milyon kişinin, doğduğu yerden uzakta yaşadığı tahmin edilmektedir.

Dünya üzerinde bireysel ya da kolektif yer değiştirme, başlı başına bir coğrafya teşkil eder; bu olgu, dünyanın üzerine işlenmiş bir yazı gibidir. Göçebe, tıpkı bir Möbius şeridi gibi ne başı ne de sonu olan, süregiden bir uzamı ‘işler’; yayılcı ise aralarında bir süreklilik olmayan yerler arasındaki bağlantıları işleyerek onları bir merkeze bağlar. Bu ikisi arasında, köken yeri ile dağılma uzamını özgün bir coğrafyada buluşturan, başka tür bir yazı bulunur.

DÖRT GÖÇMEN HALK

'Diaspora' kelimesi, klasik anlamı içinde –yani niceliksel ve anlamsal bir patlama yaşadığı dönemden önce– özellikle, devleti olsun ya da olmasın, belirli bir tarih, bir toprak ya da bir din üzerinde temellenen kolektif bilinci, yüzlerce, hatta binlerce yıllık göç geleneklerinden etkilenmiş olmayan halklar için kullanılırdı. Fransız coğrafyacı Michel Bruneau, bir halkın tarihsel varlığını, üyelerinin tamamının ya da bir kısmının dağılımılarından ayrı tutmama çabasıyla, Fernand Braudel'in 'dünya-ekonomisi' kavramı ve Joel Kotkin'in 'küresel kabile' kavramından yola çıkarak 'dünya halkı' (*peuple-monde de la longue durée*) deyimini ortaya atmıştır.⁴ Bruneau bununla, "tarihlerinin büyük bölümü boyunca çok geniş kıtasal ya da alt-kıtasal uzamları, iki bin yılı aşan bir tarihsel derinlikte, siyasi ya da kültürel olarak işgal etmiş ve bu uzamlarda tahakküm kurmuş halklar"ı kastetmektedir. Bu halkların uzamı üç parçalıdır: Son iki yüzyıl içinde kurulmuş bir ya da birden fazla devlet; daha geniş bir kültürel alan; son olarak da 'dünya çapında bir diaspora'. Bu 'dünya halkları' arasında Yunanlılar, Hintliler, Çinliler ve Ermeniler sayılabilir.

YUNANLILAR

Antikçağ'da Yunan sitelerinin gücünü ortaya koyan şey, uzaklarda bağımsız koloniler kurma kapasitesiydi. Sitelerle kolonileri birbirine bağlayan, hiyerarşik ilişkiler ya da hukuktan ziyade dil, kültür ve tarihti. Coğrafyacı Georges Prévelakis, bunu, bir merkez ile periferisi arasındaki ilişki üzerinde temellenen 'dallı budaklı' örgütlenmenin karşısı olarak tanımlayıp 'galaktik' örgütlenme olarak adlandırır.⁵ Roma iktidarının –önce cumhuriyet, sonra imparatorluk tarafından– bütün Akdeniz üzerinde yayılması, bir kültürel birlik olarak Helenizmi ortadan kaldırmamıştır. Dahası, 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra, He-

4 Michel Bruneau, "Peuples-monde de la longue durée: Grecs, Indiens, Chinois," *L'Espace géographique* 3 (2001): 193-212; Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism* (New York: Harper and Row, 1981-1984), 3 cilt; Joel Kotkin, *Tribes: How Race, Religion, and Identity Determine Success in the New Global Economy* (New York: Random House, 1993).

5 Georges Prévelakis, "Les espaces de la diaspora hellénique et le territoire de l'Etat grec," *Diasporas* içinde, ed. Michel Bruneau (Paris: Reclus, 1995), 99-112, özellikle 100-102.

lenizm, Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) içinde gelişmiş ve burada, özellikle din alanında temel kültürel bileşen olmuştur. 1054 yılındaki Büyük Bölünme'yle Roma Katolikleri ile Yunan Ortodoksları ayrılır. Siyasal iktidar bile Helenleşir. 1453 yılında Osmanlıların Konstantinopolis'i almasıyla birlikte Bizans İmparatorluğu dağılır fakat Helenizm Osmanlı İmparatorluğu'nda varlığını sürdürür. Yahudiler ve Ermeni Apostolik Kilisesi'nin yanı sıra, Ortodoks Kilisesi de kendi içinde vergi toplamak ve dağıtmaktan, evlilik, boşanma ve miras gibi işlerden sorumlu, özerk bir dini topluluk, yani bir *millet* olarak tanınmıştı. 16. yüzyılda Akdeniz ticaret sisteminin gelişimiyle birlikte, Batı Avrupa (Livorno, Venedik) ve Rusya dahil olmak üzere imparatorluğun dışında da Yunan toplulukları oluşur. Aydınlanma felsefesi ve 1789'la gelen fikirlerle kurulan temas, bir Yunan devleti özlemini besler. 1830 yılında yaratılan bu devlet, Küçük Asya'daki Osmanlı topraklarını geri alarak Büyük Yunanistan'ı kurma arzusuna dayanmaktadır. Bu umut, 1922-1923'te Yunan-Türk savaşının sona ermesi ve iki ülke arasındaki toprak anlaşmasıyla söner.

Yunanlıların Amerika Birleşik Devletleri'ne kitlesel göçü, 19. yüzyıl sonunda başlar. 1890-1920 arasında çoğu, Güney Avrupa'yı vuran ekonomik krizden etkilenmiş olan 450 bin Yunanlı ABD'ye göç etmiştir. Göç dalgalarının başlıca nedeni, ekonomik olmuştur. Ağır bir ekonomik çöküntüye yol açan 1946 iç savaşı ile 1977 yılı arasında yaklaşık 1 milyon Yunanlı, göçmen kabul eden ülkelere yönelmiş; Avustralya 160 bin, Amerika Birleşik Devletleri 135 bin, Kanada 100 bin Yunanlı almıştır. Diğerleri Batı Avrupa'ya, özellikle Almanya'ya gitmiştir. Ayrıca, 1967-1974 arasındaki Albaylar Cuntası, binlerce siyasi muhalifin ülkeden ayrılmasına ve yurtdışındaki topluluklarda, 'rejim yanlıları' ile 'rejim karşıtları' arasında siyasi bir kutuplaşma oluşmasına yol açar.⁶

Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın 1996 yılı verilerine göre, yurtdışında 5 buçuk milyondan fazla Yunanlı yaşamaktadır. Bu nüfusun dağılımı şu şekildedir: Kuzey ve Güney Amerika'da yaklaşık 3,5 milyon (ABD'de 3 milyon, Kanada'da 350 bin); Avrupa'da 1,3 milyon (Almanya'da 350 bin, Ukrayna'da 250 bin, İngiltere'de 210 bin, Fransa'da 35 bin); Avustralya'da 700 bin; Afrika'da 140 bin (Güney Afrika'da 120 bin); Asya'da yaklaşık 70 bin (Kazakistan'da 50 bin). 21. yüzyıl başında güncellenmiş ve güvenilir verilere, Yurtdışındaki Yunanlar Genel Sekreterliği'nden bile ulaşılamamaktadır, çünkü bu verilerin Yunanistan vatandaşlarına mı, yoksa Yunan kökenli kişilere mi gönderme yaptığı belirsizdir.

Yurtdışındaki Yunanlıların toplumsal yapılanması, cemaatler (*kinotites*) ve yakla-

6 Lina Venturas, "Greek Governments, Political Parties, and Emigrants in Western Europe: Struggles for Control, 1950-1974," *Revue Européenne des Migrations Internationales* 17, no. 3 (2001): 45.

şık 3 bin dernekten oluşan ağ üzerine kuruludur. Bunun bir sonucu olarak, toprağa dayalı (belediye çapında, ulusal, bölgesel) düzey ile devlet ötesi (*transstate*) düzey iç içe geçmiş durumdadır. İlki ikametesi esas alır ve okullar, kütüphaneler, dinsel ve dilsel pratikler aracılığıyla Yunan kültürünü desteklemeyi amaçlar. Fakat Yunanistan dışındaki bazı cemaatler, kendilerini özgül bir kimlik ya da bölge/yurt vurgusuyla, örneğin Kıbrıslı veya Pontuslu olarak tanımlar. Çoğu Rusya, Ukrayna, Yunanistan, Almanya ve İsveç'te yaşayan Pontus Rumlarının, dünya çapındaki nüfusu 2 milyondur. Onların 'vatan'ları, MÖ 7. yüzyıldan itibaren Yunanların yaşadığı, Karadeniz'in güneydoğusundaki yüz kilometrelik bir sahil şerididir. Büyük bir bölümü, 19. yüzyıldaki Rus-Osmanlı savaşları sırasında Kafkaslara ve Rusya'ya göç etmiş, diğerleri ise 1919-1923'te Türkler tarafından yok edilmiş ya da 1923'ten sonra, Türkiye'yle Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi sırasında Yunanistan'a gönderilmiştir. Bu insanlar, kendilerini Yunanlı hissetseler de kökenlerinin özgüllüğü üzerinde ısrarla dururlar.

Devlet ötesi düzeyde ise memleketleri dışında yaşayanların, bulundukları ülkelerde kurdukları, Kilise'yle ilgili ya da dünya çapındaki örgütlenmelere dayanan, bölgesel olmayan hareketler yer almaktadır. Bu hareketlerin hedefi, dağılımı içinde birlik sağlamaktır – örneğin, Konstantinopolis Patrikliği etrafında Ortodoks Kilisesi'nin dini birliği ya da Makedon veya Pontus konfederasyonlarında 'etnik' birlik... Üçüncü birlik – ulusal devletin birliği – ise toprağa bağlıdır ve yakın zamanda gelip eklenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, yurtdışındaki Yunanlıları temsil etme yönünde çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. 1975 yılında, Anayasa'nın 108. maddesi devlete "yurtdışındaki Yunanlıların yaşamını gözetme ve anavatanla bağlarını koruma" görevi dayatır. O zamandan beri iki örgüt kurulmuştur: bir idari yapı (Yurtdışındaki Yunanlılar Genel Sekreterliği, 1983) ve bir temsil yapısı (ulusal federasyonların ya da dünya çapındaki konfederasyonların atadığı temsilcilerden oluşan Yurtdışı Yunanlılar Meclisi, 1995). Bunlar arasındaki rekabet, toprakla ilişkileri bakımından birbiriyle tezat içinde olan, iki farklı bakış açısına denk düşen 'galaktik' bir sistem (Ortodoks Kilise) ile 'dallanıp budaklanan' bir sistemin (Yunan devleti) birlikte varlığını açık seçik göstermektedir. Bu durum, Yunanistan'la ilişkilerinde farklılık gösteren iki farklı Helenizm bakışına denk düşmektedir.⁷

7 Yunan göçleri ve diasporası üzerine nispeten yakın tarihli çalışmalar vardır. Bkz. J. M. Fossey, ed., *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora from Antiquity to Modern Times* (Amsterdam: Gieben, 1991); Richard Clogg, ed., *The Greek Diaspora in the Twentieth Century* (Londra: Palgrave Macmillan, 1999); ve Lina Venturas, "Greek Governments, Political Parties, and Emigrants in Western Europe: Struggles for Control (1950, 1974)," *Revue Européenne des Migrations Internationales* 17, no. 3 (2001): 43-66.

HİNTLİLER

Hintlilerin dünya çapındaki göçleri aslında 19. yüzyılda başlar, çünkü Hinduizmin Dharma Shastras gibi kutsal metinleri, denizlerin aşılmasını yasaklıyordu. Bununla birlikte, Hristiyanlık çağından önce sınırlarını ötesine çıkmış Hintlilere rastlanmıştır (bugünkü Sri Lanka'nın Tamil balıkçıları). Ardından, Afrika'nın doğu sahili boyunca ve Güneydoğu Asya topraklarında (Borneo, Cava, Malezya) ticaret acentaları kuran tacirler ya da Budist öğretiyi yayan keşişler görülür.

Son iki yüzyıl içinde, Hindistan kaynaklı göç hareketleri dört evrede toplanabilir: Sömürgecilik çerçevesindeki göçler; 1947'deki bağımsızlık sonrasında Batı ülkelere göçler; 1980'li yıllardan itibaren Basra Körfezi ülkelerine doğru göç; son olarak da 1990'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru beyin göçü.⁸

17. yüzyılda Hollandalılar ile Fransızlar arasında, ardından 18. yüzyılda Fransızlar ile Britanyalılar arasında uzun süre çekişme konusu olan Hindistan, 1757 yılındaki Plassey Muharebesi'nden sonra Britanya'nın eline geçer. 1846-1932 yılları arasında, yaklaşık 28 milyon Hintlinin sözleşmeli ya da serbest işçi olarak çalışmak üzere göç ettiği tahmin edilmektedir.⁹ Britanya (1833), Fransa (1848) ve Hollanda (1863) sömürgelerinde köleliğin kaldırılmasından sonra karşılaşılan işgücü açığı, bu ülkeleri başka çözümler aramaya iter. Plantasyon sahiplerinin baskısı sonucunda *indenture* [sözleşme] sistemi yerleştirilmiştir. Bu sistemle, çok büyük çoğunluğu Hintli ve Çinli olan gönüllüler, sözleşmeli olarak beş yıl süreyle İmparatorluk plantasyonlarında çalışmaya gitmeyi kabul eder. Fransızlar ve Hollandalılar, Hintli el emeğinden yararlanmak için Britanyalılarla anlaşma yaparlar. Bu çerçevede, yaklaşık 1,5 milyon kişi Guyana, Yeni Zelanda, Japonya, Martinik, Kanada ya da Jamaika'ya doğru yola çıkar. *Indenture* 1917 yılında kaldırılır. Fakat bunun ardından, *indenture* sistemine benzeyen ama sözleşmesiz ve hizmet süresi olmayan *kangari* sistemiyle yaklaşık 6 milyon Hintli, Seylan, Malezya ya da Birmanya'daki çay ve kauçuk plantasyonlarına doğru yola çıkar. Son olarak da 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başı arasında *passenger Indians* serbest göçü gündeme gelir. Bu göç, tacirleri, bankacıları, Doğu Afrika (Uganda, Tanzanya, Güney Afrika) ve Asya (Birmanya, Malezya, Fiji) ülkelerinde 'imparatorluk hizmetkârı' olarak görev yapan memurları kapsamaktadır. *Indenture* ya da *kangani* çalışanlarından farklı olarak, bu serbest göçmenler genellikle yukarı kastlara mensuptur.

8 Nispeten yakın tarihli bütünsel bir inceleme için bkz. Brij V. Lal, ed., *The Encyclopedia of the Indian Diaspora* (Singapur: Didier Millet, 2006).

9 K. Laxmi Narayan, "Indian Diaspora: A Demographic Perspective," *Occasional Paper no. 3*, Centre for Study of Indian Diaspora, tarihsiz, s. 6, Haydarabat Üniversitesi, Hint Diasporası İncelemeler Merkezi'nin web sitesinden ulaşılabilir, www.uohyd.ernet.in/ssss/cind/diaspora/occ3.html, son erişim tarihi 9 Haziran 2007.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1947 yılında Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra göç modelleri değişir. Avrupa'daki Hintlilerin üçte ikisi Birleşik Krallık'ta yaşamaktadır. Buraya 1955'ten itibaren 1962 yılında göçün kısıtlanmasına dek 146.300 'Pakistanlı-Hintli' göç etmiştir. O dönemde, Hintliler sürüldükleri Doğu Afrika'dan, özellikle Uganda ve 1971 yılında Kenya'dan buraya gelirler ve 1970'li yılların sonunda sayıları 200 bini bulur. 1901-1972 arasında Beyaz Avustralya Politikası (*White Australia Policy*) nedeniyle Avustralya'da neredeyse hiç bulunmayan Hindistan doğumlular, 2001 sayımında 95 bindir ve Hindistan yönetimi orada yaklaşık 200 bin Hint kökenli kişinin yaşadığını tahmin etmektedir.

Son olarak, 1970'li yıllardan itibaren Basra Körfezi ülkelerinde petrol sanayinin güçlü bir şekilde büyümesi, önce vasıfsız, sonra da vasıflı bir işgücü talebine yol açar ve bu ihtiyaca Hintliler karşılık verir. Körfez bölgesindeki nüfusları 1971 yılında 40 binken, 1981 yılında 600 bine çıkar. Hindistan istatistiklerine göre, 2001 yılında bu sayı 3 milyonu geçmiştir: 1,5 milyonu Suudi Arabistan'da, 900 bini Birleşik Arap Emirlikleri'nde, 311 bini Umman'da, 294 bini Kuveyt'te, 130 bini Bahreyn ve Katar'dadır. Bu ülkelerin vatandaşlığını almanın zorluğu nedeniyle, bu sözleşmeli göçmenler ailelerine gönderdikleri parayla Hindistan'ın ekonomik gelişiminde önemli bir rol oynarlar.

19. yüzyıldaki birkaç bin kişi hariç, Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik Hintli göçü, 1946 yılında Asyalı göçmenlere uygulanan yasağın kalkmasıyla başlar. Fakat ülkeye girişler, özellikle, kota sistemini kaldıran ve vasıflı göçmenleri teşvik eden 1965 tarihli Hart-Celler Act'tan sonra artar: Hintliler 1976'da 115 binken, 1987'de 500 bine, 1990'da 815 bine ve 2000 yılında da 1,7 milyona ulaşır. Bu artış, özellikle Hindistan'da bilişim sanayinin gelişimi ve 'body shopping' ile yetenek ihracı nedeniyledir.

1947 sonrası yaşanan bu göçlerle birlikte Hindistan devleti, göçmenlerin ailelerine gönderdikleri para sayesinde ülke sanayileşmesinde oynadıkları rolü değerlendirir. Bu durum, en vasıflı göçmenler için geçerlidir; ama aynı zamanda ve özellikle, vasıfsız göçmenler için de geçerlidir. 1970'li yıllarda, yurtdışında yaşayan Hintli yurttaşları saptamak ve onlara Hindistan'da yatırım ve işyeri kurma programları önermek için 'ülke dışındaki Hintliler' (*Non Resident Indians - NRI*) kategorisi yaratılır. Bu girişimin görece başarısızlığı ve ülke dışındaki kuruluşların Hindistan'la daha güçlü bir bağ kurma talepleri yetkilileri, yurtdışındaki Hintlilere yönelik daha genel bir politika yürütmeye teşvik etti. 1999'da hükümet, PIO ([*Person of Indian Origin*] Hint vatandaşı olmuş ya da atalarından biri Hindistan'da doğmuş ve ikâmet etmiş bütün başka ülke vatandaşları) kategorisi oluşturarak, bu kişilerin

talep etmesi durumunda ve bin dolar ödedikten sonra, onlara Hindistan'da ekonomik avantaj hakkı ve vizesiz gelebilmek imkânı sağladı. 2001 yılında, yalnızca 1200 PIO kartı talebi geldi! Hükümet, 2000 yılında, 'Hint diasporası'na yönelik global bir politika saptanması için bir çerçeve önermekle görevli bir komite kurmaya karar verdi. Komitenin 570 sayfalık raporu, 2001 yılında gözden geçirilmiştir. Rapor, Hint politikasının belli başlı gelişimini sunmakta ve göçmenlerin ve onların soyundan gelenlerin fiili vatandaşlığının ötesinde Hintliliğin etnikleştirilmesini de önermektedir.

Bu politika, çok bölünmüş bir nüfus için küresel kurum ve örgütlenmelerin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Gerçekten de bu göçmenleri ve onların soylarından gelenleri ulusal ölçekte ya da dünya çapında biraraya getirme çabaları, bu zamana dek, şu dört temel boyut üzerinde temellenen gruplaşmalarla kıyaslandığında pek az meyve vermiştir: Din (Hindu, Sih, Parsi), dil (Pencap, Hindi, Tamil ve Telugu), köken bölgesi (Pencap, Andra Pradeş, Gujarat). Tek bir örnek ele alırsak, İngiliz antropolog Steven Vertovec *The Hindu Diaspora* adlı kitabında, Büyük Britanya'daki 737 Hindu örgütünden 90'ının günümüzde bir kast adı taşıdığını belirtir.¹⁰

Geniş eğilimleri ortaya koymak güç olsa da bir unsur, temel önemde gözükmektedir: Sömürge ya da sömürge sonrası dönemi göç çerçevesi. Birinci durumda, Hintli nüfus genellikle basit bir azınlık olamayacak kadar kalabalıktır. Kimi ülkelerde Hintliler (NRI ve PIO birlikte), toplam nüfusun çoğunluğunu temsil eder. Mauritius Adası buna örnektir. Burada 715 bin kişiyle, nüfusun %70'ini oluştururlar. 400 bin kişi (%51) oldukları Guyana ya da Fiji Adaları (340 bin kişiyle %46) örneğini de verebiliriz. Bu durumda, din unsuru Hintli kimliğine baskın çıkacak şekilde öndedir. Buna karşılık, sömürgecilik sonrası göçler bir azınlık durumu yarattığından, kendilerini kolektif olarak 'Hintli' diye temsil ederler. Haydarabatlı sosyolog Chandrasekhar Bhat'a göre, bu göçmenlerin toplumsal-mesleki statülerinin daha yüksek olması, kökenleri olan toplumla ilişkide kalmalarını sağlar; böylelikle kastlar şeklinde tabakalanmayı, dil, bölge ve dinlere göre özdeşleşmeleri yeniden-üretmeye çalışırlar.¹¹

High Level Committee on Indian Diaspora'nın tahminleri, 2001 yılında, NRI ya da PIO olarak 20 milyondan fazla kişinin bulunduğu yönündedir.¹² Bunlar özellikle

¹⁰ Steven Vertovec, *The Hindu Diaspora* (Londra: Routledge, 2000), 98.

¹¹ Chandrasekhar Bhat, "Contexts of Intra- and Inter-Ethnic Conflict among the Indian Diaspora Communities," Haydarabat Üniversitesi'nin web sitesinden erişilebilir, www.uohyd.ernet.in/sss/indian_diaspora/oc5.pdf, son erişim tarihi 29 Mayıs 2007.

¹² *Report of the High Level Committee on Indian Diaspora*, Aralık 2001, Indian Diaspora'dan ulaşılabilir, <http://indiandiaspora.nic.in/>, son erişim tarihi 29 Mayıs 2007.

Güneydoğu Asya'da (yaklaşık 3 milyon Myanmar – yani eski Birmanya'da – ve 1,7 milyon da Malezya'da), Basra Körfezi ülkelerinde (1,5 milyon Suudi Arabistan'da), Kuzey Amerika'da (1,7 milyon Amerika Birleşik Devletleri'nde, 850 bin Kanada'da) ve çeşitli Afrika ülkelerinde yoğunlurlar – Güney Afrika'da bir milyon kişi vardır. Avrupa'da ise nispeten daha az sayıdadırlar: 65 bin Fransa'da ve 71 bin İtalya'da (Birleşik Krallık ise 1 milyon 200 binle istisnadır).

ÇİNLİLER

Bir Çin şiirine göre “okyanus dalgaları nereye vurursa orada Çinliler vardır.” 19. yüzyıl sonlarından beri, bu Çinlileri belirtmek için bir terim kullanılmaktadır: *Huaqiao* (geçici mülteci). 1911'den itibaren resmi olarak kullanılan bu terimin anlamı 1957 yılında sınırlandırılmıştır. Artık yurtdışında bulunan Çin uyruklular (*Huaqiao*) ya da yurtdışından geri dönmüş Çin uyruklular (*Huiqiao*) ile Çin uyruklu olmayan Çinliler (*Haiwai huaren*) arasında ayırım yapılmaktadır. Bu sonuncular da başka bir ülke vatandaşlığına geçmiş Çinliler (*Waiji huaren*) ile Çinli mültecilerin soyundan gelenler (*Huayi*) diye ayrılmıştır.¹³

Wang Gungwu'ya göre Çin göç tarihinin ana hatları, göçmenlerin dönemlerine ve türlerine kabaca denk düşen dört maddede belirtilebilir: *huashang* (tacir), *huagong* (sömürgeci işçi), *huaqiao* (geçici ikâmet eden) ve *huayi* (Çinli kökenden gelenler).¹⁴ *Huashang* tipi, ticari amaçlarla vatanlarından olmuş tacir ve zanaatkârlar ile bunların ailelerini belirtmektedir. MS 3. yüzyıldan 19. yüzyıl ortasına dek güney denizleri (*nanyang*) istikametindeki – Filipinler, Siyam, Malezya, Sumatra – Çin göçlerinin önemli kısmı bunlardan ibarettir. İspanyolların ya da Hollandalıların katliamlarından kurtulabildiklerinde, bu tüccar ve aynı zamanda tarım işletmecisi olan aileler, Batılıların varlığından yarar sağlarlar. *Huagong* tipi ise Çin göçünün küreselleşmesine işaret eder. Hint örneğinde olduğu gibi, sömürgeci güçlerin köleliği ortadan kaldırdığı ve yeni sömürgelerini değerlendirmeyi arzuladıkları bir dönemde, 1845-1874 arasında sözleşmeli işgücü sistemi yerleşir: Sömürgeci çalışacak işçi ticareti. Esasen Güneydoğu Asya'ya ve buradaki kauçuk ağacı ya da şeker kamışı plantasyonlarına yönelik bu ticaret, binlerce Çinli'yi Güney Afrika'nın ve Peru'nun altın, bakır madenlerine doğru, Karaipier'in 'şeker adaları'na doğru, Amerika (1848) ve

13 Bkz. Lynn Pan, ed., *The Encyclopedia of the Chinese Overseas* (1998; yeni baskı, Singapur: Didier Millet, 2006). Ayrıca bkz. Lynn Pan, *Sons of the Yellow Emperor: A History of the Chinese Diaspora* (New York: Kodansha America, 1994); ve Adam McKeown, “Conceptualizing Chinese Diasporas, 1842 to 1949,” *Journal of Asian Studies* 58 (1999): 306–37.

14 Wang Gungwu, *China and the Chinese Overseas*, Singapur, times Academic Press, 1991. Bu tipoloji günümüzde fazlasıyla tartışma konusudur.

Kanada'daki (1858) 'Altına Hücum' vesilesiyle Kuzey Amerika'ya doğru sürükler. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Çin ile çeşitli ülkeler arasındaki anlaşmalar yoluyla, Çinlilerin gönüllü göçleri gündeme gelir. O dönemde göç akınları, kıtanın bir ucundan diğerine gidecek demiryolu hatlarının inşaatında (Kanada, Amerika Birleşik Devletleri) çalışmak ya da altın aramak (Avustralya -1870) amacıyla, yeni ülkelere yöneliktir. Bu ülkelere giden Çinli göçmenlere karşı 1880'li yıllarda alınan ayrımcı önlemler ise bu akınları yavaşlatır. Bunun üzerine göçmenler Avrupa'ya yönelir (Büyük Britanya, Fransa, Hollanda).

Huaqiao tipi, göçmenlerin kendi kökenlerinin bulunduğu ülkeler karşısında oynayabilecekleri role ilk kez denk düşer. 1911 yılında İmparatorluğun devrilmesinde ve Cumhuriyet ilanında etkin olan yurtdışındaki Çinliler, milliyetçiliğin önemli unsuru olurlar. Bu Çinliler arasından sanayicilerin ve entelektüellerin ortaya çıkması, keza Asya ülkelerindeki göçmen çocuklarını eğitmekle görevli çok sayıda öğretmenin göçü, ulusal kimliği teşvik etme ve besleme misyonunun mültecilere ve çocuklarına düştüğü fikrini güçlendirir.

Huayi tipi ise en yakın dönemdekidir. Bir başka ülkeye göç eden Çinli mültecilerin soyundan gelenleri kapsar. Örneğin, 1960-1971 arasında Büyük Britanya'ya gitmek üzere Hong-Kong'tan ya da Malezya'dan ayrılan yaklaşık 50 bin kişi ya da Asyalıların ülkeye girişindeki kısıtlamaları kaldıran 1965 tarihli Hart-Celler Act'in ardından Hong-Kong'tan ya da Tayvan'dan ayrılarak Amerika Birleşik Devletleri'ne giden yüz binler bunlar arasındadır.

Bununla birlikte, bu dört tür, "deniz aşırı yeni Çinliler"in (*Xin Huaqiao*) yeni akınlarını dikkate almamaktadır. Yasal (öğrenciler, teknik elemanlar, bilişimciler, iş insanları, serbest meslek sahipleri) ve yasadışı akınlar söz konusudur. 1990'lı yıllarda, Çinlilerin izinsiz göçüne imkân tanıyan ve göçü katı bir şekilde denetleyen ülkelere yasadışı yollardan girmelerini sağlayan örgütlü ağlar gelişmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ve özellikle Fransa'da yüz binlerce Çinlinin bu konumda olduğu söylenmektedir.

1990'lı yıllarda deniz aşırı ülkelerdeki Çinli nüfus, 30 ila 37 milyon arasında tahmin edilmektedir (bu rakam, 1997 ve 1999'da Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Makao-lu ve Hong Konglu Çinlilerin hesaba katılıp katılmamasına göre değişmektedir). Oysa 1910'a doğru bu rakam, yaklaşık 6 milyondur (Hong Kong ve Makao dahil). Buna karşılık, göçmenlerin yerleştikleri yerler pek değişmemiştir. Yüzyılın başında, yurtdışındaki Çinlilerin %90'ı beş yerde yaşıyordu (Hong Kong, Makao, Hollanda Hint Adaları, Tayland ve Singapur dahil olmak üzere Malezya yarımadası). Günümüzde Endonezya (7,3 milyon), Tayland (6,1 milyon), Malezya (5,3 milyon) ve

Singapur (2,7 milyon) yurtdışındaki Çinlilerin yaklaşık %70'ini kapsamaktadır. Beş diğer ülke ise toplamın %20'sini temsil etmektedir: Filipinler 2,2 milyon, Myanmar 2 milyon; Amerika Birleşik Devletleri 2 milyon, Vietnam 1,9 milyon ve Kanada 910 bin. Geri kalan nüfus 126 ülke arasında dağılmıştır. Hong-Kong ve Makao hariç tutulursa Çinliler Singapur nüfusunun çoğunluğunu (%75) oluşturmaktadır.¹⁵

Bununla birlikte, bu nüfus etnik-dilsel ve coğrafi bakımdan büyük bir çeşitlilik gösterir. Gerçekten de yurtdışındaki Çinlilerin %90'ı Çin'in güneydoğu sahilini oluşturan dört eyalet kökenlidir: Guangdong, Fujian, Hainan ve Zhejiang. Toprağı pek ekilebilir olmayan, deniz ile dağ arasında sıkışmış, şehir nüfusunun çok yoğun olduğu bu bölgeler, Fujian Çayı 19. yüzyıl başından beri Avrupa'yı beslediğinden Çin'in dünyaya açılan kapılarını veya (Guangdong'daki) Kanton, 1842 yılına dek, tek giriş limanı olduğundan dünyanın Çin'e açılan kapılarını oluşturlar. Daha kesin bir ifadeyle, göç bölgeleri çoğunlukla bu eyaletlerdeki birkaç şehirdir. Çinliler buraları *qiaoxiang* (mülteci köyü) diye adlandırırlar. Yola çıkış noktası olan bu yerler, aynı zamanda, göçmenlerin gönderdiği paranın da aktığı yerlerdir; en azından bu şehirler gelirlerinin yarısıyla onlara bağlıdırlar. Burada yaşamak ve kendi evlerini yapmak üzere geri dönen *huiqiao*'ların dönüş noktası da buralardır.

Çoğunluk olarak yalnızca bu dört eyaletten geliyor olsalar da yurtdışındaki Çinliler, Çin'in güneyindeki karmaşık lehçe yapısı nedeniyle büyük bir etnik-dilsel çeşitlilik taşırlar. Çoğu zaman kendi aralarında anlaşılamayan çok sayıda lehçenin varlığı farklı göç ağlarının ve çerçevelerinin doğmasını teşvik etmiştir. Hakkalar, Minbeiler, Minnanlar ve Hailamlar neredeyse yalnızca Güneydoğu Asya'da olsa da Kantonlular Amerika Birleşik Devletleri'nde, Teochiular Fransa'da, Wular Batı Avrupa'da (ya ilk göç edilen yer burasıdır ya da başka bir yerden buraya yeniden göç etmişlerdir) bulunurlar. Örneğin Fransa'daki Teochiular, 1970'li yılların sonunda yerleştikleri ülkelerden (Kamboçya ve Vietnam) kaçmış mültecilerdir. İlk Qingtianlar ise (Zhejiang Eyaleti kökenlidirler) Birinci Dünya Savaşı sırasında silah fabrikalarında çalışmak üzere sözleşmeli olarak gelmişlerdir.

Çinli yetkililerin gözünde göçmenler, ya bir tehlikeyi temsil etmişlerdir ya da bir yararı. 1949'dan önce milliyetçiliğin taşıyıcısı olan göçmenler ve onların Çin'de kalmış aileleri Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, yabancı emperyalizmle bağ kurmalarından kuşkulanan kişiler oldular. 1960-1970 yıllarının kültür devrimiyle birlikte iyice kötü gözle görülmeye başlanırlar. 1978 yılında Teng Siaoping'in

15 Bkz. Dr. Shao You-Bao'nun Ohio Üniversitesi Yayınları'nın internet sitesindeki "Overseas Chinese Documentation and Research Center"da hazırladığı istatistikler, erişim adresi: www.library.ohio.edu/subjects/shao/databases.popdis.htm, son erişim tarihi 29 Mayıs 2007. Singapur hakkında bkz. *Population Trends 2006 Report* (Singapur: Singapore Department of Statistics, 2006).

yeni politikası, tersine, bu göçmenlerin, mali yatırımları sayesinde ülkenin iktisadi modernleşmesinde oynayabilecekleri rol üzerinde ısrarla durur. Yatırımcıların 'etnik' kökeni üzerine istatistik olmasa da Çin'deki doğrudan yabancı yatırımda (FDI) deniz aşırı Çinlilerin payının yaklaşık %70 yükseldiği düşünülmektedir. Toplam akış miktarı önemlidir: 1979-1991 arasında toplam 26,8 milyar dolar ve 1992'den itibaren yılda 10 milyardan daha fazla para girmiştir. 1997-2001 arasında yılda 40-45 milyar dolar civarında bir rakamla istikrara kavuşur. Bu da Çin'in doğrudan yabancı yatırım alanında Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra ikinci olmasını sağlar. Çin son yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı artışında, 2005 yılında 72 milyar dolara erişerek dünyada birinci olmuştur.¹⁶ 2003 yılında Hong Kong, ülkeye giren yatırımın %49,6'sını temsil etmektedir. Çin İstatistik Bürosuna göre, 1983-2000 arasında Hong Kong bu yatırımın %49,6'sını, Tayvan %7,5'ini ve Singapur ise %4,8'ini temsil ederken, bu oran Amerika Birleşik Devletleri için %8,6, Japonya için %8,1 ve Avrupa Birliği içinse %7,7'dir.¹⁷

ERMENİLER

Hintliler, yurtdışındaki varlıklarını tarif etmek için dallarından toprağa doğru uzanan kökler çıkan, böylelikle köklerin bütün ağacın dirimselliğine katkıda bulunduğu 'Hint inciri' ağacı metaforunu kullanırlarken, Ermeniler de kökleri dünyanın dört köşesine uzanan ceviz ağacını kullanırlar.¹⁸

Ermenilerin tarihsel toprağının, Karadeniz ile Hazar Denizi arasına yerleşmiş olması, onları en azından MÖ 5. yüzyıldan itibaren uzun süre boyunca Asya ile Avrupa arasında tacir bir halk yapmıştır. Politik ve ekonomik olarak güçlü olan Ermeni İmparatorluğu, Roma orduları tarafından yenilmeden önce 1. yüzyılda

16 Bkz. Michael Thorpe, "Inward Foreign Investment and the Chinese Economy" (Yeni Zelanda Yıllık İktisatçılar Konferansı'nda sunulan tebliğ, Wellington, 26-28 Haziran 2002, New Zealand Conference of Economists'in web sitesinden ulaşılabilir, www.nzae.org.nz/files/%2346-THORPE.pdf, son erişim tarihi 12 Haziran 2007. Daha yakın tarihli rakamlar için bkz. United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report 2006* (New York: United Nations, 2006), 51.

17 1983-2000 rakamları için Thorpe, 10. 2003 rakamları için bkz. Eswar Prasad ve Shang-Jin Wei, "Understanding the Structure of Cross-border Capital Flows: The Case of China" ("Çin Kavşakta" konferansına sunulan tebliğ, Columbia Üniversitesi, 15 Aralık 2005), National Bureau of Economic Research'in web sitesinden erişilebilir, www.nber.org/wei/data/prasad&wei2005/China%20capital%20inflow%2012-15-05.pdf, son erişim tarihi 12 Haziran 2007.

18 Ermenilerin ülke dışına yayılması ve Ermeni ulusunun oluşumu üzerine nispeten yakın tarihli bir çalışma için bkz. Razmik Panossian, *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars* (New York: Columbia University Press, 2006); ayrıca Khachig Tölölyan, "The Armenian Diaspora as a Transnational Actor and as a Potential Contributor to Conflict Resolution," 2006 (Kanada'daki International Center of the University for Peace'in internet sitesinden erişilebilir: www.toronto.ucepe.org/diaspora/documents/Armenian%20Background%20Paper%20for%20UPEACE.pdf, son erişim tarihi 29 Mayıs 2007)

bütün Ortadoğu'ya egemendir. 4. yüzyıldan bu yana Hristiyan olan Ermeniler, Roma ve Ortodoks kiliselerinin dışında, Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde ya da az çok egemen krallıklar içinde kendine özgü bir Hristiyanlık sürdürür. 1045 yılında Bizans'ın Ermenistan'ı fethinden sonra, halkın büyük bölümü ülkeyi terk ederek batıya (Karadeniz ve Bulgaristan) ya da kuzeybatıya (Polonya, Ukrayna) gider. Çok sayıda soylu ile din adamı, Kilikya'ya kaçar ve burada 1375 yılına kadar varlığını sürdüren bağımsız bir devlet kurarlar. Bu devlet, 1991 yılında Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilanına kadarki son Ermeni devletiydi.

Devletin yokluğunda bile Ermeniler topluluk duygusunu korumuşlardır. Ticaretle uğraşmaları bir yandan 14. yüzyıldan itibaren Levant topraklarında, Doğu Avrupa'da ve Volga boyunca Ermeni ticaret kolonileri kurmalarını sağlamıştır. Bu koloniler daha sonra, Pers'e, Hint'e, Uzakdoğu'ya ve Batı Avrupa'ya kadar uzanmıştır. Bu durum, fiyatlar, ölçüler ve ağırlıklarla ilgili metinlerin Ermenice kaleme alınması gibi, ötekilere kapalı bir bilgi ve temas mekanizması oluşumuna; güven gerekçeleriyle 'başkalarıyla karışmama' arayışına yol açmıştır. Diğer yandan, 1453'ten sonra, Osmanlı sultanları Ermenilerin İmparatorluk topraklarına yerleşmesini teşvik etmişlerdir. Ermeniler, kısa süre içerisinde, *millet* sistemi içerisinde toplulukçu ve dini bir özerklik hakkı elde etmişlerdir. Ermeni Apostolik Kilisesi dağınık Ermeni nüfusun çimentosu olurken, 18. yüzyıldan itibaren Ermeni ulusal fikri de yavaş yavaş yayılır. Yurtdışında gazetelerin, okulların, derneklerin ve politik partilerin (sosyal demokrat Hınçak, devrimci Taşnak) oluşumu, Osmanlıların Ruslar tarafından desteklendiğini sandığı, Ermeni milliyetçiliğini teşvik eder: 1894-1896 ile 1909 baskıları yüz binlerce Ermeni'nin ölümüne yol açar ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru göçü besler. 1915-1916 yılında Osmanlı yetkilileri Ermenileri Suriye'ye doğru sürerler ve Ermeni seçkinlerini ortadan kaldırırlar. Bu soykırımda, bölgedeki 2 milyon Ermeni'nin dörtte üçü hayatını kaybeder. Hayatta kalanların yarısı Rusya Ermenistanı'na yönelirken, diğer yarısı ise Mısır, İran, Arjantin, Fransa ya da Amerika Birleşik Devletleri gibi önemli yerel Ermeni cemaatlerinin zaten bulunduğu ülkelere yönelir. Yurttaşlıklarından yoksun kalmış Ermenilere, mülteci statüsü 1924 yılında tanınır. 1939 yılına dek Yakındoğu'da ve Avrupa'daki güçlü varlıkları, bu bölgeleri etkileyen uluslararası krizlerle birlikte adım adım azalır.

Fransız tarihçi Anahide Ter-Minassian, 1915 soykırımını "kurucu-olay" (*événement-matrice*) olarak adlandırır; bunun nedeni "bir felaket belleği"nin (Martine Hovannessian) temeli olması ve kimilerinin "Büyük Diaspora" diye adlandırdıkları şeyin başlangıcına damgasını vurmasıdır: Ermenilerin tarihsel anavatanlarından ayrıl-

ması.¹⁹ Taşnak Partisi'nin yönettiği bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin (1918-1920) yenilgisinden ve 1921 yılında Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (ESSC) dönüşmesinden sonra, ESSC'ye doğru yeniden yurda dönüş (*nerkağht*), iki savaş arası dönemde, yalnızca 42 bin kişiyi, 1946-1948 arasında ise yaklaşık 102 bin kişiyi kapsamıştır.²⁰ Başka yerlerde yaşayan Ermeniler, orayı vatanları kabul etmemişlerdir. Politik yapılar, ESSC'yi destekleyenler (Hınçak ve Ramgavar partileri) ile kabul etmeyenler (Taşnak Partisi) arasındaki köklü karşıtlığı yansıtmaktadır. Apostolik Kilise ile Ermeni dili, ulusal birliğin korunmasında temel rolü oynamıştır; keza yerel Ermeni örgütleri de (Paris'in güneybatısındaki Issy-les-Moulineaux'daki gibi) 'cemaat bağı'nı sürdürmüştür. 1965'ten itibaren, soykırımın tanınması talebi (ki bu talep, Fransa'da 1998'de kabul edilmiştir) bir başka birleştirici unsur oluşturur: 1975 ve 1985 arasındaki terörist şiddet de dahil olmak üzere, ESSC'ye indirgenmeyen bir Ermenistan'dan yana tutum belirten yeni gruplar ortaya çıkar. 1991 yılında Ermenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı yurtdışındaki Ermenilerin temsilcileri ile yetkililer arasında diyalog süreci başlatır.

Günümüzde, Ermenilerin dünyadaki sayısı üzerine rakamlar, yaklaşık 7 milyonluk bir nüfusa işaret etmektedir. Bunun da yaklaşık 3 milyonu Ermenistan'dadır. Yaklaşık 250 binlik bir nüfusla Los Angeles, başkent Yerevan'dan sonra dünyadaki ikinci büyük Ermeni şehridir. Hükümetin verdiği rakamlara göre (www.armeniadiaspora.com adresinden erişilebilir), Ocak 2007'de, ulusal hudutlar dışında yaşayanların dağılımı şöyledir: 2 milyondan fazla Rusya'da, yaklaşık 1,5 milyon Amerika Birleşik Devletleri'nde, 460 bin Gürcistan'da, 450 bin Fransa'da, 250 bin Lübnan'da, 150 bin Ukrayna'da ve 130 bin Arjantin'de. Araştırmacılar başka rakamlar ileri sürse de (Amerika Birleşik Devletleri için 800 bin, Fransa için 350 bin) özellikle Türkiye'yle ilgili istatistikte sorun vardır, çünkü bir değerlendirmede Türkiye'de 2 milyondan fazla Ermeni olduğu ileri sürülürken, diğer istatistiklerin çoğu, 40 bin ila 80 bin rakamı arasında tereddüttedir. Bu noktada temel bir soruna temas etmekteyiz: Sayan kimdir? Neyi saymaktadır?

19 Anahide Ter-Minassian, "La diaspora arménienne," *Hérodote* (Nisan-Haziran 1989): 129. Martine Hovannessian "felaket belleği"ni genişletir: *Le lien communautaire: Trois générations d'Arméniens* içinde (Paris: Colin, 1992).

20 Anahide Ter-Minassian, "Erevan, 'ville promise': Les rapatriements des Arméniens de la diaspora, 1921-1948," *Diasporas, Histoire et Sociétés* 1 (2002): 74.

DAĞILMA HAKKINDA STATİK DÜŞÜNCE

Yukarda belirtilen dört nüfusun her biri, son otuz yıl boyunca, ortak olarak ‘diaspora’ diye gösterilmiştir; öyle ki bu adlandırma, onlara atfedilen bir statüyle özdeşleştirilebilir. Neden olmasın? Fakat bu kullanımin ne anlama geldiğini kendimize sorabiliriz. Mesafeye rağmen bir halk ile bir yurt arasındaki sürekli ve kalıcı ilişkiye yönelik karşılaştırmalar, coğrafi-tarihsel bir deneyimi başka deneyimlerle özdeşleştirmeyi sağlar. Keza, adı ‘diaspora’ olan ve hem vatanın fiziksel yokluğuna dair ortak bilinci hem de sembolik varlığını temsil eden bir topluluğun varlığını ileri sürmeyi sağlar. Son olarak da dağılmış olanları, toplumsal, ekonomik, politik, kültürel vs. farklılıklarından bağımsız olarak, aynı ve tek anlam çerçevesinde kapsama imkânı tanır. *Diğer her şey eşit olduğunda, diaspora vardır.*

Tamamen paradoksal bir biçimde, ‘diaspora’ ender olarak etimolojisine uygun dinamik bir terim olabilmıştır. Günümüzdeki anlamı aşağı yukarı şudur: “Doğduğu ya da kökeni olan veya referans gösterilen – yurdundan uzakta, birçok yabancı yurtta yaşayan ulusal, etnik ya da dini topluluk”; hatta “*tek bir ülkede yaşayan ‘yerli olmayan’ kültürel grup.*” Nüfus hareketlerinin sonucunu belirtmekte kullanılan bu statik kelime, üstelik giderek dağılan bir anlamı taşıma özelliğine de sahiptir. ‘Diaspora’ günümüzde öyle değişkendir ki tek ve aynı metinde, hatta kimi zaman aynı paragrafta bile birçok anlamsal değişim saptamak hiç de ender rastlanan bir durum değildir. Ayrıntılara girmeden, en azından yedi temel anlamı ayırt etmek mümkündür:

- *Dağılmış kişilerin ve onların soyundan gelenlerin istatistik toplamı, yani bir nüfus: Çin diasporası 20 milyon kişidir;*
- *birçok ülkede örgütlü etnik-kültürel topluluk: Hint diasporasının temsilcileri;*
- *bir ülkede, hatta bir şehirde bulunan ‘etnik’ bir nüfus: Fransa’daki Çin diasporası, Los Angeles’taki İran diasporası;*
- *özel bir göç mantığı: travma sonucu, çalışmak için ya da ticari diasporalar;*
- *olumlu ya da olumsuz olarak yorumlanabilecek, hem tarihsel hem ahlaki hem bireysel hem kolektif bir durum: diaspora halkı olmak, diasporada yaşamak;*

- kökensel bir yurttan uzaklığı zımnen içeren coğrafi bir dağılım uzamı: diasporadaki Ermeniler;
- daha geniş bir ‘diaspora’nın alt-bileşeni: Yahudilere göre Sefarad ya da Aşkenaz diasporaları, Hintlilere göre Gujarati ya da Telugu diasporaları, Çinlilere göre Teochiu ya da Kantonlu diasporaları.

Öyle görünüyor ki bu kaygan kelimenin ardında, daha doğrusu altında, mantıkları içinde düşünmek istemediğimiz çok çeşitli şeyler gizlidir. Gerçekten de hiç beklenmeyecek bir şekilde, günümüzde diaspora kavramının kullanımı statik bir düşüncenin taşıyıcısıdır. Genelde ‘diaspora’ teriminin kullanımı, ender olarak açıklığa kavuşmuş – hatta asla açığa çıkmamış – birçok yanılsamayı zımnen kapsamaktadır.

ÖZ YANILSAMASI: Bu yanılsamaya göre, sanki ad bir tözün gerçek varlığını içeriyor gibidir. Filozof Ludwig Wittgenstein’in terimleriyle, “Bir ad bize buna denk düşen bir töz aratır.”²¹ Belirli bir diaspora vardır. Buna arketipler biçiminde rastlayabiliriz ki en bilineni Yahudi diasporasıdır. Bu durumda, söz konusu arketipten yola çıkarak, ‘diaspora’ teriminin, önceden saptanmış ölçütleri yerine getiren bütün göç olgularına uygunluğunu şart koşan bir tanım hazırlamaya çalışılır. Kavram, şeylerin gerçekliğine denk düşer. Yalnızca *gerçeklikte* özdeş olgular ‘diaspora’ adını hak edebilir.

TOPLULUK YANILSAMASI: ‘Diaspora’ toplumsal bakımdan inşa edilmiş değildir, bir toplamdır. Söz konusu nüfusun dağılmış üyelerinin toplamı. Bunun anlamı, – ender olarak belirtilen vakalara ve durumlara göre – yurttaş olsun ya da olmasın, hâlâ yaşayan göçmenlerin ve onların soyundan gelenlerin sayılarının saptanabileceğidir. ‘Diaspora’yı oluşturanların sayısını yazmak, onu gerçek kılmanın bir şeklidir. Çünkü bir araya gelmenin mantığına göre, bu toplama işlemi topluluk oluşturmaya denktir; sanki ortak bir durum, ortak bir bilinç yaratmaya yeterliymiş gibi, sanki dağılmışlar arasındaki ontolojik (etnik, ulusal, dinsel) ilişkiler fiili bağı kuruyormuş gibi, sanki ‘kendinde’ olanı paylaşmak, ister istemez ‘kendi-içi’ni içermiş gibi ve ‘diaspora’yı da düşünmeye ve eylemeye muktedir bir aktör haline getirebilirmiş gibi.

SÜREKLİLİK YANILSAMASI: Önceki ilkelere bağlı olarak, diaspora asla sorgulanmaz. Binlerce ya da milyonlarca kişinin rakamsallaştırılmış varlığı, diasporanın varlığına tanık olduğundan diaspora yok olamaz. Diasporayı niteleyen özcülük,

21 Ludwig Wittgenstein, *The Blue and Brown Books: Preliminary Studies for the “Philosophical Investigations”* (1958; tekrar basım, Oxford: Blackwell, 2002), 3. Bu kitaplar Wittgenstein’in 1933-34’te yazdığı notlardan oluşur.

onu kurulma, bozulma, dönüşüm ya da yok olma tarzındaki her sorgulamadan muaf tutar.

Bu statik düşüncenin iki önemli etkisi vardır. Politik olarak, ‘diaspora’nın – bu şekilde adlandırılanın – var olmasını sağlar. Bilimsel olarak, süreç terimleriyle düşünmeyi engeller. Olup biteni anlamak için, daha önce bir yığın yanılsama olarak (öz, topluluk, süreklilik) tarif edilen statik analiz çerçevelerini, süreçlere denk düşen dinamik boyutlar haline getirmek için dönüştürmek daha uygun görünmektedir.

ÖZDEŞLEŞME BOYUTU: Bu boyut ‘diaspora’ terimiyle ilgili – ‘diaspora’ olarak tercüme edilen başka terimler de dahil (*galut* ya da *tefoutsot*, *spyürk*, *huaqiao*...) – her şeyin analizini içerir. Aynı terimin kullanılması aynı olguları, aynı nüfusu, aynı sorunları mı içerir? Adlandırmayı yapan kimdir? Adlar dört kaynaktan gelir: Köken ülkenin yetkilileri, misafir kabul eden ülkenin yetkilileri, devlet dışı bir topluluğun resmi temsilcileri ve ‘diaspora’ya bir ad vermeleri gereken bilim insanları. Bu dört kaynak birbirine nasıl bağlanır?

FARKLILAŞMA BOYUTU: Bu boyut, devlet dışı bu toplulukların birliği ve sınırları sorusunu kapsar. Bir araya getiren şeyin, bölenden daha önemli olup olmadığını ve hangi düzeyde böyle olduğunu anlamak için bunların temellerini (etnik, dini, uzamsal, politik, vs.) sorgulamaya davet eder. Gerçekten de *tek bir* topluluğa mensup olmanın anlam taşıyan düzeyleri nelerdir: Yerel mi, bölgesel (evsahibi ülke, kıta) mi, küresel mi?

TARİHSELLİK BOYUTU: Önceki iki boyutu içerir. Özdeşleşme meselesi, tarihi iki türlü kapsar: Uzam içinde sürekliliği ve zaman içinde kalıcılığı garanti etmek için tarihsellik (geçmiş) ve varoluşun performatif tarzı olarak tarihyazımı (geçmiş yazısı). Tarihi yazmak, herhangi bir şeyi tarih içinde var kılar. Aynı şekilde, farklılaşma da senkronik (verili bir ana mensup olmak ne anlama gelir?) ve diyakronik şekilde anlaşılmalıdır. Devlet dışı bir topluluk ne zaman başlar? Dağıldığında mı? Grubu uzam ötesinde temsil eden kurumlar yerleştiğinde mi? Peki ne zaman sona erer?

Kavramlar olarak sunulmuş olsalar da ortak kelimelerin bizi yerleştirdiği epistemolojik açmazdan çıkmak, kuşkusuz ki öncelikler düzenini tersine çevirmeyi gerektirir. Önceden mevcut bir adlandırma paletinde (sürgün, diaspora, mülteciler topluluğu...) göçmen nüfuslara bir yer atfetmektense kökensel yer, çıkış noktası ya da referans noktası olarak inşa edilmiş –gerçek ya da mitsel– bir toprağın dışında kolektif varoluşa bağlı olgu ve süreçleri tanımlamayı, birincil hedef olarak neden seçmeyelim? Ancak ikinci aşamada onlara bir ad vermeye ihtiyaç duyarız.

Bunu Émile Durkheim şöyle özetlemekteydi: “Önemli olan, kelimeleri ayırt etmek değildir; kelimelerin kapsadığı şeyleri ayırt etmektir.”²² Ardından, birbirine benzeren olguları belirtmek için “yeni kelimeler” bulunabilir. Kavramsal bir dil icat etmekteki bu güçlükler, kısmen, sosyolojide başka bir epistemolojik yaklaşımın benimsenmesiyle çözümlenebilir. Bu yaklaşım Émile Durkheim’da mevcuttur, ama esasen Max Weber tarafından şekillendirilmiştir: İdeal tiplerin, yani araştırmanın nihai hedefi olmayan, ama *gerçeği* kavramanın *araçları* olan düşünce aygıtlarının yerleşmesi.

22 Émile Durkheim, “Débat sur le nationalisme et le patriotisme,” *Textes* içinde (Paris: Minuit, 1975) 3:179. Bu bölümün özgün hali 1905’te yayımlanmıştır.

Uzam ve zamanla kolektif ilişkiyi tanımlama çabası, iç içe girmiş birçok soruya cevap vermeyi gerektirir: Topluluğu temellendiren şeyle ilişkilerini oluşturan ve dönüştüren toplumsal çerçeveler nelerdir? Topluluğu topluluk ‘yapan’ nedir? Mesafe, kopmanın mı bağlanmanın mı eşdeğeridir? Bağların korunmasında ve dönüşümünde zamanın rolü nedir?

Bu bölümde, yukarıdaki sorulara cevap vermek için bir analiz çerçevesi sağlamaya çalışan bir şema önereceğim. Bu şema ‘gönderge-köken’le farklı tarzlarda bağ kurulabileceğini varsayıyor. Böylece, ister yerel olsun ister devlet-ötesi, toplulukların oluşumu için ille de bir toprağa referans gerekmiyor.

YURTDIŞINDAKİ KOLEKTİF DENEYİMİ YAPILANDIRMAK

19. yüzyıl sonundan itibaren yapılan göç konulu incelemeler, bunları esasen iki unsura göre ayrıştırma eğilimindedir: Bir halk, toprağını nasıl ve neden terk eder? Böylece göç, gönüllü/gönülsüz ve siyasi/ekonomik olarak genel bir sınıflamaya tabi tutulur. Hatta çoğu zaman bu ikisi iç içe bile geçer; gönüllü göç ekonomik olana, gönülsüz göç de siyasi olana denk düşer. Bu ikili terimlerin ‘göçmen/mülteci’ terimleriyle birleşmesi, daha sonra bu göçmenlerin gelişimini ‘doğal’ kabul etmeye yol açar: Gönüllü ekonomik göçmen, çalışmak için o ülkedeyken, politik mülteci, politik olarak muhalif olduğu vatanından kaçmak zorundadır. Son dönemdeki bazı analizler, bu dikotomiyi aşmaya çalışmışsa da, daha önce belirttiğimiz statik düşünce tarzının çerçevesi içinde, hâlâ çoğu analizin köşe taşı olmaya devam etmektedir.

Gerçekten de 1980’li yıllardan beri ‘diaspora’, yaygın ‘nüfus’ anlamları içinde ‘dışarıdan göç alma’ (*immigration*) ve ‘dışarıya göç etme’ (*emigration*) terimlerinin yerini tutmaktadır. Örneğin, Fransa’daki Iraklı (ya da Irak doğumlu) nüfusun bütününe beliren “Fransa’ya Iraklı dış göçü (ya da göçü)” deyimi, genellikle “Fransa’daki Irak diasporası” halini alır. Oysa bu adlandırmanın, siyasi bir boyutun varlığını genel olarak hangi noktada ‘unuttuğunu’ ya da aşağı yukarı aynı anlama gelmek üzere, göç nedeni olarak ele aldığı başka boyutlarla bunu nasıl karıştırdığını saptamak çarpıcıdır. En belirgin örneklerden yalnızca birini verirse, ‘Çin diasporası’nı ele alan incelemelerin çoğu, ülkeden ayrılış gerekçelerini, coğrafi dağılımı, ekonomik örgütlenmeyi, köken ülkeyle bireysel ya da kolektif ilişkileri dikkate alırken, bazı faaliyetlerin, örgütlenmelerin, yayınların vb. politik boyutunu ele almaz. Sanki politik yan ‘diaspora’ya ait değilmiş de bir başka kavramdan, sürgün kavramından kaynaklanıyormuş gibi düşünülür. Bunun sonucunda, siyasi militanlar, ‘diaspora’ rakamlarına dahil edilseler de köken ülkeyle ilişkileri, onları diğer göçmenlerden kökten farklılaştırmasına rağmen, biriciklikleri yok olur. ‘Diaspora’ teriminin kullanımı, siyasi boyutu ortadan kaldırma ve tektipleştirme eğilimindedir. Örneğin Hint Diasporası Üzerine Yüksek Komite raporu, PIO’lar arasındaki kast farkı gerçekliğinden tek bir kez bile söz etmemektedir.

Bu statik ‘diaspora’ bakışı, göçlerin ve göçmenlerin siyasi ya da ekonomik ‘doğa’sına ilişkin, aynı şekilde statik bir bakışla birleşir. Göçün ekonomik ve siyasi nedenlerini birbirinden ayırmanın genellikle çok güç olması bir yana, bu bakış açısı bizi göç kabul eden ülkedeki ‘doğa değişimleri’ni dikkate almaktan da alıkoymaz: siyasileşen ‘ekonomik göçmenler’; köken ülkeye yönelik siyasi faaliyette bulunmayan ‘siyasi göçmenler’; ve eskiden siyasi faaliyetleri olmayan göçmenlerin köken ülkeleriyle bağlarının yeniden canlanması... Ya da – ekonomik olanın politik olana (ve tersi)– bu ‘doğa’ değişimi olasılığı, diasporanın ‘uykuda olduğu’ ve asla yok olmadan uyandığı, ılımlı bir süreklilik anlayışı içinde yerini bulur. Çünkü ‘diaspora’nın günümüzde sosyal bilimlerde kullanımının bir özelliği, en gevşek, en kapsayıcı anlamlarla kavramsal bakımdan en tekil kullanımların birlikte görülmesidir. 1980’li yıllardan bu yana ‘diaspora’ya eklenen sıfatların sayısız çoğaldığını gördük: Giderek uzayan listedeki birkaç sıfatı sayarsak, klasik, modern, yeni, doğmakta olan, mültecilere özgü, uykuda olan, travmatik, imparatorluk diasporaları...

Bir kez daha ifade edersek, dil sorunu temel önemdedir. Çokyaygın olarak kullanılan ‘ulus ötesilik’ adı ve ‘ulus ötesi’ sıfatı, çoğunlukla yalnızca fiziksel uzamla farklı ilişkileri deforme etmeye yarar. Bunun nedenini, Walker Connor’un “ulusallığın bulanık kavranışı” olarak adlandırdığı ve ‘ulusal’ terimi ile türevlerini ‘devlet’in eşanlamlısı olarak kullanmaya yönelten, böylece herhangi bir devlet dışı ulusal ögeyi kavramayı engelleyen şeyde görmek gerekir.¹ ‘Uluslararası ilişkiler’ alanında ‘devletler arası ilişkiler’dir. ‘Ulus ötesi’nde de aynı sorun vardır. “Yoluyla, geçerek” anlamlarına gelen ‘-ötesi’ sonekinden ve ‘ulusal’ sıfatından oluşan terim, mantıksal olarak, uluslar ötesinde, uluslardan geçerek cereyan eden olguları belirtir. Fakat bu kelimeyi kullanan yazarların hedeflediği anlam bu değildir. Tersine, farklı ülkelerde yaşayan bireylerin etnik, ulusal ya da dinsel birliği anlamında kullanılır. ‘Devlet ötesi’ olarak nitelenmeyi hak eden bu ‘ulus ötesi’ bağın içeriği asla tam olarak belirtilmemiştir. Bu bağ neyle kurulmaktadır? Bir devletle mi? Kimi zaman böyledir. Ama bu, bir başka gönderge-köken de olabilir: bir ulus, bir halk, bir toprak ya da herhangi bir yurtla ilişkisi olmayan bir kimlik.

Siyasetbilimci William Miles ve Gabriel Sheffer, etnik olmayan ancak ulus ötesi olan, çünkü farklı milliyetlerin mensuplarından oluşan ‘diasporalar’ ile devlet-ötesi olan etnik-ulusal ‘diasporalar’ arasında bir ayrım yapılmasını önerirler.² Ben

1 Walker Connor, “A Nation Is a Nation, Is a State, Is an Ethnic Group, Is a . . . ,” *Ethnonationalism: The Quest for Understanding* içinde (Princeton: Princeton University Press, 1993), 97.

2 William Miles ve Gabriel Sheffer, “Francophonie and Zionism: A Comparative Study in Transnationalism and Trans-statism,” *Diaspora* 7, no. 2 (1998): 119-48.

burada, yurtdışındaki kolektif deneyimin yapılanma tarzıyla ilgili dört ideal tip önereceğim. Bunları ‘merkez-çevre’, ‘dışa kapalı’, ‘atopik’ ve ‘çatışmacı’ olarak adlandırıyorum.

Merkez-çevre tipi: Göç alan ülkede göçmen bir topluluğun varlığı ve örgütlenmesi, bu kişilerin anavatanlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Resmi kurumlar – elçilik, konsolosluk, kültür merkezi, eğitim kurumları vs. – merkezi bir rol oynar. Keza, göçmenlerin kendi örgütleri de çoğu zaman belli bir ülkede yaşayan bütün aynı uyrukluların (Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Yunanlılar, Fransa’daki Macarlar...) temsil edildiği bir dernek aracılığıyla önemli bir rol oynar. Ayrıca, devlet de yurt dışında yaşayan bütün yurttaşlarının temsiliyi sağlamak için, bu dernekleri bir araya getirecek bir örgüt kurabilir veya kurulmasını destekleyebilir. Bu, terimin kullanımını paylaşmasak bile, Khaçik Tölölyan’ın ‘ulus ötesi’ (*transnation*) olarak adlandırdığı şeye denk düşer, yani ister devlet sınırları içinde olsun ister dışında, bir ülkenin bütün yurttaşlarını belirtir.³

Dışa kapalı tip: Göç alan ülkede, çoğu zaman da bir şehirde bir göçmen topluluğun yerel örgütlenmesi. Topluluk mahalleleri söz konusu olduğunda, bunlar muhtemelen şehir dokusunun içinde yer alırlar ama aynı zamanda birbirine benzeyenleri bir araya getiren dernekler ağı olarak da varolabilirler. Bu dışa kapalı model, yerel düzeyde faaliyet gösterir ve katılımcıların birbirini tanımasını ve dayanışma içinde olmasını sağlar. Önceki merkez-çevre modelinden farklı olarak, bu, resmi bir milliyet bağına değil, ortak kimliklere dayanmaktadır.

Atopik tip: Bu, devlet ötesi bir modeldir, fakat fiziksel anlamda bir toprak edinme hedefi yoktur. Göç ettikleri ülkenin vatandaşı olmadan, devletler arasında, ortak bir köken, etnik ya da dinsel kimlik etrafında birleşerek varolma tarzına işaret eder. Bu kimlik en iyi şekilde dağılmada ifade bulur. Burada iki temel boyut görülür. Emmanuel Ma-Mung bunu ‘diaspora’nın ölçütü olarak kabul eder: Çokkutupluluk (birçok ülkede mevcudiyet) ve kutuplararasılık (kutuplar arasında bağların varlığı).⁴ Bu, birden çok yeri içeren bir uzamdır, ağlarla tarif edilen bir uzamdan başka toprağı olmayan bir coğrafyadır. Topraksız bir yurttur.

Çatışmacı tip: Bu da önceki gibi, devlet ötesi bir modeldir. 2002 tarihli kitabım *Politiques d’exil*’de ‘sürgün politikası’ diye adlandırdığım şeye, yani kökenlerinin bulunduğu ülkede mevcut rejimin meşruluğunu kabul etmeyi reddeden ya da kendi ülkelerinin yabancı işgali altında olduğunu düşünen grupların oluşturduğu hem

3 Khaçik Tölölyan, “Elites and Institutions in the Armenian Transnation,” *Diaspora* 9, no. 1 (İlkbahar 2000): 107–36.

4 Emmanuel Ma Mung, *La diaspora chinoise: Géographie d’une migration* (Paris: Ophrys, 2000).

ulusal hem de devlet ötesi siyasi bir uzama denk düşmektedir.⁵ Her iki durumda da bu sürgün politikasının hedefi, ülkesini, ulusunu, halkını ya da toprağını kurtarmaktır. Bu amaca ulaşmak için, bu mücadeleyi sürdürmedeki meşruluklarının büyük güçler tarafından tanınmasına çalışarak, birbirleriyle rekabet ederler. Rejim ile –hem bir bütün olarak hem de birbirlerine karşı mücadele eden grupların toplamı olarak kabul edilen– ‘sürgün politikası’ savaş halindedir. Kimi zaman bu çatışma, sürgünler ile rejim arasında gerilla mücadelesi biçimindeki gerçek bir savaşa kadar varabilir (örneğin Afrika Ulusal Kongresi ile Güney Afrika rejimi arasında ya da Pakistan’daki Afgan mülteciler ile Kabil’deki komünist rejim, ardından Taliban arasında). İkinci Dünya Savaşı sırasında sık sık yaşandığı gibi, sürgünlerin kendi devletlerinin ulusal ordusuyla kapıştıkları bir savaş biçimini de alabilir.

Bu dört yapılanma tarzı üç eksene göre değişir: (1) mevcut rejimle ilişki; (2) devletten ya da herhangi bir kimlikten ayrı bir gönderge-kökenle ilişki; (3) bireylerin, grupların ve toplulukların kutuplararasılığı. Bu eksenlerin olası değişimleri şu tabloda özetlenmiştir:

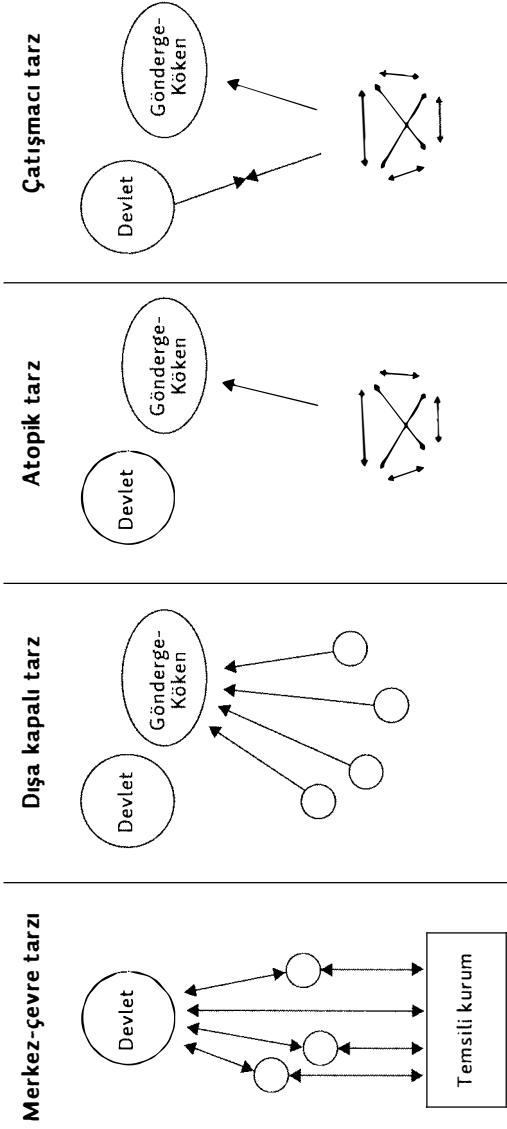
Yapılanma eksenlerinin etkileşimi

Yapılanma tarzı	1	2	3
Merkez-çevre	+	-	-
Dışa kapalı	-	+	-
Atopik	-	+	+
Çatışmacı	+/-	+	+

Bu dört ideal tip, diğer kutuplara ve devlete bağlı olarak üç farklı örgütlenme biçimi sunar: Ada (dışa kapalı), yarımada (merkez-çevre) ve takımada (çatışmacı ve atopik). Bunlar uzamsal özerkliği, toprak bağını ve yersiz yurtsuzlaşmış ağın kurulmasını düşünme imkânı sağlarlar. Atopik ve çatışmacı tarzlar, devletle ilişkilerinde farklılık gösterir. Birincisi devlete ilgisizken, ikincisi –şemada da görüldüğü gibi– devletle karşıtlık ilişkisi içindedir.

5 Stéphane Dufoix, *Politiques d'exil* (Paris: Presses universitaires de France, 2002), 23-30.

Yurtdışında kolektif deneyimi yapılandırmanın dört tarzı

○ Başka bir ülkede yerel olarak örgütlenmiş topluluk

→ Topluluğu yapılandıran temel bağ (devlet ya da gönderge-köken)

↔ Karşılıklı ilişki

→ Zıtlık ilişkisi

Bir şeyi açıklığa kavuşturmak gerekir: Bu bir tipoloji değildir. Tipoloji, genellikle, tekelci bir sınıflandırma içerir. Bir ‘nesne’nin kategorilerden birinin içindeki varlığı bir başkasının içindeki varlığını engeller. Tipoloji, olguları kesin olarak tanımlayarak bir kimlik içinde dondurmaya yöneliktir ve kolay kolay bir kategoriden diğerine geçişe izin vermez. Kimi yazarların – özellikle Robin Cohen, William Safran ve Gabriel Sheffer – ‘diaspora’yı özgül ve kısıtlı bir anlamla sınırlandırmak için yürüttükleri çalışmaya rağmen, günümüzdeki eğilimin daha ziyade diaspora ‘biçimleri’nin çoğalması olduğunu vurgulamak gerekir. Bunun sonucunda, sınıflandırılmış nesneler bölünmekte ve tutarlılığı kesin ölçütlerle garanti altına alınan tek bir olgu sınıfına dahil edilmektedirler.

Benim burada önerdiğim şemanın hedefi bu değildir. Bu dört tarz, daha fazla ayrıntıyı gerektirse de böyle bir formülasyon, çoğu zaman, tipolojiler çerçevesinde ihmal edilen ya da imkânsız üç öğeyi dikkate alır: 1) yurtdışında yaşayan nüfuslar, yurttaşlık bağı etrafında birleşmiş olsalar da olmasalar da ille de aynı göndergekökeni paylaşmayabilirler; 2) sunulan yapılandırıcı tarzlar saf halde mevcut değildir: pratikte bunlar genellikle daha etkin olabilmek için iç içe geçerler; 3) son olarak, bir yapılanma tarzından diğerine geçiş ve geri dönüş mümkündür.

Daha önce belirttiğim gibi, ‘diaspora’ terimlerinin tanımları, söylemlerin ve pratiklerin siyasi boyutunu gözardı eder ya da kökenin bulunduğu ülkede mevcut rejimden yana görüş bildirenleri, karşı görüş bildirenleri ve görüş belirtmeyenleri tek ve aynı çerçeve içinde toplar. Her iki durumda da kendilerini sadık “koloni” içinde görenler ile sürgün politikasına bağlılıklarını belirtenleri –her türlü (yeniden) uzlaşmanın yokluğunda bile– birleştiren çok güçlü ilişki, analize dahil edilmez. Birbirlerine düşman olmalarının, birbirlerinden habersiz oldukları anlamına geleceğini düşünmek yanlış olur: En üst düzeyde (rejime karşı sürgündeki hükümet ya da dünya çapında temsilci örgüt) olduğu gibi, en yerel düzeyde de (aynı ülkede ya da aynı şehirde faaliyet yürüten dernek ya da örgütler arasında) karşılıklı olarak birbirlerini gözlemler ve birbirlerine karşılık verirler. Örneğin Fransız antropolog Gisèle Bousquet, 1980’li yıllarda Hanoi rejimi yandaşları ile karşıtlarının Paris’te giriştiği, çoğu zaman şiddetli mücadeleyi, başka alanlarda cereyan eden başka mücadelelerin yankısı olarak ifade eder.⁶ Zaten çoğu rejim, yurtdışındaki yurttaşları – ya da eski yurttaşları – arasında meşruluğunu tartışma konusu edenlerle kendisine sadık kalanlara çok farklı davranır. Sovyetlerin ve Sovyet bloğunun

6 Gisèle Bousquet, *Behind the Bamboo Hedge: The Impact of Homeland Politics in the Parisian Vietnamese Community* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991).

istihbarat servisleri, ‘göçmenler’ ile ‘koloni’yi –her ikisini de gözetlerken– ayırıyordu. Ulusal bir nüfusun yurtdışındaki örgütlenmesini anlamak, bu çatışmaların ve ortak bir kimlikle ilişkiyi canlı tutmanın muhtemel başka şekillerini kavramayı gerektirir. Yurtdışındaki Çinli ya da Çin kökenli nüfus, kurumsal yapısında dört yapılanma tarzını da temsil eder: Pekin rejimine sadakat etrafında örgütlenmiş ‘koloniler’, Chinatown ‘kapalı tarzı’, rejime muhaliflerin sürgün politikası ve ekonomi başta olmak üzere devlet ötesiliğinin kimi kayda değer biçimleri.

Burada tanımlanan yapılanma tarzları, uzamsal çerçeveleri de işin içine katar. Merkez-çevre ilişkisi ulusal düzeye denk düşer, dışa kapalı alan yerel düzeydeki pratiklere denk düşer; atopi ise bir merkez ya da fiziksel bir yer olmaksızın devlet ötesi düzeye denktir. Sonuç olarak, bu yapılardan birinin saf halde var olması neredeyse imkânsızdır. Dışa kapalı modelde, eğer anavatan etki etmeye çalışırsa merkez-çevre mantığı ortaya çıkabilir. Keza ağ oluşumunun atopik mantığı da kendini gösterebilir ya da bu ikisi birbiriyle rekabete girebilir. Aynı şekilde, bir ‘sürgün politikası’nın işleyişinde, bir şehirden ya da şehrin bir mahallesi mücadelenin sembolü olursa güçlü bir ‘dışa kapalı alan’ modeli ortaya çıkabilir. Kübalı topluluğun yaşadığı ve Fidel Castro rejimine karşı mücadelenin kırk beş yıldır sürdürüldüğü Miami’deki Pequeña Habana, geniş ve devlet ötesi özellikler taşıyan sürgündeki Küba mücadelesi uzamında ‘yer’in en belirgin örneklerinden biridir.

Son olarak, ‘gerçeklik’ birçok tarzın bir bileşimi olsa bile, gönderge-kökenle sürdürülen ilişkinin dönüşmesi de mümkündür. Örneğin merkez-çevre tarzından çatışmacı tarza geçişler (ya da tersi) gözlenebilir. Bireyler ya da gruplar rejimin meşruluğunu tanımayı reddettiğinde bir ‘sürgün politikası’nın oluşumu için gerekli koşullar yaratılır. Genel olarak bu durum ya politikleşmiş örgütlenmeler doğuran göçlere yol açar ya da göç kabul eden ülkelerin her birindeki toplulukların politikleşmesine. ‘Rejim yanlısı’ olanlarla ‘rejim karşıtı’ olanlar arasındaki bölünmenin sonucu, ‘resmi ülke’yi temsil edenlerle ‘gerçek ülke’yi, ‘öteki ülke’yi ya da ‘özgür ülke’yi temsil ettiğini iddia edenlerin birbirlerinin çok yakınında, bir arada yaşamasıdır. Meşruluk kazanmayı içeren bu politikleşme, bütün topluluk uzamını istila etme ve herkese bir taraf tercihi dayatma eğilimindedir. Politikleşme, vakıtle yalnızca ekonomik göçmen olan kişi, dernek ve gazeteleri muhalife dönüştürür; terk edilen ülkeyle kurulan bağı da değiştirir. Burada örnek olarak Roma’da Mussolini’nin iktidara gelmesinden sonra İtalyanların politikleşmesi gösterilebilir: *Fasci all’Esterio* çerçevesinde ‘koloniler’in saflaşmasına “gerçek İtalya”yı temsil etmek isteyenlerin anti faşist mücadelesi karşılık verir. Diğer bir örnek de Kuzey Amerika’ya ya da Avrupa’ya göç etmiş olan çok sayıda Polonyalı’nın, müttefik ordular çerçevesinde saldırgan Nazilere hep birlikte karşı koyduktan sonra, 1944’ten

itibaren önce Lublin, ardından da Varşova'daki komünist rejime karşı izlenecek tutum konusunda bölünmeleridir. Kökenle ilişkinin başka dönüşümleri de mümkündür; örneğin atopik tarzdan çatışmacı tarza geçilir. Yahudi halkının tarihi bize böyle bir durumu gösterir. Gerçekten de coğrafi bir merkezden ve merkezi toptan uzun süre mahrum kalmış sürgündeki Museviliğin çokkutuplu yapısı, dini zamansallık sayesinde kimliğini korur. Böylece fiziksel olarak ayrı olsalar da herkesin dini bayramları aynı zamanda kutluyor olduğunu hissetmelerini sağlamıştır. Siyonizmin ortaya çıkışı ise bir başka modele, anayurda ideolojik ve fiziksel geri dönüş ile bir devlet kurulması için mücadele mantığına geçişe işaret eder. Bu yeni mantığın karşısına, Yahudi kimliğinin özünün sürgün ve dağılım olduğunu düşünen gruplar çıkar. Bu inanç, İsrail'in kuruluşundan sonra da 'diasporacı' denen bir düşünce akımı içinde sürmüştür.

İsrail'in kuruluşu, Museviliğin yaşam tarzını birleştirmediyse de devletten yoksun bir halk için bir devletin kurulması ya da yeni bir meşru rejimin oluşumu, genel olarak, 'sürgün politikası'na son vermeye yeterlidir. Sürgündeki muhalifler, ülkelere geri dönseler de dönmeseler de yeni rejime bağlılık belirtirler ve bu durum çoğu zaman, merkez-çevre tarzının değişim geçirmiş bir biçiminin ortaya çıkması-na neden olur. Orta ve Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşü ve 1989-1990 yıllarında demokratik rejimlerin kuruluşu, sürgündeki politik örgütlenmelerin yöneticileri için mücadelenin sonu anlamına gelir. Elçilerle temasın yeniden başlaması ve kısa süreliğine bile olsa ülkeye geri dönüş, hem yerel hem de devlet ötesi düzeyde 'koloni'nin tekrar birleşmesine ve topluluğun birliğine işaret eder.

TOPLULUK KURMAK

Bir topluluk nedir? Terim çok açık seçik ve berrak gözüktüğünden, soru gereksiz gelebilir. Hiç de böyle değildir. Öncelikle, sosyolojide topluluk kavramı, toplum kavramıyla zıtlık içindedir. *Topluluk ve Toplum* (1887) adlı eserinde Ferdinand Tönnies topluluğu (*Gemeinschaft*) “doğal” olarak nitelerken, toplumu (*Gesellschaft*) “yapay” görür: “Aşına, rahat ve münhasır olan her türden birlikte yaşam, topluluk yaşamı olarak anlaşılmalıdır (...). Toplum kamusal olandır, dış dünyadır; tersine, insan doğduğundan beri kendi yakınlarıyla topluluk halindedir, iyi günde de kötü günde de onlarla birlikte. Topluma ise yabancı bir toprağa girer gibi girilir.”⁷ Topluluk ile toplum bir arada yaşayabilir; ama sözleşmeye dayalı ilişkiler kan ve yerellik ilişkilerine baskın çıktığında topluluk çağının yerini toplum çağı –yani modernite– alır. Bununla birlikte, verili kimlikler olan – dolayısıyla kopulamayan ve edinilmesi de imkânsız olmamakla birlikte güç olan – kan, etnik yapı, deri rengi, kast, klan gibi ‘doğal’ niteliklere dayanmasına rağmen, topluluk kendi başına mevcut değildir. Durkheim ile Weber’in, 20. yüzyıl başında ırk faktörü hakkında belirttikleri gibi, ‘doğal’ bir gruba yalnızca nesnel bakımdan mensup olmak, toplumsal olguların ya da toplumsal bakımdan anlamlı eylemlerin nedenini oluşturmaz, çünkü toplumsal olan doğal olanla açıklanamaz. Weber’e göre, topluluk halini alma, aynı topluluğa ait olmanın öznel duygusu üzerinde temellenen toplumsal bir ilişkidir. Bu inancın, toplumsal olarak inşa edilmiş, kurumlara, sözcülerle, amblemlerle ve mitlerle simgelenen nesnel bir topluluğun varlığıyla desteklendiği de eklenebilir.

Ulus devlet, toplum ile topluluk niteliklerini birleştirerek doğmuştur. Kendine ait olanların çıkarlarına göz kulak olmanın yapay biçimi devlete tekabül ederken, ortak bir geçmişin şekillenmesiyle yaratılan birlik şuuru da ulusa denk düşer. Zihniyet yapıları göç ettikleri toplumunkinden başka çerçeveler içinde şekillenmiş olan göçmenler, kendilerini daha az yabancı hissetmek için, mümkün olabildiğinde, bu yapıları yeniden oluşturmaya çalışırlar. Fakat bu ihtimal göçün büyüklüğüne, göç alan devletin göçmenlere tanıdığı örgütlenme özgürlüğüne, keza göçmenlerin

7 Ferdinand Tönnies, *Community and Civil Society*, çeviren Margaret Hollis (1887; yeni baskı Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 18.

dağınık ya da bir arada olmasına bağlıdır. Topluluk yapılarının kurulmasına imkân taniyacak koşullar oluşmadığında bile bir aidiyet duygusu var olabilir. Bu, dini geleneklerin, yemeklerin, giyimin, müzikal ve edebi geleneklerin ailevi düzeyde sürmesinde – ya da keşfinde –, gündelik yaşamda anadilini kullanmada, çocuklar için ad seçiminde vs. varlığını sürdürür. Yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi, uzak mesafedekiler için nesnel bir bağ kurulmasına imkân tanısa da – ki bu konuyu daha ileride göreceğiz – muhafaza edilen ya da keşfedilen bu duygular, nesnel anlamda, bir topluluğa aidiyet anlamına gelmez.

Elbette, yeni gelenlerin aynı şehirde yoğunlaşması, bir arada olmanın bu (yeni-den) oluşum sürecini teşvik eder. Böylece, yerel olan, anavatanda baskın olan model üzerinden topluluk kimliklerinin üretim yeri olur. Dünyün çerçevesinin, bugünkü ve şimdiki biçimleri içinde – ve eğer mümkünse kuşaklar boyunca süren biçimleri içinde – bugüne uymasını sağlayan kurum ya da pratikler aracılığıyla bu gerçekleşir: Ermeniler Issy-les-Moulineaux'da ya da Los Angeles'te, İtalyanlar East Harlem'de ya da Bobigny'de, Yahudiler İskenderiye'de, Sentier ya da New York'ta, Sihler Vancouver'de ya da Londra'da. Köken ülkedeki toplumsal örgütlenme biçimlerine göre, İtalyan, Ermeni, Hint gibi ulusal bir temel üzerinde gruplaşma sağlayan 'modern' denen yapılar ya da klan, kast, din, dil ya da hemşerilik temelinde işleyen 'modern öncesi' yapılar ortaya çıkar. "Kendi aramızda olmak" duygusu, bir şehrin içinde belli yerlerde yoğunlaşmayla da kurulabilir. Bu durumda, ada modeli gerçek bir 'mahalle', 'evden uzak bir ev' yaratılmasıyla fiziksel bir boyut kazanır. 1920 ve 1930'lu yıllarda Chicago gözlemcileri tarafından (Park, Burgess, Wirth)⁸ gayet iyi analiz edilen topluluk varlığının fiziksel boyut kazanması, Chinatown'ları, Little Italy'leri, Little India'ları doğurmuştur.

Çin mahalleleri, şehir uzamına dahil olan bu toplulukların en bilinenleridir. Kökenleri 19. yüzyıla uzanır: Bu olgu, Çinli göçmenlerin yaşadığı Singapur, Bangkok, Manila gibi Asya şehirlerinde *Tangcheng* (Tang Şehri) olarak adlandırdıkları kendi mahallelerini kurmalarıyla başlar. Bu toplaşmanın birçok kökeni vardır: Güneydoğu Asya şehirlerinin çoğunda olduğu gibi, sömürgecinin, kasıtlı olarak uyguladığı ırk esaslı dağılım, Amerika Birleşik Devletleri'ne, Kanada'ya ya da Avustralya'ya göç edenlerin özellikleriyle şekillenen etnik ve ırk esaslı ayrımcılık ya da Kuala Lumpur'da olduğu gibi, daha eski bir Çinli yerleşim yeri etrafında şehrin büyümesi. İlle de çok büyük olması gerekmeyen Çin mahalleleri (New York'taki sekiz blok), Çince yazılarla dolu dükkânlar (bakkallar, restoranlar, tıbbi bitki dükkânları, batakhaneler) etrafında örgütlenmiş küçük ölçekli, belirgin mimari özellikleri birleştiren güçlü bir görsel etki taşır; bazen de Bangkok'ta kuyumculuk gibi bölgesel

8 Robert Park, Ernest Burgess ve Louis Wirth, Chicago Üniversitesi'ndeki Chicago School of Sociology'nin önde gelen üyeleridir.

'spesiyalite'lerle görünür olur. Bunlar şehir içinde bir şehirdir, genellikle dışarıya kapalıdır. Bu nedenle, klan ve yerel köken üzerinde temellenen, geleneksel katmanlaşmayı sürdürebilirler. *Huiguan* (hemşeri) dernekleri, bu rolü yerine getirir. Daha sonraları, tüm topluluk adına konuşmak için *huiguan*'ları birleştiren 'şemsiye örgütler' kurulmuştur. Bu durumda liderlik en önemli dernek ya da mesleklerle, çoğu zaman da tüccarlara düşer. New York'taki Çin mahallesinde (Chinatown), 1960'lı yıllara dek bu rol Chinese Consolidated Benevolent Association'daydı. 'The Six Companies' [Altı Birlik] olarak da adlandırılan bu birlik geleneklerin bekçisidir ve Çin mahallesini dış dünyaya kapalı tutar.

Tekrar belirtirsek, hiçbir topluluk kendi başına var olmaz. Aynı kökenden gelen kişilerin paylaştığı en mahrem yanların, örgütlü, yapılandırılmış, nesnel bakımdan görünür biçimidir. Topluluk, bunu gerçekleştirebilmek için, bunu mümkün kılacak yapılara ihtiyaç duyar. Hiçbir durumda, aynı ülkeden gelen insanların basit bir toplamı değildir: Bu, fazla basitleştirilmiş ve yanlış bir temsil olurdu. Topluluğun birliği, topluluk yetkililerinin denetimindeki işaret, değer ve kurallara dayanır. Bu yetkileri temsil edenler, doğal ya da sonradan edinilmiş mevkilerinin, yetkili ve dolayısıyla etki sahibi bir sözün sahibi olsalar da hem onları tanıyan topluluk tarafından yaratılmışlardır, hem de temsil ettikleri topluluğun yaratıcısıdır. 20. yüzyıl boyunca bu diyalektik, yerelleşmiş bu yabancı toplulukların göç alan devlet nezdinde daha iyi bir görünürlük elde etmek için hep beraber çalışma zorunluluğuyla dönüşür. Bölgesel özellikler giderek silinir ve yerini, ulusal olarak temsil edilen ortak bir kimliğe bırakır. Bu durumda, temsilciler bu 'ulusal topluluğu' adlandırarak ve ona bir çehre vererek onu hiç olmadığı kadar gerçek kılarlar. Gerçek pratiklere dayanan topluluk, yararlı (istatistikî) kapsamı bireysel ya da kolektif etkileşimle-rinkinden daha geniş olan hayali bir topluluk lehine yok olur.

Etnik nüfus ne kadar kalabalık, yoğunlaşmış, örgütlü ise bu şekilde (yeniden) oluşturulan topluluk da iç referans noktaları ve dış işaretler görevi gören kültürel göstergelerin korunmasını etkin biçimde sağlayabilir. Çin Yeni Yılı gibi törenlerin, kendine özgü ticaret ya da yemek mekânlarının, Sihlerin türban takması gibi kıyafet geleneklerinin kamusal alanda uygulanması, bu göstergeler evreninin içinde yaşayanlar ile bunu dışarıdan görenler için farklı anlamlar taşır. Bir yandan, bir topluluğu birleştiren şeyin temsili yoluyla bu topluluğa bağlanma söz konusu olurken, diğer yandan kültürel bir farklılık kamusal alanda tanımlanmış olur. Fransız antropolog Anne Raulin, Çinlilerin ve Mağriplilerin yürüttüğü ticari faaliyetlerin ikili işaret özelliklerinin, bu işlevi yerine getirdiğini söyler. Herhangi bir müşterinin bir Arap ya da Asyalının egzotik kimliğinin basitçe dile geldiğini gördüğü yerde, işin içyüzünü bilen kişi alfabelerin kullanımında ya da kimi sembollerin

öne çıkarılmasında bir Kabil, Berberi, Thai ya da Kanton kimliğini okuyacaktır.⁹ Benzer bir şekilde, kimi seyircilerin yalnızca Hint dansları göreceği bir gösteride, Pencaplı biri popüler bir Sih dansı olan Bhangra'yı tanıırken, Hindistan'ın başka bir eyaleti olan Gücerat'tan gelme biri ise Dhandhya dansıyla tanrıça Durga'ya şükranlarını sunacaktır.

Burada olası bir kültürel saflığın kanıtını görmeli miyiz? Hayır. Zaten neye göre 'saflık'? Bazı toplulukların tecridinin sonucunun, bazı dini törenlerin, dilsel ifadelerin, kaybolmuş geleneklerin korunması olduğu görülebilir. Fakat bu, onların saf kalıntılar olduğu anlamına gelmez; özellikle her geleneğin, bugün saf olarak görülseler bile, farklı malzemelerden yola çıkarak imal edilmiş, tekrar tekrar icat edilmiş olduğu dikkate alınırsa. Saflığın öne çıkarılması etkili bir argümandır; çünkü topluluk, kökeniyle süreklilik ideali üzerinde gayet iyi işler. Fakat gelenekler bir yerden başka yere asla aynı biçimde aktarılmaz: Göçmenlerin ve onların soyundan gelenlerin zihniyet yapılarındaki dönüşümlerin etkisi er geç kendini gösterir. Dolayısıyla gelenekler bir bağdaştırmacılığın (*syncretism*), farklı kültürel öğelerin yeni türde kaynaşmasının ürünüdür; tıpkı bağlam değiştiren şeyin (dil, törenler, gelenek) önceki bağdaştırmacılıkların ürünü olması gibi. Bununla birlikte, 'bir yerden başka yere taşınan' hiçbir topluluk yalnızca bu bağlam değişikliği inancına, yani ana ormandaki ağacın aynısının biteceği bir başka toprağa kökleriyle birlikte taşındığı inancına yaslanamaz. Topluluklar üzerine incelemelerde ve topluluk temsilcilerinin söylemlerinde sık rastlanan organik metafor daha da öteye itilirse, korunması gereken saflık, 'kesişme'lerin neredeyse hiç olmamasına bağlıdır. Endogami, yani aynı (ulusal, etnik, dinsel) grup içinde evlilik teşvik edilir, hatta zorunlu olur. 'Etnik' bir mahallenin varlığı genel anlamıyla endogaminin ve geleneksel evlilik kalıplarının sürmesi için gerekli olan ilişkileri mümkün kılar. Bununla birlikte, uyulması gereken kısıtlamalar çok sayıda olduğunda etnik evlilik stratejileri yereli, bölgeseli, anavatanı kapsayan bir uzamsallık içinde cereyan eder. Pencaplıların evlilikleri aynı bölgeden, aynı dinden ve aynı kasttan kişiler arasında olmalıdır. Yerel etnik nüfus içinde bu, imkânsız ya da güç gözüktüğünde araştırma daha geniş bir bölgeye uzanır. Kimi zaman evlenmek üzere Pencap'a geri dönmek bile daha kolay olur. İnternet devrimi, evlilik pazarını küreselleştirerek dönüştürdü: www.punjabimarrriage.com gibi bir site bütün dünyadaki Pencaplılar ve Sihler için evlilik duyuruları sunmaktadır. Küreselleşme, evrenselleşmeyi ya da homojenleşmeyi ister istemez teşvik etmenin ötesinde, toplulukçu özelliklere bağlılıkların hizmetindeki araçları da kolaylaştırmaktadır.

9 Anne Raulin, *L'Ethnique est quotidien: Diasporas marchandes et pratiques commerciales* (Paris: L'Harmattan, 2001).

DİNE VE EKONOMİYE DAYALI BAĞLAR

Yerel olan küresel olana anlam vermeyi başardığında (ve de tersi), dağılmanın etkisi, fiziksel bir yurt olmadan bir coğrafya oluşturmakta, hiç bu kadar birleştirici olmamıştır. Kolektif yaşamın iki boyutu bu süreçte temel önemdedir: din ve ekonomi. Bu temaların geniş kapsamı nedeniyle, ben burada tartışmamı konunun belli başlı eksenleriyle sınırlandıracağım.

‘Diaspora’ teriminin uzun süre dinsel bir boyut içinde, özellikle de Musevilik ve (Katolik ve Protestan) Hristiyanlıkla sınırlandığını gördük. Martin Baumann, ‘diaspora’nın dinler tarihindeki teorik kullanımının ancak 1990’lı yılların ortasında başladığını ve buna simetrik olarak, *Diaspora İncelemeleri* alanında, din faktörünün uzun bir süre boyunca ihmal edilip yalnızca etnik ve milliyetçi boyutların öne çıkarıldığını belirtir.¹⁰ Bununla birlikte, 1987 yılında, İngiliz din profesörü Ninian Smart, ‘diaspora’ ile dini birbirine bağlayan üç neden ileri sürer: dinin göç durumuna uyarlanması; köken ülkedeki dogma ve uygulamaların olası dönüşümleri; son olarak da modern dünyada çoklu etnisitenin ortaya çıkmasını kolaylaştıran “diaspora olgusu”nun oynadığı önemli rol.¹¹

Dinin manevi dünyaya ait görülmesi, dini, toprağın siyasi birimlere (özellikle devletlere) bölünmesinden ayrı tutmaya yöneltilir. Bu şekilde yersiz yurtsuzlaşan din uzamla sınırlanmaz. Vaat edilmiş topraklar ve ‘ulusal’ dinler elbette vardır; bu dinler ulusallaşmış olabileceği gibi (Anglikanizm), ulus devletin inşasında faal olarak yer alabilirler (Yunan Ortodoksluğu) ya da bir halkla son derece bütünleşmiş de olabilir (Yahudi ya da Ermeni). Bununla birlikte, din daima yerel (ibadet biçimleri) ile küresel (metinler ve inançlar) boyutları birleştirir gözükmektedir. Bazı yer ya da şehirlerin kutsallaştırılması da yerel düğümlerden oluşan devlet-ötesi bir coğrafya çizmeye katkıda bulunur.

10 Martin Baumann, “Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison,” *Numen* 47(2000): 313–37.

11 Ninian Smart, “The Importance of Diasporas,” *Gilgul: Essays on Transformation, Revolution, and Permanence in the History of Religions*, içinde ed. Shauel Shaked ve diğerleri (Leiden: Brill, 1987), 288–97.

Özellikle bir din ile ulusal bir toprak arasındaki bu bağ konusunda birçok yazar, dinleri ‘diaspora’ olarak nitelemenin ne ölçüde uygun olduğu üzerinde ayrışır- lar. Katoliklik Roma’daysa, İslam Mekke’dedir, Sihlik Amritsar’da, Musevilik Kudüs’te; bu durumda merkezden uzaklık diasporada yaşamak anlamına gelir. Örneğin John Hinnels’in ‘diaspora dini’ tanımına bakarsak, bu, “dinin toprakla- rından ya da ‘eski yurt’tan uzakta yaşadığını düşünen herkesin dini”dir.¹² Fakat bu dinin gerçekliğini, bir merkezin varlığıyla ve bütün inananlar ile bu merkez ara- sındaki bağla sınırlandırmak olur. Oysa aslında, genellikle çok sayıda kutsal yer vardır ve İslam ya da Katoliklik gibi kimi dinlerin birçok ülkede çoğunluk olması, bu ülkeleri önemli dinsel kutuplar haline getirir. Ayrıca, dinler, devletlerden ayrı var olabilmek için kaynak yaratacak aynı kurumsal çerçeveleri benimsememiştir. Sosyolog Peggy Levitt, üç tür ‘ulus ötesi dinsel örgütlenme’ tanımlar: Papa figürü etrafında birleşmiş ama yerel olarak oldukça özerk, sıkı bir hiyerarşik ağ dokumuş olan Katolik Kilisesi örneğinde olduğu gibi ‘yaygın örgütlenme’; esnek ve başsız bir ağın içinde bir araya gelmiş Protestan kiliseleri örneğinin gösterdiği gibi ‘mü- zakere edilmiş örgütlenme’; son olarak da müminler hiçbir yapının bulunmadığı ve bunların tümünü inşa etmenin gerektiği bir ülkeye göç ettiklerinde olduğu gibi ‘yeniden yaratılmış örgütlenme’.¹³

Göçmenlerin dini ibadetleri konusunda yakın dönemde yapılan incelemeler, kö- kenle ilişkiyi, göç alan topluma entegrasyon ya da yurda geri dönüş şeklindeki ola- sılıkların dışında düşünmeyi mümkün kılar. Bu incelemelerden bazıları, diaspora kavramını çok daha dinamik bir şekilde tahayyül etmektedir. Antropolog Steven Vertovec de Fransız sosyolog Chartal Saint-Blancat da taban taban zıt şekillerde olsa da, göç koşullarında ibadet ve ayinlerin yeniden oluşum ve dönüşümlerini in- celeyerek, ‘diaspora’ terimini Hindu ya da Müslüman nüfusları tarif etmekte kul- lanmaktadır. Vertovec’e göre, ‘Hindu diasporası’ndan söz edilebilir, çünkü Sihlik ve Musevilik gibi, Hinduizm de dönmeleri kabul eden bir din değildir ve bütün Hin- duların gözleri Hindistan ‘ana’ya (*Bharat Mata*) dönüktür.¹⁴ Saint-Blancat’a göre, Avrupa’da yapılaşma ve istikrar kazanma yolundaki “Müslüman diasporası”ndan bahsedilebilir; üstelik de bir diaspora tanımına görünüşte zıt iki özelliğe rağmen: Müminin İslam toprağına geri dönüş zorunluluğu ile tek bir köken toprağın ol- maması.¹⁵ Birinci özellik yok olma eğilimindeyken, ikincisi İslam’ı yerel koşullarda

12 John Hinnels, “The Study of Diaspora Religion,” *A New Handbook of Living Religions*, içinde ed. John Hin- nels (Oxford: Blackwell, 1997), 686.

13 Peggy Levitt, “Redefining the Boundaries of Belonging: The Institutional Character of Transnational Reli- gious Life,” *Sociology of Religion* 65, no. 1 (İlkbahar 2004): 1-18.

14 Stephen Vertovec, *The Hindu Diaspora* (Londra: Routledge, 2000), 2-4.

15 Chantal de Saint-Blancat, “Islam in Diaspora: Between Reterritorialization and Extraterritoriality,” *Inter-*

yeniden yurtlandırmayı sağlayan din ile kültür arasındaki bir ayrımın etkilerine maruz kalır. Müslüman gerçekliğinin geçici olmaması ve köken ülkeler, ikamet edilen yeni ülkeler ile burada *Ümmet*'in temsil ettiği toprak dışı topluluk arasında bağların kuruluyor ve yeniden oluşturuluyor olması, bir 'diaspora'nın kristalize olmasını desteklemektedir. Bu durumda 'diaspora', Avrupa'daki Müslümanların yurt/toprak dışı sembolik bir 'başka yer'le özdeşleşmesi üzerinde temellenir. Bu da içeriği, yerel bağlamlarda, üzerinde yeniden düşünülecek olan Kuran vahyidir.

Nasıl ki din, gönderge-köken ile toprağa dayanmayan bir varoluşun yaratılmasını kaynaştırmaya yardımcı olabiliyorsa, ekonomi de benzer etkiler gösterir. Tönnies'in sosyolojisinde sözleşme ile işletme toplumun tipik biçimleridir; çünkü yabancı bireyleri ortak bir amaçla birleştiren tek bağ bunlardır. Fakat ortak yarar, orada önceden var olan topluluğun yerini aldığı anda, Tönnies ya da Weber'e göre modern olmayan, esasen sınırlı bir pazara – açık bir küresel pazara değil, 'kendi arasında' bir tür pazara – dayanan topluluk ekonomik forumlarının varlığını kabul etmek gerekir.

Dağılma ile ekonomi arasındaki ilişkiler nelerdir? Yüzyıllardan beri en yoksul ülkelerin en zengin ülkelere doğru göçü, bizzat kapitalizmin dinamiklerinin parçasıdır: İşgücü akışı, işverenlerin ihtiyaçlarına cevap verir. Bununla birlikte, ekonomik küreselleşmenin hizmetindeki göç akışlarının küreselleşmesi, daha az görünür bir veçheyi öne çıkartır. Buna göre, göç edenler, toplulukçu ekonomik ilişkileri uzaktan kurmak için "dağılmayı kaynak olarak"¹⁶ (Emmanuel Ma-Mung) kullanırlar. Aşağıdan küreselleşme, devlet ötesi bir çerçevede yukarıdan küreselleşmeye 'cevap verir.' Çinlilerin dağıtım ve mübadele ağları ya da Kübalı Amerikalı sosyolog Alejandro Portes'in tanımladığı 'ulus ötesi topluluklar' buna örnektir: Ortak bir kökenden doğan ve ulusal sınırları aşan bir dayanışma üzerinde temellenen ekonomik ağlar.¹⁷ Amerika Birleşik Devletleri'nde Dominik Cumhuriyeti kökenli göçmenlerin kurduğu yüzlerce işletme vardır ve bunlar tedarik ve satış için Amerika Birleşik Devletleri'yle büyük ölçüde gayriresmi şekilde kurulmuş bağların sürdürülmesine dayanmaktadır.

Ağ halinde örgütlenmiş ve ülkeler arasında faaliyet gösteren bir topluluk dayanış-

national Journal of Urban and Regional Research 26, no. 1 (Mart 2002): 138-51. Ayrıca bkz. Chantal de Saint-Blancat, *L'Islam de la diaspora* (Paris: Bayard, 1997)

16 Emmanuel Ma Mung, "La dispersion comme ressource," *Cultures et conflits* 33-34 (İlkbahar-Yaz 1999): 89-103.

17 Alejandro Portes, "Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities," *Latin America in the World Economy*, içinde ed. W. P. Smith ve R. P. Korzeniewicz (Westport, CT: Greenwood Press, 1996), 151-68.

masına dayalı bu ekonomik faaliyetler, Fransa’da Michel Péraldi ile Alain Tarrius tarafından detaylı bir şekilde incelenmiş bulunan bir olgunun yakın dönemli ve küresel gelişiminin parçasıdır. Sınır ötesi göçmen ağları.¹⁸ Marsilya’daki Belsunce mahallesi, dağılmadaki bu yeni örgütlenme biçimi bakımından simgesel bir önem taşır. Mağrip ve Afrika topluluklarının ticaret ve tedarikyeri, aynı zamanda bütün bir Akdeniz ölçeğinde meta (araba, sigara, taklit eşyalar) dolaşımının merkezidir. Yüz yüze ilişkilerle gelişen karşılıklı güven üzerinde temellenen bu hakiki ve gayriresmi ‘pazar ekonomisi’nde, göç dolaşımı sırasında edinilmiş dilsel, hukuksal, ilişkisel vasıflar paha biçilmez bir değer halini alır. Alain Tarrius’un ‘göçmen toplumları’ olarak tanımladığı bu ağların kendine özgü atama (aralarına katılacak grup üyelerini seçme) tarzları ve kendi toprakları vardır. Uzamda ve mekânda var olmanın yeni şekillerini icat ederler. Onlar ‘diaspora’ değildir. “Diasporalar, köken ülkeyle bağlarını korurken, yerleştikleri ülkelerin ekonomilerinin hızla tamamlayıcısı olurlar (...). Buna karşılık, yeni göçebeler köken yerlerine bağlı kalırlar ve ekonomik olarak yalnızca oraya bağımlıdırlar.”¹⁹ Yeni göçebeleri hem buranın hem de oranın insanı yapan şey, kurallara uyum yetenekleridir.

İnsan kendini ister buralı, ister oralı, isterse de iki yere birden ait hissetsin –ya da Abdelmalek Sayad’ın tarif ettiği ‘ikili yokluk’ durumunda olduğu gibi, kendini hiçbir yere ait hissetmese de– önemli olan şey, zımnen bile olsa, mesafenin nasıl yönetildiğidir.²⁰

18 Michel Péraldi, ed., *La fin des norias? Réseaux migrants dans les économies marchandes en Méditerranée* (Paris: Maisonneuve et Larose, 2002).

19 Alain Tarrius, *La mondialisation par le bas: Les nouveaux nomades de l'économie souterraine* (Paris: Balland, 2002), 18.

20 Abdelmalek Sayad, *La double absence: Des illusions de l'émigré aux souffrances de l'immigré* (Paris: Seuil, 1999).

İnsanın doğduğu topraklardan uzak olması ve bundan kaynaklanan özlem (*nostalji*) çok eski temalardır. Şairler ve yazarlar bu konulara değinir; bunlar, dışarıda yaşamak üzere memleketini terk etmiş olanların da çokça paylaştığı duygulardır. Evden uzak olmak çoğu zaman bir kopmadır. Son iki yüzyıl boyunca hem devlet yetkilileri hem de kendi gönderge-kökenlerinden – devlet, ulus ya da toprak – uzakta yaşayanlar, bu kopmayla mücadele etmeye çalışmışlardır.

Bu bölüm, bireyler ya da gruplar ile toprakları – ister doğdukları yer olsun ister atalarının toprakları – arasındaki mesafenin azaltılmasının ve dolayısıyla, uzama rağmen bir yakınlık inşa etmenin üç farklı biçiminin çerçevesini çizmeye çalışmaktadır: Yurttaşlığın resmi bağları ve devlet içinde temsil dahilinde meydana geldiğinde nesnel ve yasal yakınlık; işgalci bir devlete ya da gayrimeşru olarak değerlendirilen bir rejime karşı, ulus adına eylemlere uzaktan girdiğinde siyasi yakınlık; güncel iletişim araçları ülkeyle bağı ve yakınlığı, mesafeye rağmen, yaşamayı sağladığında zamansal yakınlık.

DEVLET VE YURTDIŞINDAKİ YURTTAŞLARI

Fransızcada kendi ülkesinin uzağında olan ama yine de yurttaş olarak kalmaya devam eden kişiyi adlandıran özel bir kelime vardır: *ressortissant*²¹ [uyruk, tebaa]. 14. yüzyılda bu kelime, bir mahkemenin yetki alanına giren kişinin durumunu belirtmektedir. Günümüzdeki anlamını ancak 20. yüzyılın hemen başında almıştır. Özellikle Fransız olmakla birlikte, devlet ile yurtdışında yaşayan halkı arasında resmi bir bağ kuran – yurttaşlık – ilişkinin, 18. yüzyılın sonlarındaki tarihsel icadına işaret etmektedir. Yurttan ‘çıkılmış’ olan kişi, mesafeye rağmen, kendisini hem denetleyen hem de koruyan devletin resmi yetkisine ‘dahildir.’ Genel olarak, bir devlete mensup olma anlamında uyruklu ve bu devletin de nerede olurlarsa olsunlar uyruklarına karşı sorumluluğu, 19. yüzyıl boyunca adım adım kendini dayatmıştır. Daha önceleri kimi durumlarda (1870 öncesi Alman eyaletleri) uyruklu, göçle birlikte – göç uzadığında – kayboluyordu; hatta yeni bir uyruklu edinilmese bile kayboluyordu. Bir devletin uyruklu, dolayısıyla yurttaşlık verme ya da alma yetkisiyle birlikte uyrukluğun varlığı ya da yokluğu, aidiyetin modern biçimlerini şekillendirir.

Uzun süre boyunca ve bütün ülkeler için geçerli olmak üzere, yurttaşların anavatanlarından uzaklığı, yurttaşlığın eksiksiz uygulanmasındaki mesafeye denk olmuştur. Hakların ve görevlerin bütünü olarak düşünülen yurttaşlık, bu durumda, ideal anlamda, ikili bir kapanma içine dahil edilmiş olur: Yurttaşlık uzamının yalnızca yurttaşlarla kapalı tutulması ile ulusal yurt uzamının – yurtdışındaki siyasi faaliyeti dışlayarak – yalnızca uyruklara ayrılmış siyasi faaliyet içine kapanması. Devletler, yurtdışındaki uyruklarını – ya da eski uyruklarının soyundan gelenler – dikkate alan politikalar uygulamaya ancak yakın dönemde başladılar. Yurtdışındaki Fransızlar Yüksek Konseyi’nin, 1948 tarihli olduğunu hatırlayayım (Konsey, 2004 yılında Yurtdışındaki Fransızlar Meclisi biçimini alır).

21 Günümüzdeki anlamıyla ‘uyruk, tebaa’ demek olan bu kelimenin Fransızca kökeninde bulunan ‘ressortir’ fiili, yeniden çıkmak, belirlemek, yetkisi dahilinde olmak gibi anlamlar taşımaktadır (ç.n.).

Şu an için, ulus olarak adlandırdığımız şeyin içinde iki tür değişime tanıklık ediyoruz. Birincisi: ulusun yurt çerçevesinin ötesinde ‘uzamsallaşması’ ve yurtdışında yaşayan yurttaşların *gerçek* yurttaşları olduğu toprak dışı ulusların oluşumu. İkincisi: devletle bağlarının yurttaşlık değil köken bağı olmasına alışkın olmayan yurtdışındakilerin, ulusal uzamın içine giderek daha sık dahil edilmesi. Oluşan bu yapıları ‘devlet aşırı uluslar’ [*ultrastate nations*] olarak adlandırıyorum; ‘devlet üzerinde’ anlamında değil, fiilen ‘devlet ötesinde’ anlamında kullanıyorum bu terimi. Aşağıdaki paragraflarda, ülkelerin dışarıda yaşayan kendi yurttaşlarıyla ya da ulusal kökenli halklarla aralarındaki bağlara vurgu yaparak, bu dönüşümlerin boyutlarına dair bazı ayrıntılar vereceğim. Bunlar henüz yeterince araştırılmadı.²²

Günümüzde birçok ülke, kendi sınırları dışında yaşayan eski yurttaşlarının ya da onların soyundan gelenlerin oluşturduğu geniş bir nüfusun varlığı sorunuyla karşı karşıyadırlar. Bu dağılım, önceki bir devletin ya da imparatorluğun yok olmasının sonucu olabileceği gibi, eski göçlerin de sonucu olabilir. Genellikle, yurttaşlık dolayımını kullanarak, onlarla açıkça tanımlanmış bir bağ sürdürmek ulusal bir öncelik olur ya da bu bağ özellikle ekonomik düzeyde giderek önemli bir değer oluşturur.

‘Doğal’ halk olarak kabul edilen nüfusun geniş bir kesiminin, yurtdışında (çoğu zaman da bir başka devletin uyuğunda) yaşadığı bağımsız devletlerin oluşumu, içeri ile dışarı arasındaki ilişkilerin berraklaşmasına yol açar.

Yahudi halkına yeniden coğrafi ve politik bir merkez kazandıran İsrail devletinin 1948 yılında kuruluşunun sonuçları, bir yurt gerektiren ulusal aidiyet tanımı ile bu yurttan vazgeçebilen etnik-kültürel tanım arasındaki olası gerilimler hakkında iyi bir fikir verir. Bağımsızlık Bildirgesi (14 Mayıs 1948) şunu belirtir: “İsrail devleti, Yahudilerin dağıldıkları bütün ülkelerden göçüne (*aliyah*) açık olacaktır.”

Geri Dönüş Yasası (Temmuz 1950) *kendini Yahudi kabul eden* tüm Yahudilere İsrail’e *oleh* olarak serbestçe göç etme hakkı verir. *Aliyah* kelimesi (çoğulu *aliyot*) aslında “bir Yahudi’nin İsrail’e göçü” anlamına gelir ama sembolik anlamı ‘yükselme’dir: İsrail’e ‘çıkan’ bir Yahudi aslında ‘yuvaya dönmektedir’. Bu yüzden ona *oleh* (çoğulu *olim*) denir. 1952 tarihli Uyruluk Yasası, *olim*’lere İsrail yurttaşlığını otomatik olarak verir. Yurda geri dönüş, Yahudiler için ilk kez bir toprağa giriş anlamına gelmektedir. Çok eskiden beri süren ama uzun süre bireysel bir olgu olarak kalan

22 Ender istisnalar arasında şunlar yer alır: Eva Østergaard-Nielsen, ed., *International Migration and Sending Countries: Perceptions, Policies, and Transnational Relations* (New York: Palgrave Macmillan, 2003); Laurie Brand, *Citizens Abroad: Emigration and the State in the Middle East and North Africa*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006); ve Nancy L. Green ile François Weil, ed., *Citoyenneté et émigration: Les politiques du départ* (Paris: Editions de l’EHESS, 2006).

aliyah, 1882'den itibaren Siyonist örgütler çerçevesinde, ardından da 1929'dan itibaren Yahudi Ajansı aracılığıyla örgütlenir. 1882-1948 arasında beş *aliyot* birbirini takip eder ve göçmen sayısı giderek artar: 35 bin (1882-1903), 40 bin (1904-1914), 40 bin (1919-1923), 82 bin (1924-1929) ve 250 bin (1929-1940). 1945-1948 yıllarında özellikle yasadışı göçmenlerin – yaklaşık 80 bin kişi – girdiği görülür. 1948-1999 arasında 2,7 milyon *olim* hesaplanır. Bu rakamın 680 bini 1948-1951'de ve 609 bini de 1990-1994 arasındadır. Bu son rakam eski SSCB'ndeki Yahudilerin *aliyah*'ını göstermektedir.²³

Yahudi halkı için yeni bir yurt merkezinin bulunması, 'geri dönmeyen' Yahudilerin "bundan sonraki yeri" sorusunu ortaya atar. *Galut* denilen sürgünün anlamı doğrudan doğruya tartışma konusu edilmektedir. İki kamp karşı karşıya gelir: Devletin kuruluşunu *galut*'un sonu kabul edenler ile *galut*'u Yahudilik durumunun parçası görenler. Bütün Yahudi halkının temsili, kelimelerde de ifade bulan bu tartışmanın konusudur. İsrail dışında yaşayan İsraili olmayan Yahudilerin durumu hâlâ sürgün (*galut*) mudur, yoksa dağılma (*tefoutsot*) mı? Bu iki kutuptan (İsrail devleti ve Diaspora) hiçbiri ötekine galebe çalamamış, *aliyah*'ın örgütlenmesi ve finansmanı dolayısıyla da karşılıklı olarak birbirlerinin rolünü kabullenmişlerdir. Fakat birlik ruhunu güçlendiren en önemli şey, Mayıs-Haziran 1967'deki Altı Gün Savaşları ve İsrail'in bekası üzerindeki tehditler olmuştur. İki kutup arasındaki ilişkiler gelişmiş ve İsrail Yahudi halkının ulusal merkezi olarak giderek daha fazla kabul görmüştür. Fakat 1982'de, İsrail'in Lübnan'ı işgalinden sonra gerilim yeniden artmış ve o zamandan beri de politik ve dini nedenlerle devam etmiştir. Lübnan Savaşı, iki İntifada (1987-1993 ve 2000-2003) ile günümüzdeki barış süreçleri İsrail içindeki ve dışındaki Yahudileri bölerken, Musevilige geçmenin resmi koşullarının tanımı da Amerikan Yahudileri ile İşçi Partisi'ni dini gruplar ve Likud'la karşı karşıya getirmiştir.

Aynı şekilde, 1991 yılında Ermeni Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanmasından sonra, yurtdışında faaliyet gösteren kimi siyasi gruplar, özellikle Ermeni Devrimci Federasyonu yurda 'geri döner'. Yeni seçilen başkan Robert Koçaryan 1998 yılında, yurtdışında yaşayan Ermeni kökenli kişilerle ilişkilerin güçlendirilmesini vaat eder. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde 'diaspora' – Ermenicesi *spyürk* – ile ilişkilerden sorumlu bir birimin kurulmasından başka, Eylül 1999'da Yerevan'da bir Ermenistan-Diaspora Konferansı düzenlenir. Konferansta "bütün Ermenilerin temsilcileri", yani 52 ülkeden – seçilmiş ya da atanmış – 800 delege ile 250 resmi Ermeni

23 Bkz. "Aliyah and Absorption," 29 Ekim 2002, İsrail dışişleri bakanlığı web sitesinden erişilebilir: www.mfa.gov.il/MFA/History/Modern%20History/Centenary%20at%20Zionism/Aliya%20and%20Absorption, son erişim tarihi 29 Mayıs 2007.

görevli bir araya gelir. Bu konferans sırasında, yetkililer ve yurtdışındaki farklı cemaat örgütlenmeleri arasında resmi ilişkiler fiili olarak kurulur. Konferansta, kültür, ekonomi, insani yardım, politika, iletişim temaları ve Ermenistan-Diaspora koordinasyon örgütü kurma olasılığı üzerine karma komisyonlar oluşturulmasına karar verilir. 1992 tarihli Ermenistan Anayasası'nın 14. maddesi çifte vatandaşlığa izin vermediğinden, yakıcı bir sorun olan uyruk sorunu çözülmemiştir. Sonuç metnindeki bir ibareye rağmen hiçbir karar alınmaz. Mayıs 2002'de düzenlenen ikinci konferans, bu yükümlülüğü onaylayarak, "Ermeniler kendi vatanlarında 'yabancı' kabul edilemez" diye belirtir ve çifte vatandaşlık elde etme olasılığı "her Ermeni'nin kendi ülkesinde bütün haklara sahip olarak var olmasına imkân tanır"²⁴ denir. Anayasa reformu – özellikle çifte vatandaşlık konusu – 2003 başkanlık seçimi kampanyasının odağında yer alır, fakat 25 Mayıs 2003'teki anayasa referandumundan 'hayır'ın zaferle çıkmasıyla bu sorun geçici olarak rafa kaldırılır. Nihayet 27 Kasım 2005'teki yeni bir referandum, çifte vatandaşlık üzerindeki anayasal engeli kaldırır. (Üçüncü bir konferans 18-20 Eylül 2006'da yapılır.)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki Ruslar örneği de bize alışılmadık bir çağdaşvaka sunmaktadır. Rusların başat rol oynadığı federal bir mantıktan ulusal devlet mantığına geçiş sonucunda, Rusya sınırları dışında 25 milyon 'etnik' Rus ortaya çıktı. Bununla birlikte, 28 Kasım 1991 tarihli yasa Rus yurttaşlığını etnik olmayan bir çerçevede tanımlamaktadır. Rus vatandaşlığı Rusya Federasyonu topraklarında yaşayan herkese açık olduğu gibi, Rusya dışında yaşayan başka bir uyruğa geçmemiş tüm eski Sovyet yurttaşlarına da açıktır. Sovyet yurttaşlığının ortadan kalkması, yeni devletlerin SSCB'de mevcut uyrukları yeniden tanımlamasına yol açar. Estonya ve Letonya hariç bütün devletler, toprakları üzerinde yaşayanlara yurttaşlık vermektedir. Kasım 1991'de Estonya parlamentosu vatandaşlığa dair 1938 tarihli eski yasaı yeniden yürürlüğe koyar: Buna göre, 1938-1991 arasında ülkeye yerleşmiş her göçmen, ülkenin yabancı işgali altında olmasından dolayı yasadışı kabul edilir ve yurttaş olamaz. Sonuç olarak, çok sayıda Rus Estonya'da vatandaşlık alamaz. 1994 tarihli Letonya yasası benzer maddeler içerir. Diğer yeni ülkelerin yasaları bu kadar sert değildir. Bu durum Rus yetkililer açısından ikili bir tehdit oluşturur: Yeni ülkelerinde eski sömürgeci kabul edilme riski içindeki nüfusların korunması; esasen Rus dili üzerinde temellenen ulusal bir kimliğin sürdürülmesi. Bu geniş bakış açısı, giderek bütün politikacıların "o ülkelerdeki vatandaşlarımız" olarak belirttikleri 'etnik Ruslar' üzerinde odaklanır. 'Hemşeriler' (saate-

24 İkinci Ermenistan-Diaspora Konferansı Bildirgesi (Erivan, 27-28 Mayıs 2002). "Armenia Diaspora"dan ulaşılabilir: www.armenia-diaspora.com/conference2002/htms/declar_eng.htm, son erişim tarihi 29 Mayıs 2007.

çestvenniki) kelimesi Rusya'nın siyasi söyleminde yaygın olarak kullanılır. 1990'lı yılların ortasında, bütün yeni devletlerin (Türkmenistan ve Tacikistan hariç) 'etnik Ruslar'a çifte vatandaşlık vermeyi reddetmeleri, ülkede nüfus kaybı yaşanırken bu 'Ruslar'ın geri döneceği umuduyla bağları koruma yönündeki Rus politikasına aykırı düşer. On yıl içinde, çoğunluğu Rus olmak üzere, 8 milyon eski Sovyet yurttaşı Rusya'ya göç etmiştir. Vladimir Putin, Rusya Yurttaşları Kongresi'nde (Ekim 2001), Rusya'nın kendi 'diaspora'sı için daha fazlasını yapması gerektiğini belirtir. Kasım 2006'da *Russkaya Mysl* gazetesindeki bir söyleşide Putin şunu söyler: "Bizim için önemli olan, yurtdışındaki vatandaşlarımızın etnik ve kültürel kimliklerini, yasal hak ve çıkarlarını koruma imkânına sahip olmaları ve eğer arzularlarsa anavatanlarına geri dönebilmeleridir."²⁵ Ancak, 19 Nisan 2002'de kabul edilen yeni yurttaşlık yasası ile sonraki düzenlemeler, bu 'etnik Ruslar'ın Rusya yurttaşlığı edinmesine imkân vermemektedir.

Tarihte göç vermiş kimi ülkelerin yurtdışında yaşayan vatandaşlarına ya da ulusal kökenli nüfuslara yönelik ilgisi giderek artarken, bağın korunması ve kökenin önemini belirtmek için uygun ve pozitif bir terimi 'diaspora'da bulmaları çarpıcıdır. Bu terim giderek resmi terminolojide yer almakta ve "yurtdışında" ya da "dünyada" ifadelerinin yanında, söylev ve raporlarda görülmektedir. Örneğin 'İtalyan diasporası' genel olarak 'İtaliani nel mondo' ya da 'İtaliani all'Estero'yla aynı anlamı taşımaktadır. Son birkaç yıldır 'diaspora' Hindistan'da NRI'ları ve PIO'ları birleştiren resmi terimdir. 'Diaspora'yla bağ kurulması için çerçeveler sunmakla görevli *High Level Committee on the Indian Diaspora* (2001) diğer 'diaspora'ların (Çin, Yunan, İtalyan, Japon, Güney Kore, Yahudi, Lübnan, Filipin, Polonya ve İrlanda) ve bunların kendi devletleriyle ilişkilerinin incelenmesine 50'den fazla sayfa ayırmıştır. Sosyal bilim araştırmaları ile siyasi iradeler arasındaki iç içe geçişlere değinen rapor, akademik çalışmalar arasında özellikle Robin Cohen'in 1. Bölüm'de bahsedilen tipolojisinden yararlanmaktadır.

Günümüzde 'kendi' diasporasına sahip olmak bazı devletler için önem kazanmaktadır. Genellikle birbirinden ayrılamayan – ekonomik (yatırımlar), politik (rejime destek ve bağlılık), demografik (geri göç) ya da sembolik (ulusal kimlik) – çok sayıda neden bu tutumu açıklayabilir. Şubat 1995'te, büyük göçün başlamasına damgasını vurmuş olan 1845 açlığından yüz elli yıl sonra, İrlanda Cumhurbaşkanı Mary Robinson İrlanda parlamentosunda 'İrlanda Diasporasını Yaşatmak' teması üzerine bir konuşma yaptı: "Genellikle veda etmenin üzüntüsünden kaynağını alan bu büyük ayrılış ve aidiyet anlatısı, tarihin cilvesi olarak, toplumumuzun

25 *Russkaya Mysl*, 23 Kasım 2006. Kremlin'in web sitesinden ulaşılabilir: www.kremlin.ru/eng/text/speeches/2006/11/23/0746_type82916_114331.shtml, son erişim tarihi 29 Mayıs 2007.

hazinelerinden biri halini aldı.” Söylev, “diasporayı yaşatmak” için işbirliğini ve karşılıklı bilgiyi geliştirme çağrısında bulunuyordu: “Onlar, bizlik algımız içinde onlara da bir yer ayırmamızı kaygıyla bekliyorlar.”²⁶

Yaklaşık son otuz yılda bu ilgi ve tanıma politikalarının ortaya çıkışı, yurtdışında yaşayan kişilerle ilişkiden sorumlu kamusal örgütlerin, hatta devlet organlarının kurulmasıyla kendini gösterir. Bu kişiler, ‘yurtdışındaki yurttaşlar’ hatta bazen başka bir devletin vatandaşı olmuş (atalarının milliyetini kanıt olarak gösteren) kişilerdir; böylelikle resmi bir haklar ve muhtemel yükümlülükler çerçevesi içine girerler. Bu politikalar yetkililerin ülke dışındaki göçmen nüfusları (yeniden) keşfetmesine denk düşer. Hatta bazı politikalar, doğrudan doğruya yurtdışındaki topluluk örgütlerinden gelen taleplere cevap olarak gelişir. Sonuçta, temsili dayanışma örgütleri ya da çoğu zaman dışişleri bakanlığına bağlı idari birimler kurulur; yurttaşlık hakkı ya da yurtdışında oy kullanma hakkı üzerine yasada değişimler gündeme gelir; ya da 2001 yılında olduğu gibi, Hint Kökenli Kişiler Dünya Konvansiyonu delegelerinin Yeni Delhi’de ya da Yurtdışındaki Polonyalılar ve Polonya Göçmenleri II. Kongresi’nin Varşova ve Krakov’da toplanması gibi buluşmalar gerçekleşir.

Köken ülkelerin yurtdışındaki göçmenlere gösterdiği ilgideki artış (ve tersi) çifte vatandaşlığın kabulünün yaygınlaşmasında açıkça görülür. Burada Latin Amerika ülkelerinden bir örnek verebiliriz. 1991 yılında yalnızca dört Latin Amerika ülkesi çifte vatandaşlığı kabul etmiştir: Uruguay (1919), Panama (1972), Peru (1980), El Salvador (1983).²⁷ 1997’de bunlara yedi devlet daha eklenmiştir. Brezilya ve Kosta Rika açısından bu karar yalnızca yetkililerden kaynaklı bir uygulamadır. Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator ve Meksika’da baskı yapan göçmenlerdir. Bu baskı özellikle devletler ile yurtdışındaki göçmenler arasındaki ilişkiler değiştiğinde ortaya çıkar. Ülkesinden ayrılmış bu kişiler, yerel ya da ulusal, kültürel ya da politik birlikler halinde örgütlenerek, kendi varlıklarının ve rollerinin resmen tanınmasını talep ederler. Çifte milliyet talebi, köken ülkedeki ulusal seçimlerde oy vermeyi sağlayan çifte vatandaşlık talebine paralel olarak gelişir. Yurtdışından oy kullanmak oldukça yeni ama giderek yaygınlaşan bir olgudur. Avustralya bunu 1901’de, Fransa ise 1950’de uygulamaya koymuştur (yalnızca Yurtdışındaki Fransızlar Yüksek Konseyi’ndeki temsilcilerin seçiminde geçerlidir). Büyük Britanya

26 Mary Robinson, *Cherishing the Irish Diaspora*, Oireachtas meclislerinde konuşma, 2 Şubat 1995, “Irish Emigrant”tan erişilebilir: www.emigrant.ie/emigrant/historic/diaspora.htm, son erişim tarihi 6 Haziran 2007.

27 Michael Jones-Correa, “Under Two Flags: Dual Nationality in Latin America and Its Consequences for the United States,” *International Migration Review*, 35, no. 4 (Kış 2001): 997-1029.

(1985) ya da Amerika Birleşik Devletleri (1975) gibi diğer ‘eski demokrasiler’de ise ancak yakın dönemde ortaya çıkmıştır. Meksika’da Aralık 1996’da çifte vatandaşlık yasasının benimsenmesi, aynı zamanda oy verme hakkının da öncüsüdür, fakat seçim yasası ancak 2005’te değişmiştir. 2006 başkanlık seçimleri ülke dışında yaşayan Meksika yurttaşlarının dışarıda oy kullanması için ilk fırsat olmuştur. Bilgi eksikliği ve katı kayıt prosedürlerinden dolayı pek az seçmen kaydolabilmiş ve ‘yurtdışından kullanılan oylar’ toplamda otuz iki bini pek az geçmiştir. 1962 tarihli Polonya yasası çifte vatandaşlığı kabul etmiyor olsa da başka ülkenin vatandaşlığına geçme durumunda Polonya yurttaşlığı kaybedilmemektedir. Yurtdışındaki Polonyalılar 1990’lı yıllardan beri ulusal seçimlerde oy kullanabilmektedir, fakat ancak 2000 tarihli bir yasayla başkanlık seçimlerinin ikinci turunun oylamasına katılma hakkı elde edebilmişlerdir.

19. yüzyıl sonunda, dışarıdan göç alan ülkelerin vatandaşlık hakları çoğunlukla *jus soli* ilkesi (‘toprak esası’ – yabancı bir anne babadan doğsa bile, yeni doğan kişinin doğduğunda ya da reşit olduğunda doğduğu ülkenin yurttaşlığını alması) üzerinde temelleniyordu. Bu durum, dışarıya göç veren ülkelerin göçmenlerle teması kaybetmeme arzusuyla çatışmaya başladı. Bunun ardından, çoğu zaman ‘kan temelli vatandaşlık’ (*jus sanguinis*) ya da soy üzerinde temellenen bir uyrukluk hakkı yerleşti. İtalya daha da öteye gitti. Hem kendi topraklarından giden göçmenlerin varış ülkelerindeki entegrasyonunu desteklemek hem de onlarla olan bağlarını korumak yönündeki çelişik baskılarla karşı karşıya kalan İtalya 1912 tarihinde bir yasa çıkartarak, yabancı ülke vatandaşlığına geçme durumunda İtalyan vatandaşlığının otomatik olarak yitirilmesi maddesini kaldırır ve vatandaşlık kaybedilirse bile kolaylıkla geri kazanılmasına imkân tanır. Bu uzlaşma günümüze dek hemen hemen aynı kalmıştır. 1992 tarihli yasa da bu düzenlemeleri güçlendirmiştir. 1830’dan itibaren “*jus sanguinis*” üzerinde temellenen Yunan vatandaşlığı hakkı bugün de aynı niteliktedir. 1975 anayasası ve 1955 tarihli yurttaşlık yasası – 1984, 1993, 1997, 1998 değişiklikleriyle birlikte – aynı özellikleri göstermektedir.

Bu iki ülkenin yasaları, yurtdışında ikamet eden yurttaşların oy hakkı sorununa ters düşmektedir. Yunan hukukunda olmayan oy hakkı, İtalya’da, ülkeye geri dönmeden oy verme imkânı tanıyan 27 Aralık 2001 yasasıyla güçlendirilmiştir.

Yunanistan da İtalya gibi, yurtdışında kendi dilini ve kültürünü korumaya yönelik değişim ve işbirliği örgütlerini ancak yakın dönemde kurmaya başlamıştır. Yunanistan’da bu kurumlar iç savaştan sonra Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Yurtdışındaki Yunanlılar ve Göç Müdürlüğü’nün (1947) ve ardından Yurtdışındaki Yunanlılar Yüksek Konseyi’nin (1954) kurulmasıyla ortaya çıkar. 1975 tarihli de-

mokratik anayasanın 108. maddesi, “devlet yurtdışındaki Yunanlıların yaşamına ve anavatanla bağlarının korunmasına özen gösterir” diye belirtmektedir. Bununlabirlikte, yurttaşlık temelli bu mantık dönüşerek, Yunan kökenli kişilerin de dâhil edildiği daha geniş bir Helenizm anlayışıyla birleşir. Bu kişilerin yurtdışındaki yaşamları 1983 yılında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Yurtdışındaki Yunanlar Genel Sekreterliği’nin himayesi altına girer. Ayrıca, 1995 yılında kurulan Yurtdışındaki Yunanlar Genel Konseyi, 975 Yunan örgütünün temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu temsilcilerin seçimi, bulundukları ülkelere ve buradaki nüfuslarına göre yapılmaktadır. Bu yapıda yer alabilmek için, göç alan ülkede en az 10 bin Yunanlı ya da Yunan kökenli kişi olması gerekmektedir. Temsilci sayısı göçmen nüfusun büyüklüğüne orantılı olarak hesaplanmaktadır.²⁸

İtalya’da, yurtdışındaki İtalyan örgütlerinin Mussolini için öncelikli kabul edildiği ve yurtdışı topluluklarının faşistler ile antifaşistler arasında bölündüğü Faşist dönem hariç tutulursa, devlet politikası ‘Little Italies’ olarak tanınan İtalyan mahallerinde yaşam ve İtalyanların anavatanla bağlarının güçlendirilmesinden ziyade, göçün koşulları ve biçimleri üzerinde odaklanmaktadır. Ancak 1985’ten itibaren, 3 binden fazla İtalyan’ın bulunduğu bölgelerde yerel komitelerin oluşumunun teşvik edilmesi yoluyla yurtdışındaki İtalyanlar örgütü kurulur. Ardından, 1989 tarihli bir yasayla Yurtdışındaki İtalyanlar Genel Konseyi kurulur. Konseyin 94 üyesi vardır. Bunların 65’i yurtdışındaki yerel seçmen meclislerince seçilmiş olup, 29’u ise başbakan tarafından göçmen örgütlerini, siyasi partileri, meslek örgütlerini ve basını temsilen atanmıştır. Haziran 2001’deki Berlusconi hükümetinde yurtdışındaki İtalyanlar için bir bakanlık bile bulunmaktadır. Başında Mirko Tremaglia’nın bulunduğu bu bakanlık, yurtdışındaki İtalyanların oy kullanma hakkının parlamento tarafından onaylanmasını sağlamıştır. Tarihin bir cilvesi olarak, 2006 Nisan’ındaki genel seçimlerde, Silvio Berlusconi ile Tremaglia’nın yenilgisini kesinleştiren Romano Prodi yanlısı dört senatör seçerek Birlik Partisi’ne senatoda çoğunluk sağlayan yurtdışındaki İtalyanların oyları oldu!²⁹

Çin ve Hindistan kendi göçmenleri konusunda uzak durma politikasından ilgi

28 Yunanlıların göçmen politikası için bkz. Georges Prévelakis, “Finis Graeciae or the Return of the Greeks? State and Diaspora in the Context of Globalisation,” Transnational Communities Programme için çalışma raporu, 1998. “Transnational Communities Programme” web sitesinden erişilebilir: www.transcomm.ox.ac.uk/working_papers/prevelakis. PDF, son erişim tarihi 1 Haziran 2007; ve Lina Ventura, *Ellines metanastes sto Velgio* (Athens: Nefeli, 1999).

29 İtalyan politikaları hakkında bkz. Ferruccio Pastore, “A Community Out of Balance: Nationality Law and Migration Politics in the History of Post-Unification Italy,” *Journal of Modern Italian Studies* 9, no. 1 (2004): 27-48, ve Guido Tintori, “Cittadinanza e politiche di emigrazione nell’Italia liberale e fascista: Un approfondimento storico,” *Familismo legale: Come (non) diventare cittadini italiani* içinde, ed. Giovanni Zincone (Roma-Bari: Laterza, 2006).

gösterme politikasına geçmişlerdir. 1970'li yıllara dek ortak tavır, göçmenleri yerleştikleri ülkelere entegre olma konusunda teşvik etmektir. Ekonomik kaygılarla göçmenlerin maddi yatırımlarını teşvik eden çerçeveler oluşturulurken, daha geniş önlemler de alınır. Çin'de bu politikalar, göçmen ailelerin rehabilitasyonu ve vatandaşlık edinme hakkındaki dönüşümlerle beraber gelişir. 1980 tarihli bir yasa, göçmen kabul eden devletleri yatıştırmak amacıyla, bu ülkelerde vatandaşlık almış Çin kökenli göçmenlerin Çin vatandaşlığını bırakmasını dayatıyordu. Bu yasa hâlâ yürürlüktedir.³⁰ Buna karşılık, Hindistan PIO'larına *Hindistan'ın Yurtdışı Vatandaşlığı*'nı vermeyi kabul etmiştir. 22 Aralık 2003'te parlamentodan geçen yasa, 2 Aralık 2005'ten beri yürürlüktedir. Buna ilaveten, 2001 tarihli Hint Diasporası Raporu temelinde, hükümet 9 Ocak'ı *Pravasi Bbharatiya Diva* denen bir bayram günü olarak saptamıştır. Böylelikle ülke ile "cömert evlatları" arasındaki yeni bütünleşme kesinleştirilmiş olur.³¹ Artık bir ülkenin insanı olmak sadece o ülkede yaşamak anlamına gelmez. Avrupa Birliği bu durumu saptamıştır. Haziran 2003'te Yunanistan'ın girişiyle, 28 ülkeden 60 'diaspora' temsilcisi Selanik'te düzenlenen 'Avrupa Diasporaları' zirvesinde bir araya gelerek, "Avrupa Birliği ile diasporaları arasındaki bağlar nasıl güçlendirilir" konusunu tartışmışlardır.³² Fakat bu girişim, zamanında çok konuşulsa da kısa ömürlü olmuştur.

30 Bkz. Carine Pina-Guerassimoff ve Eric Guerassimoff, "Les 'Chinois d'outre-mer' des années 1890 aux années 1990," *Citoyenneté et émigration: Les politiques du départ* içinde, ed. Nancy L. Green ve François Weil (Paris: Editions de l'EHESS, 2006), 137-56.

31 Hindistan örneğine ilişkin geniş bir tarihsel ve sosyolojik inceleme için bkz. Ingrid Therwath, "L'Etat face à la diaspora: Stratégies et trajectoires indiennes" (doktora tezi, Institut d'études politiques de Paris, 2007).

32 Avrupa Diasporaları Zirvesi, *Summary Report and Recommendations*, 30 Haziran 2003, s. 2, 2006 tarihinden itibaren 'European Diasporas' aslı internetsitesinde mevcuttur: www.europeandiasporas.org.

UZAKTAN MİLLİYETÇİLİK

Siyasetbilimci Eva Østergaard-Nielsen ulus ötesi siyasi eylemleri “göçmenlerin ve mültecilerin kendi köken ülkelerinin siyasi yaşamına sınır ötesi katılımının doğrudan (oy verme ve diğer yöntemlerle siyasi partilere destek olma, medyadaki tartışmalara katılma gibi) ve dolaylı (göçmen kabul eden ülkenin siyasi kurumları ya da uluslararası örgütlenmeler aracılığıyla) biçimleri” olarak tanımlar.³³ Birinci boyutun, yani aktörlerin hareketliliğinin en önemli şey olmadığı üzerinde de ısrarla durur. Ulusal bir davaya uzaktan katılmak ne anlama gelebilir? Bunun biçimleri nelerdir? Bu konuda ilk ayırım, yurtdışından devleti destekleyen ya da devlete karşı çıkan soydaşlar arasında yapılabilir. Devlete karşı olan tavır da rejime karşı mücadele ile devlet ya da başka tür bir yeni politik varlığın tanınması için mücadele olarak ayrıştırılabilir. Bu iki biçim çoğu zaman karıştırılır; bu konu üzerine araştırma yolları öneren ya da sistematik bir araştırma yapan ilk yazarlar arasında bile bu böyledir.

Endonezya uzmanı olan tarihçi Benedict Anderson, 1983 yılında milliyetçilik üzerine bir eser yayımlar (*Imagined Communities* [Muhayyel Cemaatler]). Bu eserde, bir ulusun birbirini tanımayan mensuplarını ilişkiye sokarak ve aralarında eşgüdüm oluşturarak ulusu var eden yazılı basının rolünü vurgular.³⁴ 1998 yılında Anderson ulusal bilinç sorununa, bu sorunun kökenini oluşturan sürgün temasından yola çıkarak geri döner. Milliyetçiliğin ötekiyle, “kendi olmayan”la karşılaşmadan doğduğunu ve melezliğin her türlü tekilliği tehdit ettiği koşullarda ulusal saflığın öne çıkarıldığını yazar. Dolayısıyla milliyetçilik bir tür sürgün durumunda kök salacaktır. Oysa sanayi sonrası kapitalizmin gelişimine bağlı ulusötesileşme göçleri

33 Eva Østergaard-Nielsen, “The Politics of Migrants’ Transnational Political Practices,” *International Migration Review* 37, no. 3 (Sonbahar 2003): 762. Ayrıca bkz. Eva Østergaard-Nielsen, *Transnational Politics: Turks and Kurds in Germany* (Londra: Routledge, 2003).

34 Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londra: Verso, 1983).

teşvik ederken, aynı zamanda Anderson'un "uzaktan milliyetçilik" dediği bağı korunmasını da teşvik eder.³⁵ Göçmenler ya da göçmenlerin soyundan gelenler, kendilerini benimseyen ülkedeki varlıklarını kökenle ilişkiye göre örgütler ve göç edilen devletin politikasını kendilerini 'akraba' hissettikleri devlet, ulus ya da halktan yana etkilemeye çalışırlar. İki siyaset bilimci, İsrailli Yossi Shain ile Amerikalı Tony Smith zıt sonuçlara varsalar da artık kamusal söylemde kökenlerin ifadesinin meşru görüldüğü Amerika Birleşik Devletleri'nde 'etnik lobicilik' faaliyetinin büyüyen etkisini anlatırlar.³⁶ Vatandaşların yabancı bir devlet için seferber olması, kaçınılmaz olarak 'tire çizgili' (Kübalı-Amerikalılar, Arap-Amerikalılar, vb.) bu Amerikalıların, Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlılıklarının sorgulanmasına neden olmaktadır. Bunlar Amerikan ulusal çıkarını mı, kendi özel çıkarlarını mı, yoksa başka bir devletin çıkarlarını mı savunmaktadırlar?

Bu boyut önemlidir. Fakat yukarıdaki analizlere dair iki nokta üzerinde durmak gerekir. Öncelikle, Amerika örneği tek değildir. Büyük Britanya'da ve özellikle Fransa'da son iki yüzyıl boyunca 'etnik' grupların dış politikayı etkileme yönünde çok sayıda teşebbüsü olmuştur: Yahudi, İtalyan ya da Orta Avrupalı milliyetçiler; 1848'deki 'Halkların İlkbaharı' döneminin devrimcileri; antifaşist, anti-Nazi ya da anti-komünist göçmenler. İkinci olarak, bu etkinin yönelimini dikkate almadan bu olguyu incelemek imkânsızdır. Bu gruplar, bir devleti ve politikasını destekleyebilir ya da ulusal bir duyguyu uzaktan ifade edebilirler. Fransız siyaset bilimci Riva Kastoryano'nun "ulusötesi milliyetçilik" olarak adlandırdığı şey de budur.³⁷ Meşruluğunu tanımadıkları bir rejime karşı mücadele eden örgütlerin, kendilerini kabul etmiş ülkenin dış politikası üzerinde baskı yapması ise başka bir durumdur. Bir "sürgün politikası"nın doğuşu, (devletlerarası) diplomatik mantık ile meşruluk mantığını karşı karşıya getirerek, uzaktan milliyetçiliğin anlamını kökten değiştirebilir.

Bireysel ya da kolektif olarak yakın hissedilen bir devletten yana uzaktan müdahale farklı biçimler alabilir. Örneğin Polonya'da 1981 sıkıyönetim yasası ilan edildiğinde, yurtdışındaki Polonya kökenlilerin 'kendi' ülkelerine yönelik insani tepkisi ya da 1988 depremi sırasında bütün dünyadaki Ermenilerin girişimi belirtilebilir. Bu durumda, yerel ya da bölgesel örgütler ille de aynı ülkenin yurttaşı olması gerekmeven soydaşlar arasında köprüler kurar.

35 Benedict Anderson, "Long-Distance Nationalism," *The Spectre of Comparisons* içinde, ed. Benedict Anderson (Londra: Verso, 1998): 58-74.

36 Yossi Shain, *Marketing the American Creed Abroad: Diasporas in the U.S. and Their Homelands* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999); Tony Smith, *Foreign Attachments: The Power of Ethnic Groups in the Making of American Foreign Policy* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000).

37 Riva Kastoryano, "Vers un nationalisme transnational: Redéfinir la nation, le nationalisme et le territoire," *Revue française de science politique* 54, no. 4 (2006): 533-53.

Etnik lobcilik ile kardeşçe şefkat ötesinde, daha dolaysız bir siyasi müdahale biçimi de vardır. Devlet politikalarını desteklemek için, özellikle bu devlet bir başkısıyla çatışma içindeyse, uzaktan maddi yardım şeklinde bir müdahale olabilir. Hırvat örneği burada ilginçtir. Ülkenin 1991’de bölünmesi Hırvat kökenli yabancı (Alman, Amerikalı, Kanadalı) işadamlarından destek görmüştür. Göç ettikleri devletlerin diplomatik servisleri nezdinde nüfuzlarını kullanan bu kişiler, sürgünde kurulan HDZ (Hrvatska Demokratska Zajednica [Hırvat Demokratik Birliği]) partisinden Franjo Tudjman’ın liderlik ettiği Hırvat devletinin tanınmasını hızlandırmışlardır. Bunun ardından Miloseviç’in Sırbistan’ıyla yapılan savaş da yine bu göçmenler tarafından mali olarak desteklenmiştir. Günümüzde bile HDZ, muhalefette olmasına rağmen, ağırlığının önemli bir bölümünü yurtdışındaki Hırvatların, özellikle de Bosna-Hersek’te bulunanların desteğine borçludur.

Köken ülkede ya da vaat edilmiş ve arzulanan topraklar üzerinde kurulu rejimin otoritesini tanımayı bireysel ya da kolektif olarak reddetme, hepsi de aynı düşmana muhalif olan fakat kendi aralarında da mücadele edebilen gruplardan oluşan alternatif bir siyasi uzamın oluşumuna yol açar. ‘Sürgün politikaları’nın mesafeyle arasında nazik bir yapısal ilişki vardır. Bunlar, zaman ve uzam arasındaki özgül bir eklemlemeye dayanırlar. Sınır ötesi siyasi mücadele, meşru ülkenin yurtdışında olduğunu ve meşru siyasi zamanın siyasi durum değişmediği müddetçe durdurulmuş olduğunu kabul ettirmek için zamanı ve uzamı paranteze almayı gerektirir. Fransız siyaset bilimci Fariba Adelkhah’ın incelediği, İranlıların Los Angeles’teki varlığı –ki burası çoğu zaman ‘İrangeles’ diye adlandırılır– Şah’ın düşüşünden önceki Tahran’ın görüntüsünü sunmaktadır. Fakat bu, o dönemdekinden daha fazla İranlı olan ve İran’la mesafesinden dolayı ‘İranlaşmış’ bir Tahran’dır.³⁸

Bir ‘sürgün siyaseti’ grubunun başarısı, aynı zamanda, gerçek ülkeyle teması kaybetmeme kapasitesine de bağlıdır, çünkü hedef daima geri dönüştür. Fakat anavatanında siyasi bir değişim olmadan sürgünde yıllar geçerse, bu ikisi arasındaki ayırım giderek büyür ve yan yana gelme olasılıkları giderek azalır. Nisan 2003’te Amerikan askeri müdahalesi nedeniyle Irak’a geri dönen Irak Ulusal Kongresi lideri ve bankacı Ahmet Çelebi’nin kişiliğinde bu durum gayet iyi görülür. Ülkeyi 1956 yılında, 11 yaşındayken terk etmiş olan Çelebi, Amerikan yönetiminin sağladığı meşruiyeti kendi popüler meşruiyetine dönüştürmekte oldukça zorlanmıştır. Dolayısıyla, yurttan uzakta bulunan ‘sürgün politikaları’ ile dava için söz konusu olan yurttan mücadele eden (yasadışı olsun ya da olmasın) gruplar arasında ayırım yapılabilir. Bu sonuncular açısından, geçen zaman onları hedeften uzaklaştırmaz.

38 Fariba Adelkhah, “Les Iraniens de Californie: Si la République islamique n’existait pas,” *Les Études du CERF* 75 (Mayıs 2001): 40.

Devletsiz halkların örgütlenmesi devlet ötesi boyutta, ‘sürgün politikası’ni içerir; yerel boyutta ise devletsiz kimliğin tanınma talebini içerir. Günümüzde bir devlete sahip olmayan dünyadaki en büyük etnik grup Kürtlerdir. Sayıları 20-25 milyon arasındadır ve esasen Türkiye (yarısı buradadır), Irak, İran, Suriye ve Avrupa ülkeleri arasında dağılmışlardır. Avrupa’dakilerin sayısı yaklaşık 1 milyondur ve bunların çok büyük çoğunluğu Türkiye’den gelmedir (550 bini Almanya’da, 100 bini Fransa’da, 65 bini Hollanda’dadır).³⁹ Bağımsız bir Kürdistan’ın kurulması için silahlı mücadele 1980’li yılların başında, 1980 yılındaki askeri darbe ile 1984 yılında Kürdistan’da savaşın patlak vermesi arasındaki dönemde başlar. Avrupa’daki Kürtler, Kürt kimliklerini öne çıkartarak Türkler karşısındaki farklılıklarını belirtirler; bu da onları milyonlarca kişiden oluşan bir ulusun mensubu kılar. Türk ordusu ile Marksist eğilimli Kürdistan İşçi Partisi (PKK) arasındaki gerilla mücadelesi bu uzaktan kimlik edinme sürecini anlamlandırır. Son yirmi yıl boyunca Kürt militanların Avrupa’ya sürgünüyle bu kimlik daha da güçlenir. Böylelikle Kürtlerin yaşadığı devletler düzeyinde, Batı Avrupa, Kürtlerin kurumsal lobi çalışmalarına sahne olurken, devlet ötesi düzeyde de Kürtler yeni teknolojiler (internet, cep telefonu) sayesinde birçok ülkede hızlı bir seferberliğe imkân tanıyan ağ şeklinde esnek bir yapı halinde örgütlenirler. PKK’nin lideri Abdullah Öcalan’ın 1999 yılında Türk polisi tarafından kaçırılmasından sonra bu kanıtlanmışır: Bütün dünyada ama özellikle Avrupa’da Kürt davasının binlerce sempatizanı, küresel ölçekte koordine edildiği belli olan bir seferberlik çerçevesinde sokaklara dökülerek protesto gösterileri düzenlemişlerdir.⁴⁰

Bir diğer bariz örnek ise Filistinlilerdir. İsrail ile Arap devletleri arasındaki 1947-1948 savaşının sonunda yaklaşık 800 bin ‘Filistinli Arap’ topraklarını terk ettiler ya da zorla göç ettirildiler ve Arap ülkelerine gittiler: Bu *el Nakba*, yani Felaket’tir. Filistin Merkezi İstatistik Bürosu rakamlarına göre, Filistinlilerin sayısı 2005 yılında yaklaşık 11 milyondur. Bunun yaklaşık yüzde 49’u eski Filistin toprağında yaşamaktadır: 3,8 milyonu Filistin topraklarında, 1,1 milyonu İsrail’de. Geri kalanının % 90’ı Arap ülkelerindedir (yaklaşık 3 milyon Ürdün’de, 1,6 milyon ise diğer Arap ülkelerinde) ve yaklaşık 560 bini ise diğer yabancı ülkelerde bulunmaktadır.⁴¹ Washington (1993) ve Oslo (1995) anlaşmaları, mevcut duruma rağmen bir Filistin devleti umudunu somutlaştırmayı sağlamışsa bunun nedeni, toprağa bağlı olma-

39 “The Cultural Situation of the Kurds”, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi Raporu, 7 Temmuz 2006, “Assembly of the Council of Europe” internet sitesinden erişilebilir: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doco6/EDOCMoo6.htm>.

40 Kürtlerin durumu üzerine bkz. Östen Wahlbeck ile Eva Østergaard-Nielsen’in eserleri.

41 “Palestinian Central Bureau of Statistics”, *Palestine in Figures 2005* (Ramallah: Palestinian Central Bureau of Statistics, 2006), 13.

yan kısmi bir devletin zaten mevcut olmasıdır: Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ). 1964 yılında kurulan FKÖ, 1969 yılında gerilla örgütlerinin ve özellikle Yaser Arafat'ın el-Fetih örgütünün denetimine geçer. Dağılmış olan Filistinlileri Filistin egemenliği hedefi etrafında sembolik olarak birleştirir ve Cezayir, Beyrut, Trablus, Şam, Amman, Washington, New York ve başka yerlerde bulunan örgütler, milisler, birlik ve gruplar ağı aracılığıyla faaliyet gösteren topraksız bir siyasi uzam inşa eder.

Gördüğümüz gibi, ortak bir yaşamın farklı temelleri olan topluluk ile toplum arasındaki gerilim, sadakat sorusunu gündeme getirmektedir. Bir göçmen vatandaşlık edinmiş olsa bile, savaş durumunda ya da artan nüfuz durumunda köken ülkesine iltimas geçmekten vazgeçmeyebilir. 20. yüzyıl savaşları, devletlerin, yabancı ya da eski yabancı olan 'iç düşmanlar'ın tehditleri karşısında ne kadar korktuğunu göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı 11 Eylül 2001 terörist saldırıları da yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin, ölümcül girişimlerin uzaktan koordine edilmesinde ne kadar tehlikeli olabileceğini kanıtladı. El-Kaide dolayısıyla, birbirlerinden büyük ölçüde bağımsız küçük hücrelerden oluşan, ele geçmez yüz başlı ejderha şeklindeki ağ imgesi tehditkâr bir hal aldı.

İKİLİ MEVCUDİYET

Britanyalı sosyolog Anthony Giddens’a göre modernite “yerinden edici mekanizmalar”ın varlığıyla nitelenir. Modernitede etkin olan bu mekanizmaların en önemlilerinden biri, ortak yaşamın yerel olduğu dönemlerde birbirinden ayrılmaz olan “zamanın ve uzamın ayrışması”dır.⁴² 19. yüzyılda ulaşım ve iletişim araçlarındaki devrim, zaman ve mesafe arasındaki ilişkiyi azaltarak, uzama hâkimiyeti temel bir boyut haline getirir. Zamandan uzamı ayırmak artık mümkün olmadığından bu hâkimiyet, özellikle önem kazanır. Elektronik ve bilişim teknolojilerinin geliştiği dönem ise “ikinci modernite” (Ulrich Beck), “akışkan modernite” (Zygmunt Bauman), “süper modernite” (Georges Balandier ve Marc Augé), “geç modernite” (Anthony Giddens) ya da “hiper modernite” (Gilles Lipotevsky) diye adlandırılır, çünkü bu dönem uzamı zamandan potansiyel olarak bağımsız kılmayı başarır.⁴³

Mesafeye rağmen bir bağın korunması açısından bu durumun aşikâr sonuçları vardır: Ülkeyle (ülkenin politik, ekonomik ya da kültürel yaşamıyla), işverenle ya da ülkede kalmış aileyle bağ korunur; ülke ile kişinin kendisi arasında bağ korunur bir internet sitesi, bir tartışma forumu ya da bir siber grup temas yeri olur; coğrafi bakımdan ayrı olsalar da ortak bir aidiyete inançlarıyla bir arada olan, herhangi bir projenin farklı aktörleri arasında bağ korunur. Otuz yıl önce potansiyel olarak imkânsız olan şey günümüzde bir gerçekliktir: Paris’te yaşayan bir Japon’un *Tokyo Shimbun*’u internette okuması bir gazete bayisine gidip satın almasından daha kolay, daha süratli ve daha ucuzdur. Temas halinde kalmamızı ya da ‘gerçek zamanda’ olmamızı sağlayan iletişim araçlarının internete ya da elektronik mesajlara indirgenemeyeceğini belirtmek önemlidir. Bunlar televizyonu, radyoyu, cep telefonunu, videoyu da kapsamaktadır. Uydular dalgaların en iyi şekilde do-

42 Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity* (1990; yeni baskı Stanford: Stanford University Press, 1991), 20.

43 Ulrich Beck, *Risk Society* (1986; yeni baskı Londra: Sage, 1992); Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity* (Cambridge, U.K.: Polity Press, 2000); Georges Balandier, *Le désordre. Éloge du mouvement* (Paris: Fayard, 1994); Marc Augé, *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity* (Londra: Verso, 1995); Gilles Lipovetsky ve Sébastien Charles, *Hypermodern Times* (Londra: Polity Press, 2005).

laşımını sağlamaktadır; yeni cihazların (evde kullanılan ve taşınabilir bilgisayar, kayıt cihazı, CD ve DVD oynatıcı, araç telefonu, faks) icadı ise altyapı çeşitliliği sağlamaktadır.

Yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri ve bunun sonucunda uzamın 'yok olması', maliyet ve teknolojik becerilerin eşitsiz biçimde dağılmasından dolayı herkes için erişilebilir değildir. Hatta bunların sonucunun, sosyolog Zygmunt Baumann'ın belirttiği gibi, uzamı yaşama biçimlerinin aynılaşması değil, dünya ölçeğinde toplumsal farkların iyice artması olduğu bile ileri sürülebilir. Küreselleşmiş seçkinler her yerde 'bedensizleşme'nin keyfini sürerken, nüfusun geri kalanı, giderek daha fazla tecrit etmeye yönelik bir 'yerellik' içinde kelimenin gerçek anlamıyla "yere yapışık"⁴⁴ kalır. Anlık iletişimin siber uzayı, ancak ona erişebilenler için demokratiktir. Bununla birlikte, bu bakış açısı iki temel faktörü dikkate almamaktadır: İnternet iletişimlerinin düşük maliyeti ve bunun ötesinde, özellikle göçmen ailelerini köken olarak gördükleri şeyle ilişkilendirebilecek bağın sembolik önemi. Bedenlere nakşedilmiş geçmiş şimdi ancak uzamın uzaktaki bir başka bölümünde mevcuttur. Bu geçmişi gerçek kılabilecek ve mesafeyi azaltabilecek her şey hoş karşılanır. İngiltere'de yaşayan Hintlilerin, 1978'de video cihazı edinmede İngilizlerden daha hızlı olmaları tesadüf değildir: Bu onlara sinema salonlarında gösterime girmeyen Hint filmlerini evlerinde kasetten seyretme imkânı sunuyordu. Video cihazı için doğru olan şey, günümüzde kabloyla bağlanmanın ve uydu yoluyla televizyona erişmenin sembolü olan çanak antenler için de geçerlidir.

Fransız Sosyolog Dana Diminescu'nun, *Hommes et migrations* dergisinin bu konuya ayrılmış özel sayısındaki giriş yazısında belirttiği gibi, yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri, bunlara erişebilenlere göçmenliği – Abdelmalek Sayad'ın deyişiyle – "ikili yokluk" olarak yaşamama imkânı sunmaktadır: 'Burası' olmuş o eski 'ora'ya asla gerçekten ait olmamak ve bir zamanlar 'burası' olan yeni 'ora'ya da tamamen ait olmamak. Günümüzde, teknolojik devrim burası ile orasının 'ortak-varlığı'na yol açar, çünkü 'burası' ve 'orası' anlamlarının bir bölümünü yitirmiştir.⁴⁵ Bir anlamda, artık her yerdelik vardır, 'süper modern' göçmenler bunu icat etmiştir. İletişimin bu artan potansiyeline bağlı olarak seyahatlerin azalmaması ancak görünüşte bir çelişkidir. Gerçekte bu iletişim, göçmenliğe bağlı bazı dezavantajları azaltırken, avantajlarını ortadan kaldırmaz. Eğreti koşullarda yaşayan (kâğıtsız, yasadışı) göçmenler arasında cep telefonu kullanımını inceleyen Dana

44 Zygmunt Bauman, *Globalization: The Human Consequences* (Londra: Polity Press, 1998), 18-26.

45 Dana Diminescu, "Les migrations à l'âge des nouvelles technologies," *Hommes et migrations* 1240 (Kasım-Aralık 2002): 6-9. Diminescu analizini geliştirmiştir: "Le migrant connecté: Pour un manifeste épistémologique," *Migrations Société* 17, no. 2 (Kasım-Aralık 2005): 275-92.

Diminescu, cep telefonunun hem ‘aşağıdan’ bir toplumsal entegrasyon aracı, hem de ‘hareketliliğe katılmanın yolu’ olduğunu gösterir.⁴⁶ Sabit olmayan bir adres olarak işlev gören cep telefonu, hem kaçak bir yaşamın sürmesini, hem Fransız dayanışma ağlarına dahil olmayı hem de geride kalmış olan aileyle güçlü ve sabit bir bağın korunmasını mümkün kılar.

1962 yılında Marshall McLuhan’ın duyurduğu ‘küresel köy’ artık mevcuttur.⁴⁷ Bu, ‘sıradan insanların’ yararına olduğu varsayılan enformasyon akışı ağıdır. Ama ne tür ‘sıradan insanlar’? Gerçekten de yeni enformasyon ve iletişim tekniklerinin yarattığı bağlar ‘diaspora’ teriminin mevcut sınırlarına kusursuzca uymaktadır: devlet ötesi ulus, ‘sürgün politikası’, yurtsuz topluluk, iktisadi ağlar, bireysel ya da kolektif bağlar kurulması, vb. Çağdaş iletişim ağlarının örülmesi, hem Fransız filozoflar Deleuze ile Guattari’nin tartıştığı köksüz ve merkezless köksapın eksiksiz modeli olarak belirir⁴⁸ hem de dağılmışlar ile merkez arasındaki artan sürekliliğin vektörü olarak... Yerelle küreseli ister istemez birleştiren küreselleşme sürecinin hızlanmasının bu özgülüğü, en kozmopolit halkları olduğu kadar en derine kök salmış olanları da güçlendirebileceğini gösterir. Modern ve postmodern versiyonlarıyla ‘diaspora’, ‘aşağıdan küreselleşme’yi gayet iyi açıklamaktadır. Berkeley’deki California Üniversitesi’nden antropolog Michel Laguerre, “göçmenler ya da göçmen bir grubun soyundan gelenlerin, internet üzerinden karşılıklı etkileşime girmek ya da katılmak amacıyla siber uzayı kullanması”nı “sanal diaspora” olarak adlandırırken, hiçbir sanal diasporanın gerçek temas olmadan varlık sürdüremeyeceğini de vurgular.⁴⁹

Devletler ile kendilerini onların ‘diaspora’sı olarak tanımlayan – devletlerce de böyle tanımlanan – gruplar arasındaki temas politikalarının gelişimi, internette, hükümet siteleri ya da çeşitli konularda açılan portallar biçiminde ayrıcalıklı bir aracı bulur. Web siteleri, bu iki kutbun devleti temsil edenler ile ‘diaspora’ arasında sürdürdüğü ilişkiye süreklilik ve doğrudanlık katar. Devlet burada çok önemli bir rol oynar. Amerika’daki Eritreli 1992 yılında Dehai ağını kurduklarında (adı ‘Eritrea Online’dı), bu, 1993’te bağımsız olacak Eritre için devlet ötesi bir ulusal

46 Dana Diminescu, “L’usage du téléphone portable par les migrants en situation précaire,” *Hommes et migrations* 1240 (Kasım-Aralık 2002): 69-70.

47 Marshall McLuhan, *The Gutenberg Galaxy* (Toronto: University of Toronto Press, 1962).

48 Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *A Thousand Plateaux: Capitalism and Schizophrenia* (Londra: Athlone, 1987).

49 Michel Laguerre, “Virtual Diasporas: A New Frontier of National Security,” 2002. “Nautilus Institute” web sitesinden erişilebilir: www.nautilus.org/archives/virtual-diasporas/paper/Laguerre.html, son erişim tarihi 9 Haziran 2007.

uzam kurmak açısından önemliydi.⁵⁰ 2002 yılında Eritre hükümeti Diasporayla İlişkiler Komisyonunu kurmuş, hemen ardından da bir web sitesi ve veri tabanı projesi gelmiştir. Bu Komisyonun faaliyetlerinin, elçilikler ve konsolosluklarla aynı olmadığı özellikle belirtilmiştir. Çok sayıda devletin (Hindistan, Ermenistan, Yunanistan, İtalya, vs.) yaratmış olduğu bu kurumsal siteler, periferinin farklı kutuplarını iletişime geçirmek için tasarlanmış sitelerle bir aradadır: Yunanlılar için HR-NET (www.hri.org), Hindistanlılar için NRIonline (www.nriol.com), Çinliler için Huaren.org (www.huaren.org).

Fransız coğrafyacı Stéphane de Tapia'nın *CEMOTI* dergisinin özel bir sayısında Türk örneği üzerine yapmış olduğu inceleme, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin genellikle köken ülkenin gerçek toplumsal yapılarını yansıtan bir medyanın yaratılmasına yol açtığını göstermektedir. Örneğin, Türk toplumu üzerine resmi söylemin ardında yatan aslında aile, bölge ya da hemşerilik bağları etrafında örgütlenmiş, parçalanmış bir kırsal toplum yapısıdır.⁵¹ Aidiyeti ve dayanışmayı belirten Arapça *asabiye* kavramı, daha önce belirtilen Hindistan örneği gibi, en modern çerçeveler içerisinde geleneksel ağların önemini anlamak için uygundur. Tersine, James Tyner ile Olaf Khulke'nin, 54 web sitesinden yola çıkarak incelediği Filipinler örneğinde temel rol oynayan *tanahang* (ev) kavramıdır; 4-5 milyon Filipinli, 160'dan fazla ülke ve bölgede yaşamaktadır. Göç ettikleri ülkelerde kökenleri nedeniyle ayrımcılığa maruz kalan Filipinliler, 1970'li yıllardan beri kendi hükümetlerinden fazlasıyla ilgi görmektedir. Çok çeşitli ülkelere dağılmış olmalarına rağmen internet aracılığıyla tek bir halk, tek bir ev, tek bir çatı imgesini sürdürmekte, bu da ulus ötesi olmayan ve tüm ulusu kapsayan bir Filipinlilik kimliği fikrini desteklemektedir.⁵²

Aile metaforu zaten her yerde mevcuttur. 'Etnik' portalların ve hükümet sitelerinin çoğunda, bir soykütüğü sayfasına bağlantı verilmektedir. Kişinin, soyadının kayıp kökenini araması, onu yapılanmış ve erişilebilir bir topluluğa dahil etmektedir. Özellikle C ve KU bantlarının ortaya çıkışı ve uydu üzerinden yayın yapma imkânlarının gelişimiyle birlikte, televizyon da böyle bir işlev görmeye başlamıştır. Yurtdışında yaşayan topluluklara yönelik çok sayıda ağ ortaya çıkmıştır: WMNB (Rusya), Doordarshan (Hindistan), ART (Arap ülkeleri), MED-TV (Kürtler), RF1 ve TV5 (Fransızca konuşan topluluklar)... Özellikle Arap dünyasıyla ilgili haberler

50 Victoria Bernal, "Diaspora, Cyberspace, and Political Imagination: The Eritrean Diaspora Online," *Global Networks* 6, no. 2 (2006): 161-79.

51 Stéphane de Tapia, "Le satellite et la diaspora: Champ migratoire turc et nouvelles technologies d'information et de communication," *Cemoti* 30 (Haziran-Aralık 2000): 175-201.

52 James Tyner ve Olaf Kuhlke, "Pannational Identities: Representations of the Philippine Diaspora on the World Wide Web," *Asia-Pacific Viewpoint* 41, no. 3 (Aralık 2000): 231-52.

veren El-Cezire (Katar) ve El-Arabia (Dubai) gibi TV kanalları dünya çapında yüz milyonlarca izleyici tarafından takip edilseler de, 'bağların kurulması/korunması' açısından çok uygun mecralar teşkil etmezler, çünkü 'bağ' daha fazla yerellik gerektirir.⁵³

Bütün bu ağların varlığının ve dolayısıyla temas halinde kalma olasılıklarının kendi başına hiçbir anlamı yoktur; bunlar ancak uygulamaya geçtiklerinde anlam bulurlar. Göç alan ülkenin kültürüyle özdeşleşmeyi tamamen reddetmekten başlayarak, yabancı kültürü gayet iyi özümsemiş göçmenler ya da göçmen çocukları tarafından 'sembolik etnisite'nin uzaktan kurulmasına kadar uzanabilen tamamen zıt olguları da belirtebilir. Özellikle Hamid Naficy'nin, Los Angeles'taki İran topluluğunda televizyonun etkisi üzerine 1993 tarihli incelemesi buna örnek gösterilebilir.⁵⁴

Siber uzay, Michel Foucault'nun kullandığı anlamda 'heterotopya' adı altında tarif edilebilir: Resmi uzamın başat olmasına karşı çıkan alternatif bir uzam.⁵⁵ Bu heterotopya, kâh merkeze itiraz etmek için kâh merkeze ilaveten periferinin bütün kutuplarının varlığına değer kazandırmak için merkezden kaçmayı sağlar. İnternet, 'sürgün politikası' için lobi yapmak, yaygınlaşmak ve iletişim kurmakta etkin bir araçtır. 1996 yılında, Wisconsin Üniversitesi'nden Burmalı bir militanın, Free Burma Coalition adlı kendi internet sitesinde yürüttüğü kampanya, Amerikan Kongresi'nde, Rangoon rejimine karşı ekonomik yaptırımlar konusunun gündeme gelmesine yol açtı. Sihler, Tamiller (ünlü Tamilnet aracılığıyla), Kürtler ve sürgündeki diğer örgütler bu siteleri gerçek siyasi platformlara ve hatta kendi siyasi alternatiflerinin (yeni devlet ya da yeni rejim) mekânına dönüştürmüşlerdir. Yakın döneme kadar, Sihlerin sitesi www.khalistan.com'da şu ifade yer alıyordu: "Khalistan egemen siber uzayına hoşgeldiniz!" Ayrıca, yersiz yurtsuzlaştırılmış bu uzamlar, merkezless kutuplar arasındaki (kutuplararasılık) bağı da sağlayabilir.

Bu türden ağların olması, güney ülkeleri diye adlandırılan ülkelerin yüksek eğitimli göçmenleri veya genel olarak göçmenleriyle ilişkisini değiştirmektedir. Kendi öğrencilerinin Batı üniversitelerine göçüne katlanmak yerine, bu göçü büyük oranda kolaylaştırmaktadırlar. Bu 'yurttan ayrılma' artık bir felaket ya da kan kaybı olarak yaşanmamaktadır, çünkü şimdi yeni teknolojiler bilimsel ve teknik ağların yaratılmasına imkân tanımaktadır ve bunlar sayesinde bazı uluslar ya da meslekler yurtlarından ayrılmış bu seçkin entelektüellerin evlerine geri dönmeden ülkeleri-

53 Bukonuyailişkin olarak bkz. Karim H. Karim, ed., *The Media of Diaspora* (Londra: Routledge, 2003).

54 Hamid Naficy, *The Making of Exile Cultures: Iranian Television in Los Angeles* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993).

55 Michel Foucault, "Of Other Spaces," *Diacritics* 16 (İlkbahar 1986): 22-27. Bu metin 1967 yılında yazılmış ancak Fransızca'da 1984 yılında yayımlanmıştır.

nin gelişimine katkıda bulunmasını örgütleyebilmektedirler. Bunlar arasında örnek olarak Kolombiya'nın Red Caldas'ı (1991'de açılan Red Colombiana de Científicos e Ingenieros en el Exterior) ile Güney Afrika'nın SANSA'sı sayılabilir (1998'de açılan South African Network of Skills Abroad). En aktif döneminde Kolombiya ağının, yirmi beş ülkeden sekiz yüzün üzerinde üyesi vardı. SANSA'nın ise altmış beş ülkeden yaklaşık iki bin beş yüz üyesi vardı. Akademisyenlerin "diaspora bilgi ağı" olarak adlandırdığı ağların sayısı artmaya devam etmektedir. 2006 yılında yaklaşık 173 tane olan bu ağlara, eğer (alfabe nedeniyle ayırt etmesi güç olan) Çin ağları da dahil edilirse bu sayı 300 civarına çıkmaktadır.⁵⁶ 'Beyin göçü'nün yerini adım adım 'beyin kazancı' almıştır. Bu duruma, yeterince anlamlı bir ifadeyle, 'diaspora seçeneği' denir.⁵⁷

Palesta ağı (Palestinian Scientists and Technologists Abroad) 1997'den bu yana, mühendislerin ve teknik alanlarda uzman kişilerin, Filistin topraklarının ekonomik gelişimiyle ilgili sorunlar üzerine bilgilerini bir araya getirmelerini sağlamaktadır, ancak bu katılım illa ülkeye dönüş anlamına gelmemektedir. Filistinli sosyolog Sari Hanafi'ye göre, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin izin verdiği ağ oluşumu coğrafyanın sonu anlamına gelmez. Bu, "coğrafyanın yeniden oluşturulması"dır; fiziksel olmayan yurtların oluşumunu mümkün kılarlar.⁵⁸

Heterotopyanın en uç örneği, muhtemelen, 'Siber Yugoslavya' adı verilen sanal devlettir. 1999'dan beri, www.juga.com, kendini, Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığıyla birlikte 1991 yılında ülkelerini 'yitirmiş' olanların vatani olarak sunmakta ve kendini "Yugoslav hisseden" herkese vatandaşlık ve pasaport vermektedir. Nisan 2003'te, 16.600'den fazla 'vatandaş'ı olan bu internet sitesine günde 600'den fazla kişi vatandaşlık başvurusunda bulunmaktaydı. Ocak 2007'de Siber Yugoslavya'nın sadece 16.768 'vatandaş'ı vardı; ancak internet sitesine artık erişilemiyor. Yine de mekânı internet olan, o km² toprak talebinde bulunan bu 'devlet', ilginç bir örnek oluşturmaktadır. İnternet sitesinin sorumluları, vatandaş sayısı 5 milyona ulaştığında, BM'den tanınma talep edeceklerini ve servis sağlayıcılarını yerleştirmek için dünyanın herhangi bir yerinde 20 m² toprak isteyeceklerini söylemektedirler. Mekâna yalnızca makineler için ihtiyaç duyulmaktadır; insanlar ise dağılmışlıkları içinde birleşmiş olacaktırlar.

56 Jean-Baptiste Meyer ve Jean-Paul Wattiaux, "Diaspora Knowledge Networks: Vanishing Doubts and Increasing Evidence," *International Journal on Multicultural Societies* 8, no. 1 (2006): 4-24. Ayrıca bkz. Yevgeny Kuznetsov, ed., *Diaspora Networks and the International Migration of Skills* (Washington, DC: World Bank, 2006).

57 Jean-Baptiste Meyer ve diğerleri, "Turning Brain Drain into Brain Gain: The Colombian Experience of the Diaspora Option," *Science, Technology, and Society* 2 (1997): 285-315.

58 Sari Hanafi, "Reshaping Geography: Palestinian Community Networks in Europe and the New Media," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, no. 3 (Mayıs 2005): 581-98.

SONUÇ

‘Diaspora’ terimi, bugün kullanıldığı haliyle, modern dünyaya tam olarak uymaktadır. Sefalet, zulüm ve cezalandırma çağrışımlarıyla yüklü olumsuz kullanımından kurtulan kelime, uzamla ilişkisindeki zaman faktörünün kısmen yok olmasıyla bağlantılı olarak, mesafeyle ilişkinin geçirdiği dönüşümlere uymaktadır. Birbirine, hangi temelde olursa olsun (dini, ulusal, etnik, kültürel, mesleki, vs.) benzeyen insanlar arasında bir yakınlık oluşmasının teknolojik açıdan mümkün olması, toprakla ilişkili olmayan bağların (ağların) doğmasına imkân tanır. Bu bağların yayılması, ‘küresel dünya’ terimleriyle gezegenin gerçekliğine –ya da bu gerçekliğin bir bölümüne– dair bakışı teşvik etmektedir. ‘Diaspora’, ister bir cins isim olsun, ister bilimsel olarak yapılandırılmış bir kavram ya da kolektif bir gerçekliğe anlam veren bir şiar, güncelliğini korumaktadır. Bunu inkâr etmek bütünüyle anlamsızdır. Eski bir terimin bu güncelliğinde neyin etkili olduğunu anlamaya çalışmak daha önemlidir.

Kelimenin şimdiki zamanı ve geleceği üzerine, keza günümüzde belirtmeye çalıştığı şey hakkında üç soru sorarak sonuçlandıracağım.

‘Diaspora’ kelimesinin kendisi de dağılmakta mıdır? 2002 yılında, bu kelimeyi içeren web sayfası sayısı, Emmanuel Ma Mung’a göre 136 bine erişmiştir.⁵⁹ 1998 yılında *Diaspora* dergisinin editörü, dergide 36 ‘diaspora’nın ele alındığını belirtiyordu. 1980’li yıllardan beri Fransızca çalışmalara basitçe bir göz atıldığında, en azından elli kadarının etnik, ulusal, dini – yalnızca bunlarla sınırlı kalırsak – diasporalarla ilgili olduğu görülür. Dünya çapındaki WorldCat kataloğunda yapılan basit bir araştırma, 2003’ten bu yana adında (tekil olarak) ‘diaspora’ kelimesi geçen yedi yüzden fazla kitap bulunduğunu ortaya koymaktadır. Elinizdeki kitap da bu yayılmaya katkıda bulunuyor olabilir. *Diasporalar* adıyla çok çeşitli örneklerin ser-

59 Emmanuel Ma Mung, “Naming Diasporas on the Internet,” *Les diasporas, 2000 ans d’histoire* içinde, ed. Lisa Anteby-Yemini, William Berthomière ve Gabriel Sheffer (Rennes, Fransa: Presses universitaires de Rennes, 2005), 149-56.

gilendiği bu kitapta, “Diaspora nedir?” ya da “Bu bir diaspora mıdır?” gibi moda sorulara cevap aramak yerine, bunlardan uzak durmayı ve yeni bir sorgulama çerçevesi önermeyi tercih ettim.

‘Diaspora’ işe yarar bir kelime midir? Buna olumsuz cevap vermek, sayısız gazetesinin, araştırmacının bu kelimeye buldukları yararı, keza birçok kişinin temsil ettiği ya da kendilerini mensubu hissettiği ‘topluluğu’ tanımlamaktaki kullanışlarını inkâr etmek olur. Kelimeler amaçsızca ortalıkta dolaşmazlar; taşıdıkları anlam herkes için aynı olmasa bile bu böyledir. Fakat ‘diaspora’ının yararı nedir? İnsanları etkilemek mi? Bir gruba bütünlük kazandırmak mı? Hiç kuşku yok. Araştırmacıları tek bir ad etrafında toplayarak, onlara daha büyük bir görünürlük sağlamak mı? Elbette. Kimi olguları daha iyi tarif etmek mi? Sanmıyorum. Kelimenin yararı öncelikle bir şiar olarak varlığında yatmaktadır. Bilimsel ve politik bakımdan etki-lyse de teorik olarak vurgusuz ve boştur.

Bu durumda, yok olmaya mahkûm bir kelime midir? ‘Diasporalar’ konusuyla ilgili eserlerin, makalelerin, kolokyumların, seminerlerin, katkı çağrılarının muazzam sayısı dikkate alındığında, bugünden yarına yok olacak bir kelime değildir. Hatta şunu bile diyebilirim ki kavramın teorik zayıflığını ya da enflasyonunu eleştirmek için yükselen akademik seslere rağmen, ‘diaspora’ henüz kendi zirvesine erişmiş bir kelime değildir. Rogers Brubaker ile Frederick Cooper’ın ‘kimlik’ kavramının ötesine geçmenin ne kadar yararlı olduğunu göstermeleri gibi,⁶⁰ ‘diaspora’ının da ötesine gitmek gerekir. Ama yine de terim, hem politik bakımdan hem de bilimsel bakımdan uygun tek ifadedir. Günümüzde kelimenin anlamsal ufku hem moder-nitenin hem de süper modernitenin sorunlarını kapsamaktadır: Hem kökü hem de köksapı belirtebilir; zaman ve uzam içinde varlık sürdürmeyi de yeni zaman ve uzam biçimlerinin ortaya çıkışını da belirtebilir; devletin ve yurdun yapılarını da bunların yok oluşunu da belirtebilir; kimliğin hareketsiz doğasını da, sürekli dönüşümünü de belirtebilir; (İngilizcede ‘*queer diaspora*’, ‘*gay/lesbian diaspora*’ ‘*cyborg diaspora*’, ‘*postmodern diaspora*’ ve ‘*electronic*’ ya da ‘*e-diaspora*’ örneklerinin gösterdiği gibi) olası bütün topluluk biçimlerinden geçerek en yerelinden en genişine (*human diaspora*) dek her türlü kimliği belirtebilir; yukardan olduğu kadar aşağıdan küreselleşmeyi de belirtebilir; eski dünyayı da gelecekteki dünyayı da belirtebilir.

‘Diaspora’, küresel dünyaya uyan küresel bir kelime olmuştur. Diaspora, yetmiş-ler İncili’nde bir özel isimdi; Ermeniler, Yunanlılar, Afrikalılar ve diğerleri için kısmi bir özel isimdi; yani kapalı bir kategori. Bugün ise bir cins isimdir. Kendi başına ‘konuşmaktadır.’

KAYNAKÇA

- Adelkhah, Fariba. "Les Iraniens de Californie: Si la République islamique n'existait pas." *Les Études du CERI* 75 (Mayıs 2001): 40.
- Alpers, Edward A. "Defining the African Diaspora." Paper presented to the Center for Comparative Social Analysis Workshop (UCLA, 25 Ekim 2001) "Centro de Estudios Sociales" web sitesinden ulaşılabilir: www.ces.uc.pt/formacao/materiais.racismo.pos.racismo/alters.pdf, son erişim tarihi 29 Mayıs 2007.
- American Jewish Year Book* 2006. New York: American Jewish Committee, 2006.
- Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londra: Verso, 1983.
- . "Long-Distance Nationalism." *The Spectre of Comparisons* içinde, 58-74. Londra: Verso, 1998.
- Anteby-Yemini, Lisa; William Berthomière ve Gabriel Sheffer, ed. *Les diasporas: 2000 ans d'histoire*. Rennes, Fransa: Presses universitaires de Rennes, 2005.
- Anthias, Floya. "Evaluating 'Diaspora': Beyond Ethnicity?" *Sociology* 32, no. 3 (Ağustos 1998): 557-80.
- Appadurai, Arjun. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Armstrong, John. "Mobilized and Proletarian Diasporas." *American Political Science Review* 70, no. 2 (Haziran 1976): 393-408.
- Augé, Marc. *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Super-modernity*. Londra: Verso, 1995.
- Balandier, Georges. *Le désordre. Éloge du mouvement*. Paris: Fayard, 1994.
- Basch, Linda; Nina Glick Schiller ve Cristina Blanc-Szanton. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Basel: Gordon and Breach, 1994.
- Bauman, Zygmunt. *Globalization: The Human Consequences*. Londra: Polity Press, 1998.
- . *Liquid Modernity*. Cambridge, U.K.: Polity Press, 2000.
- Baumann, Martin. "Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison." *Numen* 47 (2000): 313-37.
- Beck, Ulrich. *Risk Society*. Londra: Sage, 1992. Almanca birinci baskı 1986 tarihli.
- Bernal, Victoria. "Diaspora, Cyberspace, and Political Imagination: The Eritrean Diaspora Online." *Global Networks* 6, no. 2 (2006): 161-79.
- Berthomière, William ve Christine Chivallon, ed. *Les diasporas dans le monde contemporain*. Paris: Karthala, 2006.
- Bhat, Chandrashekar. "Contexts of Intra- and Inter-Ethnic Conflict among the Indian Diaspora Communities." Haydarabat Üniversitesi web sitesinden erişilebilir: www.uohyd.ernet.in/sss/indian_diaspora/oc5.pdf, son erişim tarihi 29 Mayıs 2007.
- Bordes-Benayoun, Chantal ve Patrick Cabanel. "Projet éditorial." *Diasporas, histoire et sociétés* 1, no. 1 (2002): 7-9.
- Bordes-Benayoun, Chantal ve Dominique Schnapper. *Diasporas et nations*. Paris: Odile Jacob, 2006.
- Bousquet, Gisèle. *Behind the Bamboo Hedge: The Impact of Homeland Politics in the Parisian Vietnamese Community*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991.
- Brand, Laurie. *Citizens Abroad: Emigration and the State in the Middle East and North Africa*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Braudel, Fernand. *Civilization and Capitalism*. New York: Harper and Row, 1981-1984.
- Brubaker, Rogers. "The 'Diaspora' Diaspora." *Ethnic and Racial Studies* 28, no. 1 (Ocak 2005): 1-19.
- Brubaker, Rogers, and Frederick Cooper. "Beyond 'Identity.'" *Theory and Society* 29, no. 1 (2000): 1-47.
- Bruneau, Michel, ed. *Diasporas*. Paris: Reclus, 1995.
- . *Diasporas et espaces transnationaux*. Paris: Anthropos, 2004.
- . "Peuples-monde de la longue durée: Grecs, Indiens, Chinois." *L'Espace géographique* 3 (2001): 193-

Chivallon, Christine. "De quelques préconstruits de la notion de diaspora à partir de l'exemple antillais." *Revue européenne des migrations internationales* 13, no. 1 (1997): 149-60.

———. *La diaspora noire des Amériques: Expériences et théories à partir de la Caraïbe*. Paris: CNRS Éditions, 2004.

Clifford, James. "Diasporas." *Current Anthropology* 9, no. 3 (August 1994): 302-38.

Clogg, Richard, ed. *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*. Londra: Palgrave Macmillan, 1999.

Cohen, Abner. "Cultural Strategies in the Organization of Trading Diasporas," *The Development of Indigenous Trade and Markets in West Africa* içinde, ed. Claude Meillassoux. Londra: Oxford University Press, 1971.

Cohen, Phil. "Rethinking the Diasporama." *Patterns of Prejudice* 33, no. 1 (1999): 3-22.

Cohen, Robin. "Diaspora." *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 3642-45. Amsterdam: Elsevier, 2001.

———. *Global Diasporas: An Introduction*. Londra: UCL Press, 1997.

Connor, Walker. "A Nation Is a Nation, Is a State, Is an Ethnic Group, Is a . . .," *Ethnonationalism: The Quest for Understanding* içinde. Princeton: Princeton University Press, 1993.

Cuche, Denys. "Diaspora." *Pluriel Recherches: Vocabulaire historique et critique des relations inter-ethniques* 8 (2001): 14-23.

Curtin, Philip. *Cross-Cultural Trade in World History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

Davidson, Basil. *Which Way Africa?* Londra: Penguin Books, 1964.

Debré, François. *Les Chinois de la diaspora*. Paris: Olivier Orban, 1976.

Deleuze, Gilles ve Félix Guattari. *A Thousand Plateaux: Capitalism and Schizophrenia*. Londra: Athlone, 1987.

Diminescu, Dana. "Le migrant connecté: Pour un manifeste épistémologique." *Migrations Société* 17, no. 2 (Kasım-Aralık 2005): 275-92.

———. "Les migrations à l'âge des nouvelles technologies." *Hommes et migrations* 1240 (Kasım-Aralık 2002): 6-9.

Diner, Hasia. *In the Almost Promised Land: American Jews and Blacks, 1915-1935*. Westport, CT: Greenwood Press, 1977.

Dubnov, Simon. "Diaspora." *Encyclopedia of the Social Sciences*. c. 4, s. 126-30. New York: Macmillan, 1931.

Dufoix, Stéphane. *Politiques d'exil*. Paris: Presses universitaires de France, 2002.

———. "W. E. B. Du Bois: Race et 'diaspora noire/africaine.'" *Raisons politiques* 21 (2006): 97-116.

Durkheim, Emile. "Débat sur le nationalisme et le patriotisme." c. 3, s. 178-86. *Textes* içinde Paris: Minuit, 1975. Bölümün ilk baskısı 1905.

Edwards, Brent Hayes. "The Uses of Diaspora." *Social Text* 19, no. 66 (İlkbahar 2001): 45-73.

Elazar, Daniel. "The Jewish People as the Classic Diaspora: A Political Analysis." *Modern Diasporas in International Politics* içinde, ed. Gabriel Sheffer, 212-57. Londra: Croom Helm, 1986.

Fanon, Frantz. *Les Damnés de la Terre*. 1961. Yeni baskı Paris: Maspéro, 1970.

Fossey, J. M., ed. *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora from Antiquity to Modern Times*. Amsterdam: Gieben, 1991.

Foucault, Michel. "Of Other Spaces." *Diacritics* 16 (İlkbahar 1986): 22-27.

Freedman, Maurice. "Immigrants and Associations: Chinese in Nineteenth-Century Singapore." *Comparative Studies in Society and History* 3, no. 1 (Ekim 1960): 25-48.

George, Pierre. *Géopolitique des minorités*. Paris: Presses universitaires de France, 1984.

Giddens, Anthony. *The Consequences of Modernity*. 1990. Yeni baskı Stanford: Stanford University Press, 1991.

Gilroy, Paul. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993.

———. "Diaspora." *Paragraph* 17, no. 1 (Mart 1994): 207-12.

Green, Nancy L. ve François Weil, ed. *Citoyenneté et émigration: Les politiques du départ*. Paris: Editions de l'EHESS, 2006.

Gungwu, Wang. *China and the Chinese Overseas*. Singapur: Times Academic Press, 1991.

Hall, Stuart. "Cultural Identity and Diaspora." *Identity: Community, Culture, Difference* içinde, ed. Jonathan Rutherford. Londra: Lawrence and Wishart, 1990.

———. "Thinking the Diaspora: Home-Thoughts from Abroad." *Small Axe* 6 (Eylül 1999): 1-18.

Hanafi, Sari. "Reshaping Geography: Palestinian Community Networks in Europe and the New Media." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, no. 3 (Mayıs 2005): 581-98.

Harris, Joseph. *Introduction to Global Dimensions of the African Diaspora*, ed. Joseph Harris. 1982. Yeni baskı Washington, DC: Howard University Press, 1993.

Harris, Marvin ve Charles Wagley. *Minorities in the New World*. New York: Columbia University Press, 1958.

- Hettlage, Robert. "Diaspora: Umriss einer soziologischen Theorie." *Österreichische Zeitschrift für Soziologie* 16, no. 3 (1991): 4-24.
- Hinnells, John. "The Study of Diaspora Religion." *A New Handbook of Living Religions* içinde, ed. John Hinnells. Oxford: Blackwell, 1997.
- Hovanessian, Martine. *Le lien communautaire: Trois générations d'Arméniens*. Paris: Colin, 1992.
- . "La notion de diaspora: Usages et champ sémantique." *Journal des anthropologues* 72-73 (1998): 11-29.
- Irele, Abiola. "Négritude or Black Cultural Nationalism." *Journal of Modern African Studies* 3, no. 3 (Ekim 1965): 321-48.
- Jones-Correa, Michael. "Under Two Flags: Dual Nationality in Latin America and Its Consequences for the United States." *International Migration Review* 35, no. 4 (İlkbahar 2001): 997-1029.
- Kant, Emmanuel. "Perpetual Peace." *Kant on History* içinde, ed. Lewis White Beck. Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1963. İlk baskı Almanya, 1795.
- Karim, Karim H., ed. *The Media of Diaspora*. Londra: Routledge, 2003.
- Kastoryano, Riva. "Vers un nationalisme transnational: Redéfinir la nation, le nationalisme et le territoire." *Revue française de science politique* 54, no. 4 (2006): 533-53.
- Kennedy, Paul ve Victor Roudometof, ed. *Communities across Borders: New Immigrants and Transnational Cultures*. Londra: Routledge, 2002.
- Keohane, Robert ve Joseph Nye, ed. *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972.
- Khalidi, Walid. "A Palestinian Perspective on the Arab-Israeli Conflict." *Journal of Palestine Studies* 14, no. 4 (Yaz 1985): 35-48.
- Kotkin, Joel. *Tribes: How Race, Religion, and Identity Determine Success in the New Global Economy*. New York: Random House, 1993.
- Krings, Matthias. "Diaspora: Historische Erfahrung oder wissenschaftliches Konzept? Zur Konjunktur eines Begriffs in den Sozialwissenschaften." *Paideuma* 49 (2003): 137-56.
- Kuznetsov, Yevgeny, ed. *Diaspora Networks and the International Migration of Skills*. Washington, DC: World Bank, 2006.
- Lacoste, Yves. "Editorial: Géopolitique des diasporas." *Hérodote* 53 (Nisan-Haziran 1989): 3-12.
- Laguerre, Michel. "Virtual Diasporas: A New Frontier of National Security." 2002. "Nautilus Institute" sitesinden erişilebilir: www.nautilus.org/archives/virtual-diasporas/paper/Laguerre.html, son erişim tarihi 9 Haziran 2007.
- Lal, Brij V., ed. *The Encyclopedia of the Indian Diaspora*. Singapur: Didier Millet, 2006.
- Lee, Rose Hum. "The Decline of Chinatowns in the United States." *American Journal of Sociology* 54, no. 5 (Mart 1949): 422.
- Levitt, Peggy. "Redefining the Boundaries of Belonging: The Institutional Character of Transnational Religious Life." *Sociology of Religion* 65, no. 1 (İlkbahar 2004): 1-18.
- Lipovetsky, Gilles ve Sébastien Charles. *Hypermodern Times*. Londra: Polity Press, 2005. Fransızca birinci baskı 2004.
- Lovejoy, Paul. *Caravans of Kola: The Hausa Kola Trade, 1700-1900*. Zaria, Nijerya: Ahmadu Bello University Press, 1980.
- Ma Mung, Emmanuel. *La diaspora chinoise: Géographie d'une migration*. Paris: Ophrys, 2000.
- . "La dispersion comme ressource." *Cultures et conflits* 33-34 (İlkbahar-Yaz 1999): 89-103.
- . "Naming Diasporas on the Internet." *Les diasporas: 2000 ans d'histoire* içinde, ed. Lisa Anteby-Yemini, William Berthomière ve Gabriel Sheffer. Rennes, Fransa: Presses universitaires de Rennes, 2005.
- Mariénstras, Richard. *Être un peuple en diaspora*. Paris: Maspéro, 1975.
- . "On the Notion of Diaspora." *Minority Peoples in the Age of Nation-States* içinde, ed. Gérard Chaliand. Londra: Pluto Press, 1989. Fransızca birinci baskı 1985.
- McKeown, Adam. "Conceptualizing Chinese Diasporas, 1842 to 1949." *Journal of Asian Studies* 58 (1999): 306-37.
- McLuhan, Marshall. *The Gutenberg Galaxy*. Toronto: University of Toronto Press, 1962.
- McNeill, William. "Human Migration in Historical Perspective." *Population and Development Review* 10, no. 1 (1984): 1-18.
- Médam, Alain. "Diaspora/diasporas: Archétype et typologie." *Revue européenne des migrations internationales* 9, no. 1 (1993): 59-64.
- Métraux, Alfred. "L'Afrique vivante en Haïti." *Haïti, poètes noirs* içinde, Paris: Seuil, 1951.
- Meyer, Jean-Baptiste ve Jean-Paul Wattiaux. "Diaspora Knowledge Networks: Vanishing Doubts and Increasing Evidence." *International Journal on Multicultural Societies* 8, no. 1 (2006): 4-4.
- Meyer, Jean-Baptiste ve diğerleri. "Turning Brain Drain into Brain Gain: The Colombian Experience of the Diaspora Option." *Science, Technology, and Society* 2 (1997): 285-315.

- Miles, William ve Gabriel Sheffer. "Francophonie and Zionism: A Comparative Study in Transnationalism and Transstatism." *Diaspora* 7, no. 2 (1998): 119-48.
- Moisioudax, Iosipos. *Ithiki Philosophia*. Venedik: basım yeri belli değil, 1761.
- Moya, Jose C. "Diaspora Studies: New Concepts, Approaches, and Realities?" *Toplum Bilimleri Tarihi Cemiyeti toplantısına sunulan tebliğ*, Chicago, 18-21 Kasım 2004.
- Naficy, Hamid. *The Making of Exile Cultures: Iranian Television in Los Angeles*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.
- Narayan, K. Laxmi. "Indian Diaspora: A Demographic Perspective," *Occasional Paper* no. 3, Centre for Study of Indian Diaspora, tarihsiz, s. 6, Haydarabat Üniversitesi, "Centre for Study of Indian Diaspora" web sitesinden ulaşılabilir: www.uohyd.ernet.in/sss/cind/diaspora/occ3.html, son erişim tarihi 9 Haziran 2007.
- Østergaard-Nielsen, Eva, ed. *International Migration and Sending Countries: Perceptions, Policies, and Transnational Relations*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- . "The Politics of Migrants' Transnational Political Practices." *International Migration Review* 37, no. 3 (Sonbahar 2003): 760-86.
- . *Transnational Politics: Turks and Kurds in Germany*. Londra: Routledge, 2003.
- Pan, Lynn, ed. *The Encyclopedia of the Chinese Overseas*. 1998. Yeni baskı Singapur: Didier Millet, 2006.
- . *Sons of the Yellow Emperor: A History of the Chinese Diaspora*. New York: Kodansha America, 1994.
- Panosian, Razmik. *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars*. New York: Columbia University Press, 2006.
- Park, Robert. "Human Migration and the Marginal Man." *American Journal of Sociology* 33, no. 6 (Mayıs 1928): 881-93.
- . "The Nature of Race Relations." *Race Relations and the Race Problem* içinde, ed. Lewis Copeland ve diğerleri. Durham, NC: Duke University Press, 1939.
- Pastore, Ferruccio. "A Community Out of Balance: Nationality Law and Migration Politics in the History of Post-Unification Italy." *Journal of Modern Italian Studies* 9 no. 1 (2004): 27-48.
- Patterson, Orlando. *Slavery and Social Death*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.
- Péraldi, Michel, ed. *La fin des norias? Réseaux migrants dans les économies marchandes en Méditerranée*. Paris: Maisonneuve et Larose, 2002.
- Pina-Guerassimoff, Carine ve Eric Guerassimoff. "Les 'Chinois d'outre-mer' des années 1890 aux années 1990." *Citoyenneté et émigration: Les politiques du départ* içinde, ed. Nancy L. Green ve François Weil. Paris: Editions de l'EHESS, 2006.
- Portes, Alejandro. "Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities." *Latin America in the World Economy* içinde, ed. W. P. Smith ve R. P. Korczenwicz. Westport, CT: Greenwood Press, 1996.
- Prévelakis, Georges. "Les espaces de la diaspora hellénique et le territoire de l'Etat grec." *Diasporas* içinde, ed. Michel Bruneau. Paris: Reclus, 1995.
- . "Finis Graeciae or the Return of the Greeks? State and Diaspora in the Context of Globalisation." *Ulusötesi Topluluklar Programına sunulan çalışma raporu*, 1998. "Transnational Communities Programme" web sitesinden ulaşılabilir: www.transcomm.ox.ac.uk/working-papers/prevelakis.PDF, son erişim tarihi 1 Haziran 2007.
- Raulin, Anne. *L'Ethnique est quotidien: Diasporas marchandes et pratiques commerciales*. Paris: L'Harmattan, 2001.
- Renan, Ernest. *Histoire du peuple d'Israël*. c. 4. 1893. Yeni baskı Paris: Calmann-Lévy, 1953.
- Robertson, Roland. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Londra: Sage, 1992.
- Robertson, Roland, with Frank Lechner. "Modernization, Globalization, and the Problem of Culture in World-Systems Theory." *Theory, Culture, and Society* 2, no. 3 (1985): 103-18.
- Roman, Charles Victor. *American Civilization and the Negro: The Afro-American in Relation to National Progress*. 1916. Yeni baskı Philadelphia: F. A. Davis, 1921.
- Rose, Arnold M., ed. *Race Prejudice and Discrimination*. New York: Knopf, 1951.
- Rosenau, James. *Turbulence in World Politics*. Princeton: Princeton University Press, 1990.
- Safran, William. "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return." *Diaspora* 1, no. 1 (İlkbahar 1991): 83-99.
- Saint-Blancat, Chantal de. *L'Islam de la diaspora*. Paris: Bayard, 1997.
- . "Islam in Diaspora: Between Reterritorialization and Extraterritoriality." *International Journal of Urban and Regional Research* 26, no. 1 (Mart 2002): 138-51.
- Sayad, Abdelmalek. *La double absence: Des illusions de l'émigré aux souffrances de l'immigré*. Paris: Seuil, 1999.
- Schnapper, Dominique. "From the Nation-State to the Transnational World: On the Meaning and Usefulness of Diaspora as a Concept." *Diaspora* 8, no. 3 (İlkbahar 1999): 225-54.
- Schweinitz, Edmund de. *The Moravian Manual: Containing an Account of the Protestant Church of the Moravian United Brethren or Unitas Fratrum*. Philadelphia: Lindsay and Blakiston, 1859.

- Shain, Yossi. *Marketing the American Creed Abroad: Diasporas in the U.S. and Their Homelands*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Shaked, Shaul ve diğerleri, ed. *Gilgul: Essays on Transformation, Revolution, and Permanence in the History of Religions*. Leiden, The Netherlands: Brill, 1987.
- Sheffer, Gabriel. *Diaspora Politics: At Home Abroad*. New York: Cambridge University Press, 2003.
- . "A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics." *Modern Diasporas in International Politics* içinde, ed. Gabriel Sheffer. Londra: Croom Helm, 1986.
- Shepperson, George. "The African Abroad or the African Diaspora." *African Forum* 2 (1966): 76-93.
- Smart, Ninian. "The Importance of Diasporas." *Gilgul: Essays on Transformation, Revolution, and Permanence in the History of Religions* içinde, ed. Shaul Shaked ve diğerleri. Leiden, The Netherlands: Brill, 1987.
- Smith, Tony. *Foreign Attachments: The Power of Ethnic Groups in the Making of American Foreign Policy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000.
- Sorre, Maximilien. *Rencontre de la géographie et de la sociologie*. Paris: Marcel Rivière, 1957.
- Tapia, Stéphane de. "Le satellite et la diaspora: Champ migratoire turc et nouvelles technologies d'information et de communication." *Cemotî* 30 (Haziran-Aralık 2000): 175-201.
- Tarrius, Alain. *La mondialisation par le bas: Les nouveaux nomades de l'économie souterraine*. Paris: Balland, 2002.
- Ter Haar, Gerrie, ed. *Religious Communities in the Diaspora: New Perspectives on Past and Present*. Leuven, Belgium: Peeters, 1998.
- Ter-Minassian, Anahide. "La diaspora arménienne." *Hérodote* 53 (Nisan-Haziran 1989): 123-57.
- Therwath, Ingrid. "L'Etat face à la diaspora: Stratégies et trajectoires indiennes." doktora tezi, Institut d'études politiques de Paris, 2007.
- Tintori, Guido. "Cittadinanza e politiche di emigrazione nell'Italia liberale e fascista: Un approfondimento storico." *Familismo legale: Come (non) diventare cittadini italiani* içinde, ed. Giovanni Zincone. Roma-Bari: Laterza, 2006.
- Tölölyan, Khachig. "The Armenian Diaspora as a Transnational Act and as a Potential Contributor to Conflict Resolution." 2006. International Center of the University for Peace, Kanada, www.toronto.upeace.org/diaspora/documents/Armenian%20Background%20Paper%20for%20UPEACE.pdf, son erişim tarihi 1 Haziran 2007.
- . "Elites and Institutions in the Armenian Transnation." *Diaspora* 9, no. 1 (İlkbahar 2000): 107-36.
- . "The Nation-State and Its Others: In Lieu of a Preface." *Diaspora* 1, no. 1 (İlkbahar 1991): 3-7.
- Tönnies, Ferdinand. *Community and Civil Society*. Çeviren Margaret Hollis. 1887. Yeni baskı Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Trigano, Shmuel, ed. *La société juive à travers l'histoire*. Paris: Fayard, 1993.
- Tromp, Johannes. "The Ancient Jewish Diaspora: Some Linguistic and Sociological Observations." *Religious Communities in the Diaspora: New Perspectives on Past and Present* içinde, ed. Gerrie Ter Haar. Leuven, Belgium: Peeters, 1998.
- Tyner, James, and Olaf Kuhlke. "Pannational Identities: Representations of the Philippine Diaspora on the World Wide Web." *Asia-Pacific Viewpoint* 41, no. 3 (Aralık 2000): 231-52.
- Unnik, Willem Cornelis van. *Das Selbstverständnis der jüdischen Diaspora in der hellenistisch-römischen Zeit*. Leiden, The Netherlands: Brill, 1993.
- Venturas, Lina. *Ellines metanastes sto Velgio*. Atina: Nefeli, 1999.
- . "Greek Governments, Political Parties, and Emigrants in Western Europe: Struggles for Control, 1950-1974." *Revue Européenne des Migrations Internationales* 17, no. 3 (2001): 43-66.
- Vertovec, Steven. *The Hindu Diaspora*. Londra: Routledge, 2000.
- Wahlbeck, Östen. "The Concept of Diaspora as an Analytical Tool in the Study of Refugee Communities." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28, no. 2 (Nisan 2002): 221-38.
- Wallerstein, Immanuel. *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 1974.
- Weston, Edward. *Diaspora: Some Reflections upon the Question relating to the Naturalization of Jews, considered as a Point of Religion*. Londra: J. Robinson, 1754.
- Wittgenstein, Ludwig. *The Blue and Brown Books: Preliminary Studies for the "Philosophical Investigations"*. 1958. Yeni baskı Oxford: Blackwell, 2002.
- Ziegler, Jean. *Le pouvoir africain. Eléments d'une sociologie politique de l'Afrique noire et de sa diaspora aux Amériques*. Paris: Seuil, 1971.

A

AB 55, 90
 ABD 19, 21, 22, 24, 26, 39,
 45, 47, 49, 50, 52-57, 66,
 73, 78, 88, 92, 95
 Adelhah, Fariba 93
 Afgan 13, 67
 Afrika Ulusal Kongresi 67
 Afrika(lı) 3, 21-25, 29,
 30, 43, 47, 49, 50, 52, 67,
 79, 101
 Albaylar Cuntası 47
 Aliyah 83, 84
 all'Estero, Fasci 70
 Alman 19, 30, 40, 82, 93
 Almanya 19, 21, 26, 47, 48,
 94, 107
 Altı Gün Savaşları 8, 84
 Amerika 1, 3, 5, 13, 19-27,
 30, 39, 43, 45, 47, 50, 52-
 57, 66, 70, 73, 78, 87, 88,
 92, 95, 98
 Amerikan Kongresi 100
 Amiraux, Valéry 11
 Amman 95
 Amritsar 77
 Anderson, Benedict 91, 92
 Anglikanizm 76
 Anne Raulin 74, 75
 Antil 36
 Arafat, Yaser 95
 Arap 18, 19, 21, 50, 74, 92,
 94, 99
 Arap-Amerikalılar 92
 Arjantin(lı) 21, 56, 57
 Armstrong, John 30
 ART 99
 Aşkenaz 19, 31, 59
 Asya(lı) 3, 24, 28, 30, 31,
 43, 47, 49, 52-55, 73
 Augé, Marc 96
 Auvergne 13
 Avrupa(lı) 3, 19, 20, 22-24,
 26, 27, 44, 45, 47, 50, 52-
 56, 70, 71, 77, 78, 90, 94
 Avustralya(lı) 43, 47, 50,
 73, 87

B

Babil 1, 17-20
 Babil Sürgünü 1

BAE50

Bahrein 50
 Balandier, Georges 96
 Balfour Bildirgesi 20
 Bangkok 73
 Basra Körfezi 49, 50, 52
 Batı Avrupa 47, 54, 56, 94
 Batı Roma İmp. 18
 Bauman, Zygmunt 38,
 96, 97
 Baumann, Martin 11, 17, 76
 Beck, Ulrich 38, 96
 Berberi 75
 Berlusconi, Silvio 89
 Berthommière, William 11
 Beyaz Dağ Muharebesi 26
 Beyrut 3, 95
 Bharat Mata 77
 Bhat, Chandrasekhar 51
 Birinci Dünya Savaşı 54
 Birleşik Krallık 21, 50, 52
 Bizans İmp. 8, 18, 47
 Blyden, Edward 21
 BM 29, 101
 Bobigny 73
 Bosna-Hersek 93
 Bousquet, Gisèle 69
 Braudel, Fernand 46
 Brezilya(lı) 21, 24, 87
 Britanya(lı) 13, 21-24, 27,
 32, 41, 49, 51, 53, 87, 92
 Bröton 13
 Brubaker, Rogers 40, 104
 Bruneau, Michel 11, 26, 34,
 35, 46, 108
 Bulgaristan 56

C

Castro, Fidel 70
 Çeçen 13
 Çelebi, Ahmet 93
 Cezayir(lı) 13, 95
 Chicago 73, 108
 Chinatown 70, 73, 74
 Chivallon, Christine 11, 25,
 34-36, 105
 Çin Halk Cumhuriyeti 53
 Çin(lı) 28-31, 52-55, 58, 64,
 70, 73, 74, 86, 89, 90, 101
 Clifford, James 11, 33
 Cohen, Robin 11, 28, 32,

69, 86

Connor, Walker 65
 Cooper, Frederick 104, 105
 Cornelius, Willem 17
 Curtin, Philip 30

D

Dağılma diasporası 33
 Davud Krallığı 18
 de Tapia, Stéphane 99
 de Tinguy, Anne 11
 Deleuze, Gilles 32, 98
 DellaPergola, Sergio 11, 21
 diaspeiro 17
 Diaspora 1-3, 7, 13, 17, 21,
 22, 25-31, 33-35, 37-41, 46,
 48-52, 55-59, 64-66, 76,
 77, 84-89, 99-101, 103-109

Afrika diasporası 22,
 24, 25, 29;
 aidiyet diasporası 33
 Alsace diasporası 13
 Aşkenaz diasporası
 59
 Biraderler Kilisesi
 Diasporası 27
 Çin diasporası 58, 64
 cyborg diaspora 104
 e-diaspora 104
 emek diasporaları 32
 Ermeni diasporası
 1-3, 7, 13, 17, 21, 22,
 25-31, 33-35, 37-41,
 46, 48-52, 55, 56,
 58, 59, 64-66, 76, 77,
 84-89, 99-109
 gay/lesbian dias-
 pora 104
 Hint diasporası
 51, 77

imparatorluk
 diasporaları 32, 65
 Irak diasporası 64
 İtalyan diasporası
 86
 kültürel diasporalar
 32
 Modern diasporalar
 31
 Müslüman
 diasporası 77

Nijeryalı futbolcular
 diasporası 13
 postmodern dias-
 pora 104
 queer diaspora 104
 sanal diaspora 98
 Siyah diaspora 17,
 22, 29, 33, 35, 36
 Telugu diasporaları
 59
 ticaret diasporası
 30, 32
 Yahudi diasporası
 1-4, 7-9, 13, 14, 17, 18,
 20, 22-40, 46, 49,
 51, 55, 57-60, 64-66,
 69, 76-79, 84-87, 90,
 98-101, 103-109
 Zenci diasporası 23

Diaspora Araştırmaları
 Merkezi 40
 Diaspora İncelemeleri 76
 Diminescu, Dana 11, 97, 98
 Diva, Pravasi Bharatiya 90
 Doğu Afrika(lı) 49, 50
 Doğu Avrupa(lı) 20, 56, 71
 Doğu Roma
 İmparatorluğu 47
 Dominik Cumhuriyeti
 78, 87
 Doordarshan 99
 Dreyfus Olayı 19
 Du Bois, W.E.B. 21
 Dubai 100
 Dubnov, Simon 27
 Dufoix-Foucher, Valérie 11
 Dünya Bankası 9
 Dünya Siyonist Örgütü 20
 Dünya Zenci Halklarının
 Hakları Bildirgesi 22
 Durkheim, Émile 61

E

East Harlem 73
 Ekvator 87
 El Nakba 94
 El Salvador 87
 El-Arabia 100
 Elazar, Daniel 19
 El-Cezire 100
 El-Kaide 95

Endonezya 53, 91
 Eritre 98, 99
 Eritreli 8, 98
 Ermeni Apostolik Kilisesi 47, 56
 Ermeni Devrimci Federasyonu 84
 Ermeni(ler) 3-5, 47, 55-57, 73, 76, 84, 85
 Ermenistan Anayasası 85
 Ermenistan Cumhuriyeti 56, 57
 Ermenistan-Diaspora Konferansı 84, 85
 Eski Ahit 26
 Estonya 85

F

Facebook 7
 Fanon, Franz 23
 Fiji Adaları 51
 Filipinler 52, 54, 99
 Filistin 1, 20, 22, 27, 29, 30, 94, 95, 101
 FKÖ 95
 Floya Anthias 40
 Foucault, Michel 32, 100
 Franjo Tudjman 93
 Fransa 1, 3, 5, 13, 19, 21, 32, 34, 36, 47, 49, 52-58, 64, 66, 79, 87, 92, 94, 103, 105, 107
 Fransız 13, 23-26, 32, 34, 35, 46, 56, 69, 74, 77, 82, 92, 93, 97, 98, 99
 Free Burma Coalition 100
 Freedman, Maurice 29
 Fujian 54

G

Galouth 8
 Galut 84
 Garvey, Marcus 22
 George, Pierre 34
 Giddens, Anthony 38, 96
 Gilles Lipovetsky 96
 Gilroy, Paul 33
 Göçler İçin Uluslararası Örgüt 9
 gölah 17
 gönderge-köken 14, 63, 65, 78
 Guattari, Félix 32, 98
 Gücerat 75
 Güney Afrika 47, 49, 52, 67, 101
 Güney Amerika 3, 30, 47
 Güney Kore 86
 Güneydoğu Asya 31, 43, 49, 52, 54, 73
 Gürcistan 57
 Guyana 24, 49, 51

H

Hailamlar 54
 Hainan 54
 Hakkalar 54
 Hall, Stuart 33
 Hanafi, Sari 11, 101
 Hannerz, Ulf 38
 Hart-Celler Act 50, 53
 Hazar Denizi 55
 Herodot 17
 Herzl, Theodor 20
 Hettlage, Robert 11, 30
 High Level Committee on the Indian Diaspora 51, 86
 Hınçak 56, 57
 Hindistan 5, 8, 49-51, 75, 77, 86, 89, 90, 99
 Hinneles, John 77
 Hint Diasporası Raporu 90
 Hint Diasporası Üzerine Yüksek Komite 64
 Hint Kökenli Kişiler
 Dünya Konvansiyonu 87
 Hint(lı) 49-53, 55, 56, 58, 64, 73, 75, 87, 90, 97
 Hristiyan 2, 17, 26, 27, 56
 Hırvat 93
 Hırvat Demokratik Birliği 93
 Hiuguan 74
 Hollanda 24, 49, 53, 94
 Hong-Kong 53, 54
 Hovanessian, Martine 11, 35, 36, 56, 57
 HR-NET 99
 Huaqia, Xin 53
 Hum Lee, Rose 28

I

İbraniciler 17, 20
 İkinci Dünya Savaşı 19, 48, 50, 67
 İkonomu, Theodor 11
 İncil 26, 104
 İngiltere 22, 26, 47, 97
 Irak Ulusal Kongresi 93
 Irak(LI) 64, 93, 94
 İran 5, 13, 56, 58, 93, 94, 100
 İrangeles 93
 İrele, Abiola 22
 İrlanda 8, 86
 İskenderiye 7, 9, 73
 İslam 30, 77
 İsrail(lı) 1, 8, 18-21, 26, 29, 30, 33, 34, 71, 83, 84, 94
 İstanbul 19
 İsveç 48
 İtaliani all'Estero 86
 İtaliani nel mondo 86
 İtalya 19, 52, 70, 88, 89, 99
 İtalyan 73, 89
 Ivor Wilks 30

J

Jaffrelot, Christophe 11
 Japon 86, 96

K

Kabil 67, 75
 Kamboçya 54
 Kanada 21, 45, 47, 49, 52-54, 55, 73, 109
 Kant, Emmanuel 44
 Kanton 54, 75
 Karadeniz 48, 55, 56
 Karaipiler 52
 Kastoryano, Riva 11, 92
 Katar 50, 100
 Katolik 17, 76, 77
 Katolik Kilisesi 77
 Katoliklik Roma 77
 Kennedy, Paul 41
 Kenya 50
 Keohane, Robert 39
 Khalidi, Walid 29, 30
 Khulke, Olaf 99
 Kıbrıslı 48
 Kitab-ı Mukaddes 17, 20, 21
 Koçaryan, Robert 84
 Kolombiya 87, 101
 Konstantinopolis 47, 48
 Korsika 13
 Kosta Rika 87
 Kotkin, Joel 46
 Krakov 87
 Kuala Lumpur 73
 Küba 70
 Kübalı-Amerikalı 92
 Kudüs Tapınağı 18
 Kuran 78
 Kürdistan 94
 Kürt 94
 Kuveyt 50
 Kuzey Amerika 24, 52, 53, 70

L

Lacoste, Yves 31
 Laguerre, Michel 98
 Latin Amerika 13, 87
 Letonya 86
 Levant 55
 Levitt, Peggy 77
 Little India 73
 Little Italies 89
 Little Italy 73
 Livorno 47
 Londra 20, 23, 26, 30-35, 38, 41, 44, 48, 51, 73, 77, 91, 92, 96-98, 100, 105-109
 Los Angeles 3, 57, 58, 73, 93, 100, 108
 Lovejoy, Paul 30
 Lublin 71
 Lübnan 5, 57, 84, 86
 Lyotard, Jean-François 32

M

Macar 66
 Magrip 79
 Malezya 49, 52, 53
 Ma-Mung, Emmanuel 35
 Manila 73
 Marienstrass, Richard 34, 35
 Marsilya 3, 79
 Mauritius Adası 51
 McLuhan, Marshall 98
 McNeill, William 43
 Médam, Alain 35
 MED-TV 99
 Mekke 77
 Meksika 87, 88
 Métraux, Alfred 23
 Miami 70
 Miles, William 65
 Miloseviç, Slobodan 93
 Minbeiler 54
 Minnanlar 54
 Mısır 25, 56
 Moravya 26, 27
 Moravya Biraderleri 26
 Musevi 71
 Müslüman 20, 24, 77, 78
 Mussolini 70, 89
 Myanmar 52, 54

N

Nabukadnezar 1, 8
 Naficy, Hamid 100
 Nazi 92
 Nerkaght 57
 New York 7, 21, 24, 27, 28, 31, 44, 46, 52, 55, 73, 74, 83, 95, 105-109
 Nijerya 107
 NRI 50, 51, 86
 Nye, Joseph 39, 107

O

Öcalan, Abdullah 94
 Oleh 83
 Ortadoğu 19, 24, 56
 Ortodoks Kilisesi 47, 48
 Oslo 94
 Osmanlı 19, 47, 48, 56
 Osmanlı İmp. 19, 47
 Østergaard-Nielsen, Eva 11, 83, 91, 94

P

Pakistan 67
 Pakistanlı-Hintli 50
 Palestina 101
 Pan-Afrikanizm 21, 25
 Panama 87
 Paris 18, 23, 25-28, 34, 37, 46, 57, 61, 66, 67, 69, 75, 78, 79, 83, 90, 96, 105-109
 Park, Robert 28, 73
 Pekin 70

Pencap 51, 75
 Pequeña Habana 70
 Péraldi, Michel 79
 Pers 56
 Peru 52, 87
 Pina-Guerassimoff, Carine 11, 90
 PLO 50, 51, 64, 86, 90
 PKK 94
 Plassey Muharebesi 49
 Polonya(lı) 19, 56, 70, 86, 87, 88, 92
 Pontus 48
 Portes, Alejandro 78
 Prévelakis, Georges 35, 46, 89
 Prodi, Romano 89
 Protestan 17, 76, 77
 Putin, Vladimir 86

Q
 Qingtianlar 54

R
 Ramgavar 57
 Robertson, Roland 38, 44
 Robinson, Mary 86, 87
 Roma 18, 27, 28, 46, 47, 55, 56, 70, 77, 89, 109
 Roma İmp. 18, 27, 46, 47, 56
 Roma Katolikleri 47
 Romanya 13
 Roudometof, Victor 41, 107
 Rus 13, 19, 20, 48, 85, 86
 Rus İmp. 20
 Rusya 19, 21, 23, 47, 48, 56, 57, 85, 86, 99
 Rusya Ermenistanı 56
 Rusya Yurttaşları Kongresi 86

S
 S'farad 19, 31, 59
 Safran, William 31, 69
 Saint-Blancat, Chantal 11, 77
 Şam 95
 Sayad, Abdelmalek 79
 Schnapper, Dominique 37, 105
 Selassie, Haile 25
 Sentier 73
 Shain, Yossi 92
 Sheffer, Gabriel 11, 21, 30, 31, 34, 65, 69, 103, 105-109
 Siaoping, Teng 54
 Siber Yugoslavya 101
 Sihler 8, 73, 75, 100
 Singapur 49, 52-55, 73, 106-108
 Sırbistan 93
 Siyah(lar) 17, 22-24, 25, 29, 33, 35, 36
 Siyam 52
 Siyonist Kongresi 20
 Siyonizm 20
 Smart, Ninian 76
 Smith, Tony 92
 Şoah 19
 Sofokles 17
 Somali 13
 Sorre, Maximilien 34

South African Network of Skills
 Abroad 101
 Sovyet(ler) 57, 69, 85, 86
 Sovyetler Birliği 84, 85
 spyurk 60, 84
 Sri Lanka 49
 Suriye 5, 56, 94
 Suudi Arabistan 50, 52

T
 Tacikistan 86
 Tahran 93
 Taliban 67
 Tang Şehri 73
 Tarrius, Alain 79
 Taşnak 56, 57
 Taşnak Partisi 57
 Tayland 53
 Tayvan 53, 55
 Teochiular 54
 Ter-Minassian, Anahide 35, 56, 57
 Tevrat 1, 2
 tfoutsoth 8
 Thai 75
 The Hindu Diaspora 51, 77, 109
 The Six Companies 74
 Tibet 13
 Tölölyan Khaçig 11, 39, 40, 55, 66
 Tonnies, Ferdinand 72
 Toynbee, Arnold 8
 Trablus 95
 Trigano, Shmuel 11, 18
 Trolliet, Pierre 35
 Tromp, Johannes 11, 17
 Tukidides 17
 Türk(ler) 3, 9, 47, 94, 99
 Türkiye 3-5, 8, 9, 48, 57, 94
 Türkmenistan 86
 Tüzmen, Kürsat 9
 Tyner, James 99

U
 Uganda 49, 50
 Ukrayna 5, 47, 48, 56, 57
 Uluslararası Afrika Tarihi Kongresi 22
 Uluslararası Politikada Modern
 Diasporalar 30
 Umman 50
 Ümmet 78
 Uruguay 87
 Uyrukuk Yasası 83
 Uzakdoğu 56

V
 Vancouver 73
 Varşova 71, 87
 Venedik 26, 47, 108
 Vertovec, Steven 51, 77
 Vietnam 54
 Volga 56

W
 Wahlbeck, Östen 40, 94
 Wallerstein, Immanuel 44

Washington 24, 94, 95, 101, 106, 107
 Weber, Max 40, 61
 Wittgenstein, Ludwig 59
 WorldCat 103
 Wular 54

Y
 Yahudi 1, 7, 8, 17-23, 27, 28, 32-35, 59, 71, 76, 83, 84, 86, 92
 Yahudi Ajansı 84
 Yeni Ahit 17, 26
 Yeni Delhi 87
 Yeni Zelanda 49, 55
 Yerevan 57, 84
 Yetmişler İncili 17
 Yu Sion Live 35
 Yunan 8, 26-28, 46-48, 76, 86, 88, 89
 Yunan Ortodoksluğu 76
 Yurtdışı Yunanlılar Meclisi 48
 Yurtdışındaki Fransızlar Meclisi 82
 Yurtdışındaki Fransızlar Yüksek
 Konseyi 82, 87
 Yurtdışındaki Polonyalılar ve Pol-
 onya Göçmenleri II. Kongresi 87
 Yurtdışındaki Yunanlar Genel
 Konseyi 89
 Yurtdışındaki Yunanlar Genel
 Sekreterliği 47, 89
 Yurtdışındaki Yunanlar ve Göç
 Müdürlüğü 88
 Yurtdışındaki Yunanlar Yüksek
 Konseyi 88

Z
 Zenci 22, 23
 Zhejiang 54
 Zhejiang Eyaleti 54